

МЕШОВИТА ГРАЂА
Miscellanea
НОВА СЕРИЈА КЊ. XXI (2003)

YU ISSN 0350-5650

INSTITUTE OF HISTORY

MISCELLANEA

NEW EDITION Vol. XXI
(2003)

Editorial board
PETAR V. KRESTIĆ, ANDRIJA VESELINOVIĆ,
ALEKSANDRA VULETIĆ

Editor-in-chief
PETAR V. KRESTIĆ, Ph.D.

BELGRADE
2003

YU ISSN 0350-5650

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ

МЕШОВИТА ГРАЂА
Miscellanea

НОВА СЕРИЈА Књ. XXI
(2003)

Редакциони одбор
ПЕТАР В. КРЕСТИЋ, АНДРИЈА ВЕСЕЛИНОВИЋ,
АЛЕКСАНДРА ВУЛЕТИЋ

Одговорни уредник
Др ПЕТАР В. КРЕСТИЋ

БЕОГРАД
2003

Овај број *Мешовите грађе* штампан је уз финансијску помоћ
Министарства за науку, технологије и развој
Владе Републике Србије

С А Д Р Ж А Ј

Недељко Радосављевић, <i>Породична историја проте Лазара Поповића из Субјела</i>	9
Радомир Ј. Поповић, <i>Исповест Стефана Стефановића Тенке</i>	21
Станиша Војиновић, <i>Нештампани спис Симе Милутиновића Сарајлије о Ђаковој буни</i>	41
Петар Крестић, <i>Песма против „шваба”</i>	49
Петар Крестић, <i>Два писма Светозара Милетића</i>	57
Александра Вулећић, Љубинка Трговчевић, <i>Аутобиографске белешке Радивоја Милојковића</i>	61
Владимир Јовановић, <i>Белешка Матије Бана о Радивоју Милојковићу из 1876. године</i>	89
Миле Станић, <i>Коста Протић о Русима</i>	95
Александар Растовић, <i>Британски вицеkonzул Бекер о положају Јевреја и Муслимана у Нишу 1879. године</i>	103
Сузана Рајић, <i>Милан С. Пироћанац За моју децу, Београд 1895.</i> ..	121

Реч уредника

После тринаестогодишњег прекида, захваљујући разумевању и финансијској подршци Министарства за науку, технологије и развој Републике Србије, Историјски институт је успео да обнови своју значајну едицију - „Мешовиту грађу” (*Miscellanea*). Она је укинута одлуком Одбора за културно-историјске науке, уз образложење да Историјски институт има два часописа, што га ставља у повлашћен положај. И поред аргументованог противљења руководства Института и очигледно различите сврхе „Историјског часописа” и „Мешовите грађе”, ово издање је престало да излази 1990. године, закључно с књигом XX.

Опремљена новим рухом, измењеног изгледа и технички осавремењена, „Мешовита грађа” неће мењати своју суштину. У њој ће и даље бити објављивана најзначајнија приређена изворна грађа која се односи на историју српског народа до краја Првог светског рата.

Уз жељу за дуговечношћу овог нашег издања, позивамо све колеге да својим прилозима допринесу квалитету и редовном појављивању часописа *Miscellanea*, а на задовољство свих његових потенцијалних корисника.

У Београду, марта 2003.

Петар В. Крестић

НЕДЕЉКО РАДОСАВЉЕВИЋ
**ПОРОДИЧНА ИСТОРИЈА ПРОТЕ ЛАЗАРА
ПОПОВИЋА ИЗ СУБЈЕЛА**

Поповићи, свештеничка породица из Субјела, села пет километара источно од Косјерића, једна је од најстаријих у Ужичкој Црној Гори. Прворазредних извора о њеном боравку на том простору има већ од шездесетих година XVIII века. Из ове породице потекло је шест генерација свештеника, који су од 1768. до 1971. опслуживали парохије цркава у Сечој Реци, Субјелу и Косјерићу. Поред тога, из ње је потекао и један од истакнутих устаничких војвода у Првом српском устанку, Алекса Поповић, као и неколико других личности, које су као игумани манастира Никоља кабларског, председници сеских општина, резервни официри или учитељи оставиле трага у завичајној, али и националној историји.

Прота Лазар Поповић, пета генерација свештеника из ове породице, написао је краћу породичну историју под насловом *Из прошлости*. Рукопис има 20 страница. Писан је црним мастилом у свесци формата 21 x 14,5 цм. У десном горњем углу прве странице налази се елипсasti штамбиљ са текстом: *Библиотека Владана Поповића, Косјерићи*.¹

Писац Лазар Поповић (6/18. новембар 1862 - 17. септембар 1925) завршио је Богословију у Београду 1883. По смрти оца Јована, већ 1886, рукоположен је за свештеника од жичког епископа Никанора.² За парохију је добио села Субјел, Бјелоперицу, Мушиће, Ше-

¹ Владан Поповић, унук проте Лазара, теолог, дугогодишњи професор Београдске богословије, био је власник овог и осталих рукописа и књига у породичној својини. Умро је 1998. Љубазношћу његовог синовца, господина Богдана Поповића из Београда, омогућен ми је увид у целокупну породичну заоставштину и одобрено коришћење и приређивање овог рукописа, на чему сам му изузетно захвалан.

² Никанор (Ружичић). епископ жички 1886-1889, касније митрополит нишки. Сава Вуковић, *Српски јерарси, од IX до XX века*, Београд 1995, 357.

врљуге, Љутице, Тометино Поље и Дражиновиће.³ Парохију коју је добио, незнатно територијално измењену, претходно је држао његов отац прота Јован Поповић, који је свој живот окончао самоубиством 1884.⁴ Та осетљива породична ситуација није негативно утицала на то да га надлежни епископ рукоположи и остави као свештеника у очевој парохији. Углед породице у селу из које је пре Јована, отац проте Лазара, било већ три генерације свештеника, вероватно је допринео томе да око његовог рукоположења и останка у субјелској парохији код епископа не буде већих дилема. Лазар Поповић био је субјелски парох све до смрти 1925. Током службовања је као узоран свештеник одликован орденом Светог Саве V степена, црвеним појасом и протским чином.⁵ Сахрањен је у порти субјелске цркве.

Лазар је први члан ове свештеничке породице чији је визуелни лик сачуван како на ретким фотографијама, тако и на једном портрету, рађеном техником уља на платну, раду непознатог сликара који је почетком XX века пролазио кроз црногорски срез.⁶

Рукопис *Из прошлости* проте Лазара Поповића настао је у његовим позним годинама, између 1922. године коју сам утврдио на основу чињенице да помиње попа Драгутина Поповића из Пожеге, који је пожешку парохију тада преузео и 1925. године његове смрти. Он је свакако имао намеру да богату усмену породичну хронику старе свештеничке и војводске породице сачува од заборавља. Та његова намера била је својствена писменијим и образованијим људима ужичког краја његовог времена и по томе не представља изузетак.

Међутим, оно што овај рукопис издваја од сличних је изворна основа на којој је настао. Поред усмене породичне хронике Поповића, преношене генерацијама, он је на располагању имао и, мада врло невешто, користио прворазредне изворе који су му помагали да своје казивање уобличи и потврди. То се пре свега односи на поро-

³ Синђелија епископа Никанора проти Лазару Поповићу, издата 1885. Чува се у породичној збирци у Субјелу. Његов отац имао је другачију парохију, у којој је било село Тубићи и среско место Косјерићи, али не и Тометино Поље и Дражиновићи. Лазар Поповић свакако није био једини свештеник субјелске цркве у то време, а као најмлађи сигурно није могао добити среско место. Принцип наследности парохије већ је увелико престао да се у потпуности примењује. Сами Косјерићи већ 1894. добили су своју цркву. Недељко Радосављевић, *Црква брвнара у Сечој Реци, историја*, Београд 2002, 94.

⁴ Разлози за тај његов корак описани су у самом рукопису, док су додатна тумачења дата у напоменама.

⁵ *Шематизам Српске православне патријаршије за годину 1923*, Сремски Карловци 1924, 142.

⁶ Портрет се чува у Субјелу, у власништву породице.

дичне свештеничке синђелије (епископске повеље о додели парохија свештеницима), као и тапије о куповини и поседовању одређених непокретних добара, земљишта и воденица.

Лазар Поповић имао је прилику да породичну али и колективну усмену хронику чује у другој половини XIX века, када је била знатно свежија и богатија подацима него касније. Такође, знајући и то каква је била улога његове породице у новијој српској историји, он већ на почетку свог излагања наводи да се подаци о војводи Алекси Поповићу налазе и у делима Милана Ђ. Милићевића, *Кнежевине Србији и Поменику знаменитих људи у српског народа новијега времена*.⁷

Ипак, ослањајући се и на усмену традицију, Лазар Поповић је у рукопис унео и низ нејасних и непроверених претпоставки, што свакако није могао да избегне. На то је указано у научном апарату датом уз приређени рукопис. Иако је током писања аутор направио и низ правописних грешака, а казивање на појединим местима му је неуобичајено дуго и нејасно, веће приређивачке интервенције у самом рукопису нису вршене. Сва запажања, укључујући идентификацију места, догађаја и значајнијих личности које се у рукопису помињу, дата су у напоменама. При раду на приређивању овог рукописа, породица Поповић ми је на располагање ставила целокупну породичну збирку докумената, рукописа и богослужбених књига, што је приређивачки посао у великој мери олакшало и омогућило тачније идентификовање личности и догађаја који се у рукопису помињу.

ЛАЗАР ПОПОВИЋ

Из прошлости

Фамилија Јаковљевић-Поповић води своје порекло из Херцеговине, од Никшића, слави Св[етог] Луку, где их је остало и данас, и по крсном имену сматрају се као рођаци.

По писменим доказима, синђелијом⁸, и усменом предању, поп Лука Јаковљевић у време кад су били велики покрети и пресе-

⁷ Милан Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд 1876; исти, *Поменик знаменитих људи у српском народу новијега времена*, Београд 1888.

⁸ У овом случају аутор рукописа свакако мисли на најстарију синђелију која се у породици чувала а којом је ужичко-ваљевски митрополит Јоаким (1767 - 1793/94), 14 (25) августа 1768. доделио парохију при сечоречкој цркви директном претку попа Лазара, проти Луки Јаковљевићу. Синђелија се чува у породичној својини, и

љавања – сеобе Срба, који су од притиска турског који нису хтели примити ислам, и који нису жалили имања оставити, јер су многи, жалећи имовину, остајали покорни Турцима, кренуо се и он са фамилијом и братством у ове крајеве, где није било велике насељености, а многи су отишли преко Саве у Аустрију и равне крајеве. Пошто су имали стоке, вољели су брдске ове крајеве. Ради испаше оваца зауставили су се и то: поп Лука у Цикотама, у *Сувом Врелу*,⁹ Мијаило у Скакавцима,¹⁰ Филип у Душковцима¹¹ и Рајич у Дружетићима¹². Да ли су му били браћа или рођаци незна се, само су фамилија и једну славу славе. Као, тад су били фамилија по причању старог поп Николе са Стапара,¹³ који ми је казивао да смо једна фамилија, и да је се он родио у Субјелу¹⁴ у *Збеговишту*, као и фамилија Захарића у Кремнима¹⁵ и Трифуновића из Мачката,¹⁶ да су се и они тада доселили и премештали тражећи подеснија места. Трифуновићи су били у Субјелу, па су се вратили у Мачкат. Поп Лука је био свештеник при цркви сјечоречкој, по синђелији из 1767.год.¹⁷ Седео [је] у Цикотама, умро је око 1811. и сахрањен код цркве сјечорјечке.¹⁸

један је од ретких прворазредних извора из ризнице ове породице који је објављен. (види: Радомир М. Илић, *Синђелија сечоречког попа Луке од 14. августа 1768. године*, Споменик СКА XLIX, Београд 1910, 72 - 73).

⁹ Цикоте, село у Ужичкој Црној Гори, у непосредној близини цркве у Сечој Реци, при којој је родоначелник ове породице служио до смрти. (Недељко Радосављевић, *Црква брвнара у Сечој Реци, историја*, 101).

¹⁰ Скакавци, село 8 - 10 километара северно од данашњег Косјерића, на јужним обронцима Маљена.

¹¹ Душковци, подмаљенско село, на јужним обронцима ове планине.

¹² Дружетићи, село у оближњој Рудничкој нахији.

¹³ Стапари, село у близини Ужица.

¹⁴ Субјел, село пет километара источно од Косјерића, у ком се породица Поповића стационарала, подигла цркву и наставила да живи наредних пет генерација. Дуго је било седиште окружног ужичког протопрезвитерата, пре свега због угледа ове свештеничке породице у црквеним круговима.

¹⁵ Захарићи из Кремана током друге половине XVIII и у XIX веку била је једна од најугледнијих свештеничких породица у ужичком крају, повезана с многим другим, попут Ђурића у оближњим Заовинама, блиским родбинским везама.

¹⁶ Мачкат, село у кнежини Рујно, на Златибору. Трифуновићи, једна од свештеничких породица у Мачкату. Ван свештеничких дужности нису се значајније ангажовали у друштвеним збивањима свог времена.

¹⁷ Овом синђелијом поп Лука је добио парохију од 14 села при сечоречкој цркви, али не и саму Сечу Реку, с њој најближим селима, што указује на то да је при овом храму, једином у северном делу Ужичке Црне Горе, постојала бар још једна парохија. (*види напомену 8.*)

¹⁸ Иако око старе сечоречке цркве постоји низ гробова, највероватније свештеничких, али без икаквих очуваних записа, овај податак није било могуће критички

Имао је 4 сина: Алексу, који је био доцније под Карађорђем војвода - кнез - Пожешке нахије (онда је срез Црногорски и Пожешки био један срез).¹⁹ О кнезу Алекси имају дипломе и сада сачуване о његовом постављању за кнеза, као и остала преписка измеђ[у] њега и Карађорђа за време војевања са Турцима. Опширнији опис има у Милићевиће[вој] *Кнежевини Србији и Поменику знаменитих људи*.²⁰ Кад је 1813. год. Србија, ослобођена под Карађорђем, поново подпала под Турке, многе су војводе побегле са Карађорђем, а многе су остале; како кнез Милош, Радовић, Кнежевић²¹ итд, тако и кнез Алекса остао је, [.....] које су Турци, после Хаџи-Проданове буне 1814, у Драгачеву узели као таоце и позатварали у градове, да не би се народ са њима поново побунио.²²

Кнез Милош кад је се као таоц измакао из Београда и дигао устанак у Такову и дошао са војском близу Ужица, и кад су ужички Турци се спремали да беже у Босну, хтели су поубијати таоце у

проверити. Ипак, на основу традиције једне свештеничке породице, знатно боље очуване седамдесетих и осамдесетих година XIX века него касније прота Лазар Поповић, аутор ове породичне хронике могао је од својих старијих о томе сазнати знатно више истинитих, него погрешних података. (Недељко Радосављевић, *Црква брвнара у Сечој Реци, историја*, 101).

¹⁹ Овде Лазар Поповић даје нетачне податке, јер је кнез Алекса Поповић био устанички војвода Ужичке нахије, који је у војним операцијама интензивно учествовао све до бекства или рањавања 1812. Део преписке кнеза, потом војводе Алексе Поповића сачуван је у породичној збирци. Неколико докумената који говоре о његовој војничкој делатности, између осталих и једно сачувано писмо, *Наредба Правитељствујућиџег совјета Алекси Поповићу од 22. децембра 1808 (3. јануара 1809) о устројству регуларне војске у ужичкој нахији*, за шта је Вожду и Правитељствујућиџем совјету лично био одговоран Војвода Алекса, чува се у породичној збирци у Субјелу. Реч је о циркуларном писму, упућеном старешинама свих нахија.

²⁰ Реч је о делима Милана Ђ. Милићевића, *Кнежевина Србија*, Београд 1876; и *Поменик знаменитих људи у српском народу новијега времена*, Београд 1888. Прота Лазар Поповић очигледно је поседовао ова дела Милана Ђ. Милићевића, која се и сада чувају у породичној библиотеци Поповића у Субјелу.

²¹ Ради се о ужичком устаничком војводи Михаилу Радовићу и ужичком кнезу Василију Радојичићу. (Живота Марковић, *Ужички крај у Србији кнеза Милоша*, Пожега 2000, 35; Стеван Игњић, *Ужичка нахија*, Београд 1961, 63; Радош Љушић, *Ужице у обновљеној Србији*, Историја Титовог Ужица I, Титово Ужице 1989, 336.)

²² Хаџи - Проданова буна 1814, представљала је неуспешан покушај поновног дизања устанка против Турака. Језгро буне било је у области Драгачева и планине Јелице. У свом излагању, које је на овом месту недовољно јасно, прота Лазар Поповић, у ствари, истиче да су кнез Алекса и други народни прваци из ужичког краја узети као таоци, који је требало да гарантују мирно понашање раје у време између буне Хаџи Продана и Другог устанка. Да су Турци добро знали кога треба задржати као таоца, говори и чињеница да је с рујанским војводом, касније сердаром Јованом Мићићем, устаничку војску водио и брат кнеза Алексе, прота Илија Поповић.

ужичком граду, кнеза Алексу, Радовића, Кнежевића и остале, но овима докаже један Турчин шта их чека, и они ту ноћ [побегну], спуштајући се низ највећу стрмен на ужадима од појасова ка реци Ђетињој.²³ Под Алексом, који је био крупан, добро кошчат и тежак, пукне уже на извесној висини, где [он] падне и сломи ногу и тешко се угрува. Опет тако хром пође уза Забучје²⁴ војсци Мићића, који је од Чајетине по наредби Милошевој био дошао да терају Турке. Ал ту у Забучју падне и један Циганин који га је познавао, јави Турцима који га посеку и ту га укопају.²⁵ Његове кости доцни[ј]е су пренете у Субјел и уз цркву са десне стране олтара укопане.²⁶

Други син поп Лукин био је поп Илија. Још за живота поп Лукина кнез Алекса и остали синови његови, поп Илија, Јаћим и Павле, који су имали доста деце, и кад им се једно дете утопило у Скрапежу,²⁷ јер је кнез Алекса имао воденицу на Скрапежу, где и доказ има, тапија о њој.²⁸ Наваљивали су да се преселе одатле ма куд, и једног дана пођу у Срем, где су чули да је тамо лепше живети и да је тамо отишло много Срба.²⁹ Но на Буковима сусретну једног Турчина, који им каже да у Срему влада ужасна болест, грозница - маларија, која много коси народ и децу, и нарочито пропадају они који нису навикли на њихову воду и климу - горштаци, *а пошто ви*

²³ Ђетиња, река која протиче испод ужичког града.

²⁴ Брдо изнад ужичког утврђеног града.

²⁵ Постоје две верзије овог догађаја, од којих је прота Лазар Поповић поменуо само једну. Друга верзија говори о томе да су његово обезглављено тело Турци једно време држали на улазу у ужички град.

²⁶ Субјелска црква, подигнута 1819. као прва од чврстог материјала у Ужичкој нахији у Србији после Другог устанка, срушена је крајем седамдесетих година XX века да би на њеном месту била саграђена нова. Тако су уништени сви трагови, укључујући и надгробну плочу, о месту где су били пренети остаци кнеза Алексе Поповића.

²⁷ Скрапеж, река која тече од јужних обронака Повлена, кроз Косјерић и Пожегу. Мотив сеобе појединих породица из једне области у другу, који је у овом случају наведен (дете се утопило у реци), чест је у усменој традицији становништва Ужичке Црне Горе. Ово казивање, стога, није сасвим поуздано, посебно ако се има у виду временска дистанца од времена о ком се говори до настанка рукописа проте Лазара Поповића.

²⁸ Овај податак такође није тачан. Војвода Алекса Поповић купио је воденицу на реци Скрапеж тек 1808. У акту о њеној куповини дословно се каже да је *бившиа Мемедат Перчића*. Документ је објавио Радослав Перовић (*Први српски устанак, акта и писма I*, Београд 1977, 395.).

²⁹ Из Ужичке Црне Горе становништво је обично мигрирало ближе, ка нешто богатијој Ваљевској нахији на северу. О томе опширније: (Недељко Радосављевић, *Усмена хроника Сече Реке и историјска реалност, прилог проучавању насељавања Ужичке Црне Горе*, Годишњак за друштвену историју IV/1, Београд 1998, 75 - 84).

имате толику децу, све ћете тамо усарафити. Него им понуди у Субјелу имање на багателу, пошто, вели, ми Турци видимо да овде не можемо опстати.³⁰ И тако се они врате и настане у Субјелу, и то куће су им биле на дну поља, где је сад њива више потока, а хан је био њихов у *Аништу*, где се и сад место зна, и где се и ливада по том назива.³¹ Од тих зграда само је данашњи конак, и била је кућа Косте Гајића, иначе ништа није остало. Поп Илија је поповоа после очеве смрти, и пошто још није било цркве у Субјелу, доносио је причешће и причешћивао народ некад на пољани код црквина, некад у Божовића ливади под грмом који је до скоро био, а некад на плацу где је сад црква.³² Црква је направљена у Субјелу 1819. године,³³ и он је ту био први свештеник. Но после ратова и пропасти и

³⁰ Овај покушај сеобе из Сече Реке, односно Цикота, уколико га је и било, морао се збити по отпочињању реформи Хаџи Мустафа-паше у Београдском пашалуку 1793, када се положај Срба знатно поправио, а што је могло сумњичавим муслиманима да указује на могућност да ће се једног дана можда морати селити. До оваквог догађаја није могло доћи ни у време последњег аустро-турског рата 1788-1791, јер док је Ваљевска нахија била захваћена борбама, простор Ужичке Црне Горе остао је под чврстом контролом Турака. У то ратно време тешко да би се таква трговачка операција између муслимана и православних уопште могла и догодити. У село Субјел, 11 километара источно од Сече Реке где се налазила црква, породица се преселила тек после 1793, и то не цела, већ само један њен део, (Недељко Радосављевић, *Црква брвнара у Сечој Реци, историја*, 46-47)

³¹ У прворазредним, као и наротивним изворима, нема података о томе да је породица имала хан.

³² Поп Илија Поповић, млађи брат кнеза Алексе, рукоположен је за свештеника 1803. од ужичко-ваљевског митрополита Антима Зепоса, практично добивши очеву парохију при сечоречкој цркви. У синђелији, издатој на грчком језику, поменути су Субјел и још 14 села и заселака, са преко 200 квадратних километара површине. Синђелија се чува у породичној збирци Поповића у Субјелу. За превод и тумачење ове повеље, која у великој мери помаже да се историја ове породице и садржај рукописа разумеју, велику захвалност дугујем др Миодрагу Петровићу, научном саветнику Историјског института у Београду. Године 1808, београдски митрополит Леонтије Ламбровић, који је у одсуству ужичко-ваљевског митрополита Антима Зепоса преузео управу над целокупном црквом у Србији, Илију Поповића произвео је за протопрезвитера целе Ужичке нахије, (*Распис митрополита Леонтија свештенству и народу о постављању Илије Поповића за протопрезвитера ужичке нахије, од 10. (22) марта 1808*, Радослав Перовић, *Први српски устанак, акта и писма I*, 322 - 323. Оригинал се чува у породичној збирци у Субјелу.).

³³ Субјелска црква први је православни храм у Ужичкој нахији саграђен од чврстог материјала после Другог српског устанка 1819. Била је карактеристична и по томе што је у зидове имала узидане ћупове, који су знатно побољшавали њену акустичност приликом литургије. С обзиром на то да је реч о цркви Светог Луке, који је и породични патрон Поповића, њихово ктиторство у овом случају је очигледно. (Недељко Радосављевић, *Црква брвнара у Сечој Реци, историја*, 89).

обновљења Србије, под кнезом Милошем око 1817. била је велика болест, колера - асталук, од које помре и попу Илији и попадија и деца,³⁴ а тако и браћи му и жене и деца, тако да му остане само једна кћер која је удата у Субјелу у Обрадовиће - доцни[ј]е Протиће, за проте Николе брата.³⁵ У кнеза Алексе [остане] једна кћер Ружа, која се удала у Маће за једног кнеза, од које су били синови Никола Смаћић, који је у Ужицу умро као пензионер - секретар државног савета, и Миле Смаћић, чаригџија у Ужицу, који су до скоро били живи и у Ужицу помрли. А Илијина унука удата је била за Риста Фоча, трг[овца у] Ужицу, која има и данас живе кћери и сина Михаила, који је скоро, пре 4 године, умро.

Поп Илија остав тако *самохран*,³⁶ по ондашњем обичају свештеника кад обудове, оде у манастир Никоље и тамо се покалуђери, и добије име Исаија, где је и умро, и сахрањен код цркве ман[астира] Никоља, и има надпис на плочи.³⁷

Трећи син поп Лукин, Павле, који се занимао сточарством, једне године немајући хране за стоку отиде у руднички округ у село Мајдане, хранећи тамо стоку где је био повео и жену и децу. Допадне му се тамошње помјешће а сазнавши каква је пропаст била у Субјелу где је све помрло, а и поп Илија му је саветово да се не враћа овамо, где им је и четврти брат Јаћим, који је био земљорадник, умро, који је оставио само једну кћер која је била удата у Гајиће и родила Косту, ћер која је била удата у Па[...]*виште* у Маслаће. Павле

³⁴ Године 1817. куга (асталук) је погодила и ужички крај. Српске локалне власти нису биле у стању да направе било какав ефикасан санитаран кордон као заштиту. (Новак Живковић, *Здравствене прилике на подручју Ужица првом половином XIX века*, Титово Ужице 1973, 31; Живота Марковић, *Ужички крај у Србији кнеза Милоша*, Пожега 2001, 542-543.)

³⁵ Обрадовићи, из Субјела, такође свештеничка породица. Тридесетих година XIX века окружни протопрезвитер био је прота Никола Обрадовић из Субјела, (Илија Мисаиловић, *Приходи и расходи православних храмова у ужичком крају према црквеним протоколима за 1836, 1837. и 1838. годину*, Ужички зборник 24, Ужице 1995, 105 - 126).

³⁶ Сам, самохран.

³⁷ Исаија сигурно није отпочео свој монашки живот пре завршетка субјелске цркве, а ни после повратка узурпираним породичним имовинама његовом синовцу и наследнику попу Атанасију Поповићу, 1821. Као старешина манастира Никоља Исаија је 1826. наследио игумана Атанасија Радовановића, поузданог човека кнеза Милоша Обреновића који је после Другог устанка, два пута кратко администрирао ужичко - ваљевском митрополијом. (Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић, књига II, (1821 - 1826)*, Београд 1909; Рад. Кречковић, *Манастир Никоље под Кабларом и његови знатнији духовници*, Гласник СПП за 1930, Сремски Карловци 1930, 330 - 334).

је остао стално тамо, а у Субјелу је било напуштено сво имање које су били заузели Осаћани из Тубића³⁸ као запустело.

Поп Илија-јеромонах Исаија, узме у брата Павла једног сина, Станоја [Атанасија], те га у манастиру научи читати и писати и црквеном правилу и свештеним радњама, те га код ондаш[њег] епископа рукоположи и врати у Субјел на имање запустело и парохију коју је он напустио, коју су опслуживали калуђери и неки поп Комнен из Цајића³⁹ који је умро у Субјелу и сахрањен код цркве, а ту је и један јеромонах сахрањен који је опслуживао цркву и парохију, које је Исаија слао из околних манастира Никоља, Благовештења, Сретења итд. Кад је поп Атанасије дошао једва је интервенцијом кнеза Милоша дошао до имања, које су били заузели озго Марићи а оздо Осаћани.⁴⁰ И сада има грамата - наредба кнеза Милоша да се попу Атанасију уступи све оно имање које је кнез Алекса имао. То је било око 1820. год. И од попа Атанасија сад се датира фамилија у Субјелу, ова која данас постоји.⁴¹

Пошто је се парохија поп Лукина, доцни[ј]е поп Или[ј]на много проширила, од Цикота, Галовића, Брајковића, Косјерића, Стојића, Мрчића, Росића, Скакаваца, Мионице, Субјела, Мушића, Шервруга, Тубића, Бјелоперице и Томет[иног] поља, то Исаија подели та села на попа Атанасија и попа Арсенија, који је такође био у манастиру. Као поп Лукин[ог] унук[а] од брата му Мијаила из Скакаваца, изучио [га је] и код епископа га запопио и села им горња поделио. И они су као фамилија добро се слагали и поповали, и то поп Арсеније до 15. марта 1853. год[ине],⁴² и поп Атанасије до 7. сеп-

³⁸ Тубићи, село на јужном ободу Субјела, у парохији субјелске цркве. Осаћани, становници истоименог засеока у Тубићима, насељени су крајем XVIII или почетком XIX века из Осата у источној Босни.

³⁹ Цајићи, субјелска породица, једна од најстаријих, досељена у XVIII веку.

⁴⁰ Колико је било имање Поповића говори и податак да је између породица Марића и Осаћана, које су га узурпирале, било око три километра раздаљине.

⁴¹ Писмо кнеза Милоша, којим се наређује да се сва имовина врати наследнику попу Атанасију, издато је 1821. Том писму претходило је *Моление* попа Атанасија кнезу Милошу Обреновићу да му се имовина врати. Оба документа чувају се у породичној збирци у Субјелу.

⁴² У једном *Служебнику*, штампаном у Москви 1780, који се чува у породичној својини Поповића у Субјелу, остао је сачуван запис следеће садржине: *Prestavi se erej Arsenje Michailovič, parohъ Sub Iskji 19. marta 1853. У Матичној књизи умрлих субјелске цркве за 1853. годину, налази се податак да је умро 20. III 1853 (ИАУ, Књига умрлих цркве субјелске 1837 - 1856). Тог дана, међутим, највероватније је извршено опело, односно сахрана.*

тембра 1854. године којих су дана помрли и сахрањени.⁴³ Поп Арса, који је седео у Скакавцима, у скакавачком гробљу под грмом на средини гробља, нема споменик, а поп Тане [Атанасије] код цркве у Субјелу где му је и споменик-плоча са надписом.

У Цикотима има фамилија Јаковљевићи који славе Св[ето]г Луку и који су потомци блиски фамилије наше, и теже свештеничком чину. Пре 10 - 12. год. био је свештеник млад Милош, који је умро у Чачку као ђакон и одличан богослов. У Мајдану, окр[уг] Руднички, има фамилија од поп Лукина сина који се презивају Поповићи и славе Св[ето]г Луку, опет теже свештеничком чину. Са мном био [је] један богослов, доцније свештеник Ђорђе, који је млад умро, и који је потомак, унук Павлов. Павле је имао више синова и један је Арсеније долазио у Субјел, мало га памтим али слика права Поповића и личи на његова имењака Аксентија, сина попа Атанасијевог.

Поп Стане [Атанасије] је имао три сина, Милана, који је био земљорадник и угледан човек, више пута председник општине. Умро је 1880. год. погрижен из велике жалости што му је син Алекса погинуо на Јаворском рату 1876. год.⁴⁴

Други син, Алемпије, учио је школу, био је добро писмен и умро је као судија окружни у Ужицу, оставив сина Животу и жену Катуну, која се преуда за учитеља Симу Церовића, а Живота, свршив 7 раз[реда] гимназије, не могући се школовати, отишао у државну службу и као писар срески умро је у младим годинама и он и жена му, оставив двије кћери које је Ката мајка му издржавала. Данас је жива само једна у Крушевцу, а Ката је умрла у Крушевцу не оставив никог сем ту унуку.

Трећи син, поп Јован, рођен 1843. год, свршио Богословију 1854. год, рукоположен 1855. год. децембра, и после смрти оца, поп Стана поповао до 12. маја 1884. године. Тих година у Србији су биле се разбуктале веома парти[ј]ске борбе. Обреновићи који су се бојали сувишног народног демократизма и слобода којима је народ тежио, помоћу ондашњих власника гонили су све угледније људе у народу и измишљали им разне кривице које је преки суд у Зајечару немилице стрељао и злостављао. Подметнули су и њему кривицу као

⁴³ Поменута матична књига умрлих субјелске цркве 1837-1856, не садржи податак о времену смрти попа Атанасија. У њој, међутим, налази се податак да је он последње опело одржао 24. VIII (5. IX) 1854. Надгробних плоча, сем једне, водоравно положене над гробницом попа Јована Поповића, више нема.

⁴⁴ Алекса Поповић, судећи по запису на његовом надгробном споменику, погинуо је код Калипоља, 24. јуна (6. јула) 1876, у својој тридесетој години. Споменик Алекси Поповићу налази се у породичном гробљу у Субјелу.

антидинастичару, и видевши велике неправде и насиља која су бунила његов чист разум, нервирале су га и са режима, да у оваквом свету, неморалном и поквареном не могу и не треба живети[!?!]. Одузео је себи живот на велику жалост и фамилије, парохије и народа који га је познавао као узор карактера и поборника истине и правде.⁴⁵

Поп Стане имао је и једну кћер, Савку, која је удата у Каран⁴⁶ за Јована Ћатића, угледног сељака коме је отац био ћата код Милоша и то презиме задржао. Имала је сина Николу, Косту и Драгомира, који последњи још [је] жив, и четири кћери, удате у угледне фамилије, од којих су још две у животу.

Поп Стане се оженио из Брезне,⁴⁷ из фамилије Боровњака Љепосавом, која је умрла пре попа и сахрањена код цркве, доцније премештена у гробље субјелско, поред Инђије и Ранђије, попадије попа Јована и попадије попа Јовице из Пожеге, која је умрла у Субјелу код попа Јована, [а] која је као свастика му дошла са сином Михаилом, који је као ђак IV разреда Гимназије умро у Субјелу и сахрањен у гробљу субјелском, има споменик, после смрти попадије Инђије, која је умрла 1867. год.

Од Боровњака су живи блиски сродник Љепосавин Ђоко, који живи у Брезни и Целе - Светозар, који је до скоро био жив у Милановцу Горњем, као угледан грађанин и рентијер. Био је жив до 1888. и прота Василије Боровњак, који је као прота окружни умро у Краљеву не оставив мушке деце, сем две кћери, једна удата за марвеног лекара, а друга проту Милана Станића, свештеника у Краљеву, које су до скоро биле живе обје. Милан, старији син попа Тана [Атанасија], имао је 4 сина и једну кћер Ранђију, удату за Јоца Живановића, чиновника монопола, који су обоје помрли. Најстарији син Алекса погинуо је 24. јула 1876. год. на Јавору у борби с Турцима, оставив сина Перишу, доцни[j]е учитеља, који је рано умро,

⁴⁵ У време када је 1884. поп Јован Поповић одузео себи живот у ужичком крају, радикалском упоришту, вршене су честе полицијске истраге, јер је велики део становништва био наоружан. По селима је било самоорганизовања наоружаних група, шириле су се гласине да је могућ и напад побуњеника на град Ужице. О приликама у ужичком крају и одјецима Тимочке буне види опширније: (Стеван Игњић, *Политички покрети и грађанске странке*, Историја Титовог Ужица I, 571 - 618).

Поп Јован Поповић припадао је групи млађих свештеника, које су у ужичком крају предводили прота Новак Милошевић и прота Милан Ђурић, а који су били народни посланици и у самом страначком врху Народне радикалне странке. Подвргнут сталној полицијској истрази, није издржао и одузео је себи живот.

⁴⁶ Каран, село у Ужичкој Црној Гори, око 15 километара северно од Ужица.

⁴⁷ Брезна, село на обронцима Рудника.

оставив два сина, Драгутина, који је сад свештеник у Пожези,⁴⁸ и Будимира, као писара министарства. Други син Миланов Влајко, и сада жив као пензионер порезник, има сина свештеника Милана који се чује да је ових дана умро, кћери удате и унучад, трећи син Василије који је умро 1918, оставив деце и мушке и женске. Четврти син Миланов Велизар и сада жив окружни шумар у пензији, има 3 сина, један доктор, други апотекар, трећи срески писар, и једну кћер удату за М. Миловановића среског начелника, сви живи.

⁴⁸ Драгутин Поповић, рођен 1894, пре рукоположења био је писар Жичког духовног суда, а потом свештеник у Пожеги 1922 - 1940. (Александар Савић, *Свештенство цркве пожешке од половине XIX до половине XX века, прилог проучавању, Пожешки годишњак 2, Пожега 2002, 238*).

РАДОМИР Ј. ПОПОВИЋ

ИСПОВЕСТ СТЕФАНА СТЕФАНОВИЋА ТЕНКЕ

Тенка је рођен у Поречу 1797. године. Његов отац Јован, „од старине богат“ човек, за време турске управе био је башкнез у Поречу, у време Првог устанка бимбаша код Миленка Стојковића а од 1811. војвода у Поречу и Поречкој Реци. После слома Устанка пребегао је с породицом у Аустрију. У Србију се вратио у јулу 1815, да би га у јесен исте године кнез Милош поставио за старешину у Поречу. Због болести је пензионисан 1817. године. Тенка је учио школу у Београду, а после слома Устанка у Ораховици у Банату. Вратио се у Србију у септембру 1816. године. Кнез Милош га је поставио за писара у Поречкој нахији 1817. Од 1825. до 1830. у истој нахији био је кнез, а од 1830. до 1834. капетан Поречке Реке. Саветник за финансије постао је 1834. а наредне године именован је за члана Савета. Исте године постао је потпредседник, у јесен 1836. и председник Савета. За министра просвете именован је 1838. У пролеће 1840. отворено се супротставио кнезу Михаилу, па је у јесен исте године с осталим уставобранитељима побегао из Србије и боравио је углавном у Цариграду. После Вучићеве буне, 1842, постављен је за члана Савета, а за потпредседника 1844. Председник Савета био је од 1848. до 1857. године, када је после откривања завере затворен и осуђен на смртну казну, али је пресуда преиначена у доживотно заточеништво. Ослобођен је захваљујући интревенцији Порте и с осталим политичким осуђеницима у пролеће 1858. године интрениран је у Рушчук, где су били под Портином заштитом. У Србију се вратио фебруара 1859. Умро је у Београду 2/14. септембра 1865. године.¹

¹ Милан Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба*, Београд 1888, 672 – 3.

Тенка је спис *Исповести* срочио у Београду 26. VI/8. VII 1859. године на осам листова фолио формата.² Текст је написан једностубачно преддуковском азбуком са четрдесетједним дужим или краћим уметком на маргинама поред основног текста, као и десетиним прецртаних речи стилске природе. Тенка је уз основни текст дао више прилога, које сам помиње, али који, нажалост, нису сачувани. У питању су углавном писма кнежева Милоша и Михаила из времена од 1853. до 1859. године.³

Тенкина *Исповест* одаје разочараног, болешљивог човека у позним годинама који је себе и своју породицу непромишљеним ангажовањем довео у тежак положај. Због тога *Исповест* намењује „потомству”, односно члановима уже породице. Руководјен тиме, он је у лето 1859. замолио свог синовца Јована да сачини преписе како би их поделио члановима породице. Јован је преписао текст, као и поменуте прилоге у четири примерка, преддуковском азбуком. Није познато шта је било с преписима. Године 1877. Јован тог пута по жељи свога оца Данила, поново је преписао стричеву исповест. Он је Тенкин аутограф, без прилога, пронашао код Тенкине ћерке Ленке.⁴

Спис Тенкине *Исповести* одавно је познат у историографији.⁵ Тенка је као учесник у завери описао припреме и покушај атентата на кнеза Александра 1857. године. Он као уставобранитељски првак на веома јасан прегледан и сажет начин излаже свој политички став. Пише и о односу уставобранитеља према владарима (Милошу, Михаилу и Александру), о спровођењу уставних одредаба о подели власти између кнеза и Савета као и о утицају великих сила, највише Русије и Аустрије, на унутрашње политичке односе у Србији. Тенкиној исповести сличан је мемоар Пауна Јанковића Баће, такође истакнутог учесника завере из 1857. године.⁶

² Архив Србије, Поклони и откупи (АС, ПО), 77 – 1.

³ АС, ПО, 81 – 132. У истој збирци чувају се писма кнеза Милоша Тенки из 1858, за која се с великом вероватноћом може претпоставити да су била приложена уз Тенкину исповест. АС, ПО, 77 – 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60.

⁴ АС, ПО, 81 – 132.

⁵ Слободан Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада (1838 – 1858)*, Београд 1912, 161 – 191; коју деценију касније спис је користио и Драгослав Страњаковић, *Тенкина завера*, (расправа у рукопису), А САНУ 14556/6; Радомир Ј. Поповић, *Политичке борбе уставобранитељског доба у мемоарима савременика*, Перо и повест, зборник радова, Београд 1999, 68; Славица Мереник, *Необјављени мемоарски списи*, Писмо, зборник радова, Београд 2001, 295.

⁶ Мемоар о злоупотребама кнеза Александра поднесен Етем – паши у пролеће 1858. године; Љубодраг П. Ристић, *Мемоар Пауна Јанковића – Баће*, Архивски преглед 1 – 2, Београд 1991, 116 – 136; Паун Јанковић Баћа, *Мемоари и стихотворенија*, Београд 1998, 53 – 83.

У тексту списа задржали смо стил и језик којим је Тенка писао, а интерпункцију смо прилагодили данашњем правопису.

Исповест моја пред Богом и људ[и]ма шта сам згрешио и шта сам претрпио за време живота мога, које нека служи мом потомству за науку како би бар они избегли свију они несрећа, које су мени преко главе прешле и које сам ја из претеране ревности према моме отечеству „да не трпи ничије зло”, а лакомислено и безумно из једне невоље у другу упадао.

Мене је књаз Милош Обреновић, овај многозаслужени муж за своје отечество, примио у службу 1817. године и поставио ме за писара поречко – речког, гди сам више година служио и после постепено производио ме је у већа званија и чинове до президента совјетског. И тако служио сам моје отечество док нисам пао у несрећу до 6. октобра 1857. године, или до повратка мога из Турске до 20. фебруарија 1859. године.

Године 1838/9. добила је Србија Устав од Порте настојавањем Русије, која је ишла на то да књаза Милоша у његовом претераном самовољству и деспотизму ограничи.⁷ Шта су и какова злоупотребе чињена од стране књаза Милоша, то ће казати историја. Довољно је то да је између прочега и то било што се је књаз одбацио био од Руса и прилепио Енглезима, који су га разним обећавањем варали и због тога Руси су јако били омрзли на њега. Енглези су се трудили код Порте да Устав не добије Србија, и то ни зашто друго но што је књаз Милош на то мрзио. Енглези су ласкали његовом властољубију и самовољству и себичности да би га имали на својој руци и од Руса за свагда оцепили. Енглези, који трубе по свету да оћеју свуда слободу и Конституцију,⁸ овди су ишли да утврде деспотизам. Овај је Устав од неоцениме⁹ вредности био за Србију баш ако су и биле у њему три – четири тачке или параграфа излишна и независном внутреном¹⁰ правленију¹¹ несоотествене.¹² Књаз Милош није хтео подлећи том Уставу премда се на њему торжествено¹³ био заклео и побунио је војску и нека окружија с том намјером да

⁷ Устав је донет 10/22. XII 1838. у Цариграду, а прочитан је на Калемегдану 24. II/8. III 1839.

⁸ Устав.

⁹ Непроцењиве.

¹⁰ Унутрашњој.

¹¹ Управи.

¹² Неодговарајуће.

¹³ Свечано.

Устав сруше и совјетнике растерају или побију.¹⁴ Противу тога возбунтује¹⁵ се народ и старешине и књаз Милош нађе се побуђеним дати оставку на ползу¹⁶ свог старијег сина к[њаз] Милана који се после 26 дана књазовања у вјечност пресели.¹⁷ Он, пак, са млађим својим сином к[њазом] Мијаилом отиде у Влашку на своја добра.¹⁸ По смрти почившег к[њаз] Милана народ избере и представи Порти млађег сина к[њаз] Милошевог к[њаз] Михаила, који је тек 18. годину возраста¹⁹ свог навршио био.²⁰ С толиком муком и настоји-вањем саме Русије једва се је склонио к[њаз] Милош отпустити свог сина од себе. Књаз Мијаило отиде у Цариград и оданде потврђен будући од Порте дође у Србију. Он као млад човек избере себи по несрећи најлукавије и подле попечитеље,²¹ који у споразумјенију са покојном књагињом Љубицом возбунтују Срез колубарски, Смедеревску и Пожаревачку нахију, као и Ужичку противу г[осподе] А[врама] Петронијевића,²² Вучића,²³ Симића²⁴ и Гарашанина²⁵ да се

¹⁴ Реч је о Јовановој буни, односно о побуни војника у крагујевачком, крушевачком и ћупријском гарнизону у мају 1839. На челу побуне био је Јован Обреновић, брат кнеза Милоша, по којем је у историографији буна и названа. Организовао ју је кнез Милош да би се обрачунао с уставобранитељском опозицијом.

¹⁵ Побуни.

¹⁶ У корист.

¹⁷ Милан I Обреновић, најстарији син кнеза Милоша, рођен је 7/19. X 1819. у Крагујевцу. На престо је ступио после очеве абдикације 1/13. VI 1839. године. Умро је у Београду 26. VI / 8. VII 1839.

¹⁸ Кнез Милош имао је поседе (мошеје) у Влашкој у Херештију.

¹⁹ Узрост.

²⁰ Други син кнеза Милоша Михаило Обреновић рођен је 4/16. IX 1823. У лето 1839. године имао је 16, а када је ступио на престо у марту 1840. имао је 17 година. Порта је кнезу Михаилу формално признала пунолетство, али му је, супротно свим важећим прописима, одредила Аврама Петронијевића и Тому Вучића за намеснике.

²¹ Министри за време прве владе кнеза Михаила били су: Ђорђе Протић, кнежев представник и министар иностраних дела, Цветко Рајовић, министар унутрашњих дела, Стефан Радичевић, министар правде и просвете и Антоније Протић, министар финансија, који је дужност вршио до маја 1841. године, када га је наследио Павле Станишић. Уставобранитељска агитација против кнез Михаилових министара односила се на Протића, Рајовића и Радичевића.

²² Аврам Петронијевић (1791 – 1852), чиновник за време прве владе кнеза Милоша, а средином 30 – тих година један од најистакнутијих противника кнеза Милоша. Био је намесник (1839/40), кнежев представник и министар иностраних дела (1842/3. и 1844 – 1852).

²³ Тома Вучић Перишић (1788 – 1859), вођа уставобранитеља. Имао је пресудну улогу у свргавању Обреновића с престола 1842. Члан Савета био је од 1835, намесник 1839/40, министар унутрашњих дела 1842/3, кабинетски саветник 1844 – 1852. и председник Савета 1858/9.

ови протерају или побију и да се књаз Милош у Србију поврати.²⁶ У самој, пак, ствари ниједан од попечитеља, нити брат књаза Милоша г[осподин] Јеврем²⁷ нису желили повратак к[њаза] Милоша, но само да споменута 4 лица протерају из Србије како би они лакше, по Езоповој басни, „могли с овцама или народом по произвољенију²⁸ поступати”. И ова се 4 сановника уклоне у град, а уз њи сви они који нису могли трпети да се на очиглед и на срамоту српског народа уставна права и гаранције газе и да се освета упражњава,²⁹ те и они числом³⁰ до 90 душа отиду у град.³¹ Поводом тим пошаље Порта свог комисара у лицу Муса – Ефендије у Србију, који с Хозреф пашом и руским конзулом Вашченком³² употребљавали су сва могућа [средства] да би књаза склонили на неки мир и да увиди да је побуна она проистекла из једине мрзости и с тежњом за осветољубијем, а све противу Устава. Лукави попечитељи и неки из фамилије нису допустили да се совјети комисара приме и уваже и млади књаз није умео да се ползује и у слѣдству чега буде принуђен царски комисар да све оне који су у град пребегли, међу којима сам и ја био, у Цари-

²⁴ Стојан Симић (1797 – 1852), истакнути представник уставобранитеља; у почетку је имао веома значајну улогу у организовању опозиције против кнеза Милоша. Потпредседник Савета био је од 1839. до 1843, а председник од 1844. до 1848.

²⁵ Милутин Савић Гарашанин, трговац, истакнути уставобранитељ, погинуо у Вучићевој буни.

²⁶ После доласка кнеза Михаила у Србију у марту 1840. године политичка иницијатива прешла је на страну обреновићеваца. Народ из унутрашњости Србије, подстакнут од чиновника који су били присталице династије Обреновић, стално је у великом броју долазио у Топчидер и тражио је од кнеза и владе да се Вучић и Петронијевић протерају из државне управе како би сва власт припала кнезу Михаилу.

²⁷ Јеврем Обреновић (1790 – 1856), најмлађи брат кнеза Милоша. На почетку прве Милошеве владе био је заповедник Шабачке, Ваљевске, Сокошке и Београдске нахије. Средином 30 – тих година XIX века придружио се уставобранитељској опозицији. Председник Савета постао је фебруара 1839, а после Милошеве абдикације био је један од тројице намесника. Бранећи интересе династије веома брзо се развишао с осталим уставобранитељским првацима. Године 1842. напустио је Србију и до краја живота живео је на својим добрима у Влашкој.

²⁸ Самовољно.

²⁹ Извршава.

³⁰ Бројем.

³¹ Вучић и Петронијевић склонили су се 20. IV/1. V 1840. у београдску тврђаву под турску заштиту. Убрзо су им се придружили и остали уставобранитељи Милутин Гарашанин, Сима Милутиновић Сарајлија, Тенка и други.

³² Герасим Вашченко, руски конзул у Србији од 1838. до 1843.

град собом поведе, но неке или мање чиновнике остави у Видину на царски трошак.³³

После 13 месјаци нашег одсуствија из Србије нареди Порта у споразумјенију с Русијом и књазом те се сви повратимо у Србију.³⁴ Но, како је Порта узела била мрзост противу књазу Михаила због непослушности и што је њему приписивала нека волненија³⁵ по Бугарској³⁶ да су тобож њиме проузрокована, које није било истина, то она (Порта) преко Муса Ефендије при нашем поласку из Цариграда, у тајности препоручи г[осподи] Авраму, Вучићу, Лази Годоровићу и Гарашанину да гледају било на који му драго начин да сметну к[њазу] Михаила, у чему ће им она, а и сама Аустрија, бити на руци, тим више што се је, осим тога, к[њаз] Михаило сматрао као руско орудије³⁷ у Турском царству.³⁸ На тај конач³⁹ Порта је у согласију с Аустријом издала потајни налог београдском Тамил – паши и видинском Ага – паши, а Аустрија је послала чрезвичајног⁴⁰ свог човека генерала Хауера⁴¹ у Земун и Београд да на руци буду Србима при волненију противу к[њазу] Михаила и ова су сва лица стајала у

³³ Због затегнутих политичких односа између владе кнеза Михаила и уставобранитеља Порта је послала у Србију Муса – ефендију да помири завађене стране. Он је на почетку мисије у јулу 1840. стао на страну уставобранитеља. Пошто је пропао покушај помирења, Муса – ефендија и 37 најистакнутијих уставобранитеља напустили су Србију 17/29. X 1840.

³⁴ Већина уставобранитељских првака вратила се у Србију 5/17. XII 1841, а Тома Вучић и Милутин Гарашанин 31. III/11. IV 1842.

³⁵ Буна.

³⁶ Нишка буна, или, како је овде Тенка назива, „волненија у Бугарској” избила је у априлу 1841. Организатори буне били су из Нишке, Пиротске, Прокупачке и Лековачке нахије. Буна је брзо угушена. Вође буне, у страху од турске одмазде, пребегли су у Србију. Уставобранитељи су код Порте оптуживали кнеза Михаила за организовање буне и отворену подршку. Порти је овај догађај послужило као средство притиска на владу кнеза Михаила.

³⁷ Оруђе, средство.

³⁸ Порта је имала пресудну улогу у припремању Вучићеве буне 1842. године. Вођа буне Тома Вучић Перишић казао је 1858. године да му је Портин званичник Мустафа – паша 1841. саопштио намеру Порте у вези с протеривањем Обреновића из Србије. За извршење тог задатка био је он од Порте одређен као човек „за ким ће се народ повести”: *Записи Јеврема Грујића I*, СКА, Београд 1923, 130 – 131; Драгослав Страњаковић, *Вучићева буна*, Београд 1936, 52. Тенкино сведочанство је још један доказ о везама Порте и уставобранитељских првака у припремању преврата 1842. године.

³⁹ Циљ, крајњи резултат.

⁴⁰ Специјалног.

⁴¹ Фон Хауер, аустријски генерал, био је од августа 1841. у специјалној мисији на српско – аустријској граници. Имао је важну улогу у припремама Вучићеве буне 1842.

тесном сношенију⁴² са г[осподином] Аврамом Петронијевићем докле се год није дело окончало.

Г[осподин] Вучић кроји план за буну и Србија букне.⁴³ Књаз Михаило буде принуђен оставити Србију и пребећи у Аустрију. У овој буни доста су знаменити лица животом платили.⁴⁴ Пред Богом и људ[и]ма смем казати и исповедам се да је овај, достојног уваженија, млади књаз, невино пао и пострадао; јер ако и јесу биле неке погрешке које су се на рачун његов стављале, те су погрешке његови почитеља и његовог стрица покојног г[осподина] Јефрема биле. Историја ће и о овоме свему беспристрасно говорити; а ја се кајем пред Богом што сам и сам био са прочима ни први ни последњи противу тог честитог младог књаза.

По отсуствију књаза Михаила много је било између старешина и Народње скупштине говора и совјетовања кога би за књаза изабрали. Најпосле дође се на ту несрећну мисао на коју су неке старешине долазиле и у оно време кад се је к[њаз] Милош устекао одобрити да Мијаило дође за књаза српског, те се узме син Карађорђевић Александар за српског књаза како се не би иначе правиле нове династије по Србији, од куда би се више партаја⁴⁵ излегле.⁴⁶

Порта је на радо срце одобрила избор народни и послала берат књазу Александру утврдивши га на књажеско достојинство.⁴⁷

⁴² Вези.

⁴³ Вучић је 17/29. VIII 1842. тајно дошао у Земун, а следеће ноћи прешао је из Панчева у Смедерево. Затим се 20.VIII/1. IX улогорио на Поскуричком пољу близу Крагујевца. Наредног дана официри крагујевачког гарнизона предали су војску Вучићу после чега је он ушао у Крагујевац. Сукоб између Вучићевих присталица и војске коју је предводио кнез Михаило одиграо се на Метином брду и код Жабара. У оба окршаја војска коју је предводио кнез Михаило је поражена, после чега је кнез Михаило напустио Србију. Вучић се улогорио на Врачару, где је одржана скупштина, на којој је 1/13. IX 1842. године за српског кнеза проглашен кнез Александар Карађорђевић.

⁴⁴ Године 1842. убијени су истакнути уставобранитељи Милутин и Лука Гарашанин, а тачан број пострадалих није познат. Ђорђе Протић, кнежев представник у време прве владе кнеза Михаила 1840 – 1842, у једном сумарном попису из 1854. године навео је да су за прве две године уставобранитељске владе 1842 – 1844. убијене 53 присталице династије Обреновић.

⁴⁵ Партија, странака.

⁴⁶ Уставобранитељи су пропаганду за довођење Александра Карађорђевића започели у лето 1839. године. Они су тада образовали Уставотолкователну комисију, чији је задатак био да прође кроз све округе како би се народу објаснио Устав а, у ствари, чланови комисије су тајно агитовали за Александра Карађорђевића: Радош Љушић, *Прво Намесништво (1839 – 1849)*, Београд 1995, 129 – 141.

⁴⁷ Берат којим је Порта потврђивала избор кнеза Александра прочитан је на Калемегдану 26.X/ 7. XI 1842.

Но, Русија која је сасвим негодовала овај избор, оборила је споменути брат, доказивајући да је Скупштина народња под видом слободног избора приморана извикати к[њаза] Александра, но да се удјествује⁴⁸ други избор слободни, па онда кога народ избере. Порта је морала снисходити Русији, у свему прогутати свој издани ферман и одобрити с тешком тугом да се наново избор учини у присуствију Портиног Тамил – паше и руског барон Ливена.⁴⁹ Скупштина, ипак, остане, по несрећи, при првом мишлењу, те извече к[њаза] Александра и то буде од комисара уважено и од Порте наново потврђено.

За мене је још велика и данас тајна да ли је Русија из љубави према нашем народу противила се да не буде избран к[њаз] Александар, кога је она свестрано знала и познавала за недостојног човека, будући је 18 година у Бесарабији живио, или је желела да поврати к[њаза] Михаила као човека који је њој сасвим предан био. Довољно је то да су Срби по кратком времену увидели да на кормилу правленија имаду најгорег човека, који је огрезнуо у свима страстима неваљалства и који за време свога седења у Русији и Влашкој није никакво добро приобрео,⁵⁰ ни научио. Овај несрећни књаз предао је владу у руке његовој женској родбини и онима који су се из стране земље овди угњездили. Ови, познавајући његову себичност и славољубије, ласкали су му и уверавали су га даћеју му наследство исходатајствовати.⁵¹ Они су му совјетовали да не вређа ни у чему Порту, ни Аустрију и да им служи као вазал њин. Он је на права и преимућства народња сасвим заборавио и газио и[х]. О испуњењу Хатишерифа⁵² није хтео ни мислити, при свем тим што је то Совјет једнако од њега писмено захтевао. Он је отворио врата на све стране у Србији да се гомилама Турци и аустријски подајници⁵³ насељавају. Он је Аустрији дозволио потпуно заповедање у Србији и све што је

⁴⁸ Спроведе.

⁴⁹ Вилхелм Карлович Ливен, барон, у својству специјалног изасланика руског цара Николе I долазио је у Србију два пута: у децембру 1842. и јуну – јулу 1843. Због притиска руске владе кнез Александар морао је да поднесе оставку, а до избора новог кнеза Србијом је управљало намесништво: Стефан Стефановић Тенка, Милосав Здравковић Ресавац и Лазар Теодоровић. Други избор кнеза Александра извршен је у присуству Ливена, Вашченка, руског конзула у Србији и Хафис – паше, београдског везира на Народној скупштини одржаној у Београду 15/27. VI 1843.

⁵⁰ Стекао, задобио, набавио.

⁵¹ Испословати, издејствовати.

⁵² Устав из 1838. издат је у виду Хатишерифа, царског указа, на београдског везира Јусуф – пашу.

⁵³ Поданици.

она хтела и захтевала преко свога конзула Радосављевића,⁵⁴ било то противу народњи права и преимућства, било противу сами трахта-та⁵⁵ постојећи између Порте и Аустрије, то је све беспрекословно⁵⁶ упражавано;⁵⁷ и Конзулат аустријски дотле је био усилио се да, између прочег,⁵⁸ почео је окивати и затварати србске поданике у Конзулату, даже⁵⁹ и саме чиновнике. Једном речију, овај вероломни књаз учинио је Србију подобном једном блудном дому, у ком блудница живи и на ком отворивши и врата и пенцере⁶⁰ на све стране изазивајући који год оће може унутра улазити и чинити шта оће, а зашто то? Ето зато што му Аустрија обаћавала издејствовати наследство у његовој фамилији.

Русија, која није могла равнодушно гледати лудило овог књаз-а у свему, а особито господарење аустријско по Србији, по Србији, велим, којој је она темељ битија њеног положила, совјетовала је више пута и усмено и писмено књазу не само [по]средством консула њени у Србији, но и пошилањем нарочити своји људи да књаз храни⁶¹ народња права и преимућства у потпуном смислу и да се прође безумни поступака; но, сва су усиљавања⁶² и совјетовања руска, као и све протестације⁶³ совјетске на његову личност управљане противу разни злоупотребења за пуни 11 година (види акта совјетска) час за једно, час за друго била глас вопијушчаго в пустињи,⁶⁴ узалуд. Он је само оно слушао на што га је његова женска родбина⁶⁵ и његови подли министри и прочи из туђе земље доселивши се, а по превосходству⁶⁶ аустријски консул совјетовали: а овије свију совјет био слушати једину Аустрију у свему, а и Порти не противити се и не замјеравати у ничему, јер се, иначе, не би могло до наследства доћи.

⁵⁴ Теодор Теја Радосављевић, аустријски конзул у Србији од 1850. до 1859.

⁵⁵ Уговор, споразум.

⁵⁶ Безусловно.

⁵⁷ Спровођено.

⁵⁸ Осталог.

⁵⁹ Такође.

⁶⁰ Прозоре.

⁶¹ Чува.

⁶² Настојавања, покушаји,

⁶³ Протести.

⁶⁴ Вапијућег у пустињи; библијски.

⁶⁵ Кнегиња Перисида Ненадовић била је кћи Јеврема Ненадовића.

⁶⁶ Првенству.

За поплашити народ и совјетнике да ништа противу њега не раде, он је послао Миливоја Блазнавца⁶⁷ у Беч самом Двору и захтевао војску да у Србију прође сигурности ради његове. Аустрија то једва дочека и определи Генерала Коранину,⁶⁸ који дође у Земун с топовима и ђупријама. Совјет се нађе принуђен у једном исто време и протестирати и свој народ вооружавати⁶⁹ за отпор и тако се аустријска војска повуче натраг.

Сви патриоти увидели су неминујему⁷⁰ пропаст земље под овим вјероломним себичним књазем, но нису знали шта ћеју радити. Почело се у потаји говорити о повратку књаза Михаила или књаза Милоша, но стрепило се и од једног и другог да ови не би у повратку своје упражњавали освете и гоненија. Сазнавши о свему овому, млади књаз Михаило решио се је на нас неколицину писати нам, од који писама видиће се овди под знаком % на моју личност управљено.⁷¹ Кад сам из овог писма, између прочег, уверење добио и тврдо обећање кад би се он на кормило правленија повратио у Србију да ће устав и законе свето хранити и никакве освете не тражити, јако ме је потресло и почео сам одма мислити како се и на који начин или он или стари књаз у Србију повратио, што сам ја у оцу сина и у сину оца сматрао и што сам обећање једнога за обећање и другога држао. Ја сам с многима совјетницима, официрима и другог реда старешинама и честитим грађанима, а особито с г[осподом] Пауном Јанковићем⁷² и Илијом Гарашанином⁷³ о повратку Обреновића јед-

⁶⁷ Миливоје Петровић Блазнавац (1824 – 1873). Службу је започео 1845. Године 1848. влада га је упутила у Беч с тајним налогом да прати кретање кнеза Милоша. Начелник Војног одељења у Министраству унутрашњих дела постао је 1854. године, а управитељ вароши Београда две године касније. За време друге Милошеве владе отпуштен је из службе и интерниран у Блазnavу. Управник Тополивнице у Крагујевцу био је од 1861 до 1865. године, па министар војске од 1865. до 1868. После убиства кнеза Михаила постављен је за члана Намесништва. Председник владе постао је 1872. Умро је 24. III/5. IV 1873. године.

⁶⁸ Коранини, аустријски гроф. Од 1851. војни заповедник Војводине и Тамишког Баната.

⁶⁹ Наоружавати, опремати.

⁷⁰ Неизбежну, неизоставну.

⁷¹ Кнез Михаило се обратио писмом појединим члановима Савета 2/14. VII 1853. То писмо се налазило у прилозима уз аутограф Тенкине исповести, али оно није сачувано. О писму кнеза Михаила код: Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља 1842 – 1853. (Унутрашња и спољашња политика)*, Београд 1932, 226 – 228.

⁷² Паун Јанковић (1808 – 1865), истакнути представник уставобранитељске олигратије. Чиновничку каријеру почео је време прве владе кнеза Милоша. Члан Савета био је од 1840. до 1857. Био је министар иностраних дела (1840), правде и просвете (1842) и финансија (1848 – 1852). Учесник је Тенкине завере 1857.

нако, и то од године 1853. договарао. Г[осподин] Паун Јанковић био је са многим согласан да се дејствује о повратку старог књаза, који је спаситељ отечества свога и што смо зацело држали да ће се за њега пре код Порте удејствовати него за младога, од кога се Порта много страшила као од партизана⁷⁴ руског; а по доласку старог књаза⁷⁵ отворен је после пут књазовању и младом књазу Мијаилу. Г[осподин] Илија није био у почетку тога мњенија,⁷⁶ него за каквог страног принца, под којим би могла Србија пре или после до независности⁷⁷ и распрострањења⁷⁸ доћи и којег би сва Европа за све и у свему потпомагала;⁷⁹ но, напоследку, склони се и он за делање о повратку старог књаза и нас тројица, тј. ја, г[оспода] Паун и Гарашанин утврдимо под заклетвом у мојој соби да сложено дејствујемо⁸⁰ о повраћењу к[њаза] Милоша, но претходително⁸¹ да уговоримо и утврдимо ш њиме како неће у повратку своје гоненија и освете упражњавати и како ће народња права свето хранити.

Оног времена био је овди руски генерални консул г[осподин] Мухин.⁸² Он је у тесном пријатељству (као и прочи пре и после њега консули руски) живио са многим и г[осподином] Пауном. Он нас је у поверењу подстрекавао једнако да што скорије учинимо крај влади Карађорђевића из познати причина⁸³ и да повратимо к[њаза] Михаила. Ми смо му живо представљали све препоне о повратку књаза Михаила, него смо га молили да он дејствује код Двора за повратак

⁷³ Илија Гарашанин (1812 – 1874) службу је почео 1837. као цариник у Вишњици. Члан Савета и командант редовне војске постао је 1839. Помоћник министра унутрашњих дела био је од 1842. до 1843, министар унутрашњих дела од 1843. до 1852, када је постао кнежев представник. На захтев Русије поднео је оставку, а затим је пензионисан. Године 1858. године постао је поново министар унутрашњих дела. Од 1861. до 1867. године Гарашанин је био председник владе и министар иностраних дела.

⁷⁴ Присталице.

⁷⁵ Милош Обреновић (1780 – 1860), кнез.

⁷⁶ Мишљења.

⁷⁷ Независности.

⁷⁸ Ширења, проширења.

⁷⁹ Гарашанин је предлог о довођењу страног принца на српски престо изложио у писаној форми француској влади за време његовог боравка у Паризу 1855. Страњаковић претпоставља да је Гарашанин 1857, у време откривања Тенкине завере, отишао у Француску „са извесним политичким планом”: *Влада уставобранитеља*, 186 – 188.

⁸⁰ Чинити, радити.

⁸¹ Претходно.

⁸² Николај Јефимович Мухин, за руског конзула у Србији именован је марта 1853.

⁸³ Узрока, повода, разлога.

старог књаза, који је, како смо чули, дошао у милост императорску: па после је најлакше за повратак к[њаза] Михаила. Је ли г[осподин] Мухин учинио о томе какви корак код Двора,⁸⁴ ја не знам; но, не хтејући ослањати се само на г[осподина] Мухина, ја сам описао опстојателно⁸⁵ стање Србије књазу Долгорукуму⁸⁶ као мом познанику и царском поверенику и казао сам му да је Србија на крају своје пропасти, да је Русија сасвим изгубила овде своје влијаније⁸⁷ и Аустрија је опкорачила и да само спасеније може бити Србије и влијанија руског од повратка Књаза Милоша и т[оме] подобна.⁸⁸ Ово писмо (...г[осподин] Живановић⁸⁹ [прецртано]) ја сам га послао под 8. мајом 1854. године у Петербург.

Г[осподин] Мухин је живо настао био око мене и г[осподина] Пауна кад је у Земуну због Руског рата⁹⁰ преселио се био с Конзулатом и код мене готово сваки дан долазио: да што пре уклонимо књаза Александра с пута, додавајући да то захтевају и интереси српски и политика руска за срећну српску будућност. Он је и мени г[осподи]ну Пауну вишекратно⁹¹ у мојој соби ту идеју уселио у главу да се живо постарамо уклонити га с овог света и да је то једино спасеније за Србију. Ми смо се много борили оћемо ли или не усвојити Мухинов совјет. У поверењу соопштио сам најпре г[осподи]ну Илији,⁹² а после тога и г[осподину] Вучићу. Први ми је казао да је тешко наћи таквог човека који би то удејствовати могао, а други (г[осподин] Вучић), који је доста имао своји људи на руци, није хтео само зато што смо ми хтели повратити старог књаза, говорећи да ће Он (књаз) бити гори кад се врати и да ће само освете терати и да ће устав и законе бацити под ноге и поступати јаничарски). Бадава сам га и ја и г[осподин] Паун (Баћа) молили да ступи с нама у дело, уверавајући га да је његов стра[х] неоснован и да ће к[њаз] Милош бити прави отац

⁸⁴ Руски двор.

⁸⁵ Опширно, детаљно.

⁸⁶ Василиј Андрејевич Долгоруки, руски дипломата, као изасланик цара Николаја I боравио је у Србији у јесен 1837.

⁸⁷ Утицај.

⁸⁸ Слично.

⁸⁹ Јаков Живановић (1808 – 1861), доктор права, прешао је у Србију 1834. Секретар канцеларије кнеза Милоша био је од 1834. до 1839, када је напустио Србију. У Кнежевину се вратио 1850. године, поставши секретар Савета. На захтев посланика Светоандрејске скупштине 1858. поново је напустио Србију, али се убрзо вратио.

⁹⁰ Кримски рат 1853 – 1856.

⁹¹ Више пута.

⁹² Илија Гарашанин.

свога народа и т[оме] п[одобно], но он се није хтео никако принати⁹³ и ступити с нама уједно.

Међутим, по свршетку рата руског дође за руског консула у Србији г[осподин] Милошевић⁹⁴ и први му је посао био говорити с нами да се постарамо ослободити Србију од к[њаза] Александра и Аустрије, да ће Србија на крају пропасти и да ћемо ми пред Богом одговарати што на кормилу правленија трпимо онога који је Србију до пропасти довео и Аустрији пут отворио да господари по њој и т[оме] подобна. Он је то посведневно⁹⁵ г[осподи] Вучићу, Гарашанину, мени и Пауну (Баћи) говорио, а тако исто неким совјетницима, као г[осподи] Гаји,⁹⁶ покојном Раји⁹⁷ и Бата Лаки.⁹⁸

Све ово што је г[осподин] Милошевић говорио говорио је откривено. Г[осподин] Вучић није хтео обраћати вниманије⁹⁹ на то јединствено због тога што није био за Обреновиће, а друго што му је ласкао к[њаз] Александар и његова жена и што је Митрополит¹⁰⁰ са свима немачкарима¹⁰¹ био на страни књажеској. Ми прочи почели смо о средствима мислити како да се књаз Александар с пута укло-ни. Једни смо били мњенија да се позове европејска комисија па почем иследи сва злоупотреблења књажеска, онда да се збаци, други, пак, да се с буном протера, а трећи да се нађе који човек који ће бити кадар дочекати у путу књаза и спремити га на онај свет. Пре него што смо закљученије учинили о начину, нашао сам ја и г[осподин] Баћа за нужно да упитамо и посланика руског у Бечу г[осподина] Будберга¹⁰² шта ће нам он о томе казати и да ли ће Русија согласна бити за повратак старог књаза. И тако дозвемо г[осподина] Симоно-

⁹³ Прихватити.

⁹⁴ Михаил Рафајлович Милошевић, руски конзул у Београду од 1856. до 1861.

⁹⁵ Свакодневно.

⁹⁶ Гаврило Гаја Јеремић, државни саветник.

⁹⁷ Радован Дамјановић (1811 – 1858), блиски сарадник Вучићев. Био је помоћник министра унутрашњих дела (1844), министар финансија (1847), председник Врховног суда (1855) и исте године министар унутрашњих дела. Истакнути учесник Тенкине завере.

⁹⁸ Лазар Арсенијевић Баталака (1793 – 1869), политичар и историчар. Члан Савета постао је 1842. године. Више пута био је министар просвете.

⁹⁹ Пажња.

¹⁰⁰ Петар Јовановић (1800 – 1864), београдски митрополит од 1833. до 1859, сам пореклом из Аустрије.

¹⁰¹ Погрдан назив за Србе из Аустрије који су били у служби у Србији.

¹⁰² Александар Федеорович Будберг (1820 – 1881), руски дипломата; у време Тенкине завере посланик у Бечу.

вића,¹⁰³ инспектора над свима школама, као руског подајника, откријемо му нашу намеру и дамо му 100 цес[арских] дуката на путни трошак да иде у Беч и да соопшти споменутом г[осподину] посланику све предходеће¹⁰⁴ и да нам његов совјет донесе. Г[осподин] Симоновић отиде и после 15 дана поврати се к нама с тим поздравом да гледамо само спасти отечество од пропасти, а о начину није реч како ћемо и на коју руку избавити земљу од к[њаза] Александра, то вели треба ми сами да промислимо и који начин за најсходнији нађемо, онај да употребимо, а за повратак к[њаза] Милоша Русија ће, вели, без сваке сумње одобрити.

За комисију и буну видели смо ствар немогућну. За прву нисмо били сигурни да ће к[њаза] Александра збацити што га је Аустрија и Порта крепко подржавала и тако би само учинили грдни трошак народу. За дигнути, пак, буну изгубили би најмање 2 – 300 Срба прави здрави, а Србији је крив само један човек и тако изберемо најлакши, али у исто време најгрознији начин, да се нађе човек који ће књаза опремити на онај свет. Но, пре него што приступимо к том делу, ипак закључимо да старог књаза повратимо у Србију. Ја соопштим књазу Милошу писмено, преко мог брата од тетке Јоце Јовичића, како смо се ми сложили за његов повратак радити ако нам он даде честно слово да ће Устав и законе хранити и почитовати¹⁰⁵ и никакве освете, ни гоненија не прахтицирати¹⁰⁶ и тако Јоца нарочито отиде у Букарест¹⁰⁷ и преда му писмо моје, на које ја и добијем врло повољни одговор и његово согласје.¹⁰⁸ Ја се упустим у коресподеницију¹⁰⁹ с књазем, која је ишла преко г[осподина] Рајовића, председатеља Верх[овног] суда¹¹⁰ и доктора Пацека,¹¹¹ који су целу тајну знали и с нами били уједно. Ја сам, ипак, понајвише писао књазу да се Устав имаде хранити као светиња и никаква гонени-

¹⁰³ Платон Симоновић, Србин из Аустрије. У руској служби био је дуго. Почетком 1853. године дошао је у Србију и постао је инспектор школа.

¹⁰⁴ Претходно.

¹⁰⁵ Поштовати.

¹⁰⁶ Упражњавати.

¹⁰⁷ Букурешт.

¹⁰⁸ Сагласност.

¹⁰⁹ Преписку.

¹¹⁰ Цветко Рајовић (1793 – 1873), министар унутрашњих дела у време прве владе кнеза Михаила 1840 – 2. Био је прогањан и затваран од уставобранитеља. У државну службу враћен је 1850. године. У време Тенкине завере био је председник Касационог суда.

¹¹¹ Др Карло Пацек (1807 – 1876), дошао је у Србију крајем прве владе кнеза Милоша, лични лекар кнеза Милоша и један од најоданијих његових присталица.

ја, ни осветољубије за пређашње увреде не упражњавају кад би он у Србију дошао. На ово сам добијао највећа уверења књажеска, међу којима ставио ми је и Господин молитву пред очи *Отче наш*, и вели: „Као што отац небесни прашта свакому согрешенија, тако и ми један другому да опростимо и проклет био, вели, онај, који тако не узради”. Ја сам то писмо не само друштву но и г[осподину] Милошевићу показао и нико није ни сањати могао да ће која страна противу тога што радити.

Књаз Милош пошаље свог секретара Цветка Рајовића да се с нами и боље совјетује о произведенију плана и како ће се он у Србију повратити. Тај секретар дође код свог стрица овде г[осподина] Рајовића, који га доведе више пута код мене, а ш њиме уговоримо за све што је нужно и како треба да се књаз у потаји спрема и приуговори¹¹² за Србију, а при том како ће нужно бити нешто новаца да књаз овамо пошаље да се за сваки случај нађе. Како се секретар Рајовић поврати у Букарест књазу, а књаз пошаље преко Пацека 4 850 дуката г[осподину] Цветку Рајовићу и овај подели ту суму на 5 лица, сирјеч,¹¹³ узме он 1 000 дуката, г[осподину] Баћи даде 1 000, г[осподину] Раји 1 000, г[осподину] Павлу Станишићу 1 000, а мени 850 цесарски дуката да с овим новцима што је нужно за повратак књажески радимо.

Књаз из нестерпјенија¹¹⁴ дође из Влашке у Пешту под видом да употребљава Будимске илице.¹¹⁵ Но, у ствари је то било да се боље с нами посовјетује. У то време г[осподин] Раја са Милошем Мрцајилом¹¹⁶ нађу [х]ајдука неког Милоја из Грузе,¹¹⁷ који ће у путовању к[њаза] Александра да смакне. За овога [х]ајдука нисам казао г[осподину] Илији Гарашанину, но казао сам му да ћу у Пешту да идем под извјетом¹¹⁸ да илице будимске употребљавам. Али је у самој ствари било да се с к[њаза] Милошем састанем и о свему разговорим и договорим шта ћемо радити. Он одобри и поздрави књаза по мене,¹¹⁹ а у исто време рекне ми да кажем књазу да ће послати до

¹¹² Припреми.

¹¹³ То јест, наиме.

¹¹⁴ Нестрпљења.

¹¹⁵ Бање.

¹¹⁶ Милош Мрцаиловић Мрцаило, трговац из Београда, цариник и један од најојачанијих Вучићевих присталица.

¹¹⁷ Милосав Петровић, најмљени убица, сељак из Крагујевачког округа, који се већ због једног убиства скривао од власти.

¹¹⁸ Изговором.

¹¹⁹ Мени.

неколико дана у Пешту свог брата Мијаила,¹²⁰ који ће са мном у друштву за све говорити и уговорити с књазем о начину како ће се до цели¹²¹ доћи. Пре него што ја пођем у Пешту отиде г[оспода] Баћа, Раја и Мрцаиловић понаособ г[осподину] Милошевићу и соопште му како смо ми скројили план да се књаза Александра избавимо, које му је мило било, називајући нас патриотима и т[оме] подобра. Ја отидем у Пешту и састанем се више пута с књазем и кажем му све што смо и како смо ми скројили. Он то све одобри и само је с нестрпенијем очекивао Мијаила Гарашанина и заиста овај после недељу дана дође у Пешту код књаза, гди сам и ја био и по дугом разговору Мијаило је једнако говорио да се средством буне произведе дело и план, но књаз с тим заврши, гледајте: „Мртви зуби не уједају”. И он препоручи Мијаилу да иде одма продати своје свиње што су му у Шопроњу биле и да по[х]ита повратити се у Србију са мном заједно, а он се спреми и отиде у Влашку да онди очекује какви ће резултат бити у Србији. Но, књаз, по несрећи, соопшти цео наш план његовом присном пријатељу Лакићу из Руме. Ја се повратим у Србију и соопштим друштву све и сва што сам с књазем имао. [Х]ајдук¹²² се оправи да иде узастопце за к[њазем] Александром, који је био отишао у бању. Но, после 15 дана дође вероломни Лакић у Београд и потајно искаже сав план наш аустријском конзулу Радосављевићу, а овај опет Марковићу Швабову, који је представник био;¹²³ Марковић јави одма[х] к[њазу] Александру, од ког добије налог да Лакићу даде на његов рачун бакшиша 1 000 дуката, а он сам (књаз) учини наредбу, те се одма дигну грдне потере у окружијама Крагујевачком, Београдском и Смедревском под видом да су се неки [х]ајдуци показали. Наређени [х]ајдук Милоје поплаши се и преко неког Марка Обућине из Крагујевца, свог рођака, издејствује за себе помиловање и открије књазу целу намеру. Књаз учини наредбу, те се први уфати¹²⁴ Милош Мрцајило и како овај није знао да други знаду за [х]ајдука осим г[оспode] Раје, Баће и мене, то нас тројицу и открије на испиту. Одма и ми један по један будемо затворени и при суочењу признамо целу ствар, а друге нисмо хтели да откривамо да знаду, осим за новце да је имао и Павле¹²⁵ и Рајовић, премда су ти у свему

¹²⁰ Михаило Гарашанин, трговац, брат Илијин.

¹²¹ Циља.

¹²² Милосав Петровић.

¹²³ Стефан Марковић, кнежев представник од 17/29. V до 16/28. IX 1856.

¹²⁴ Ухвати.

¹²⁵ Павле Станишић (1802 – 1863), министар финансија био је од 1841. до 1846, када је постављен за саветника. Учесник Тенкине завере.

као и други с нама били. На испиту нису хтели ништа наводити шта нас је на ту мисао довело и побудило, премда смо ми казивали, али све узалуд. Над нама се брзо изрече смртна пресуда и књаз се тобож умиловити и са вјечитим заточенијем у Гургусовачкој кули¹²⁶ замени. [X]иљаду је пута горе ово заточеније од смрти било. Поруганије¹²⁷ и муке и у самом путу до Гургусовца биле су виђене и од самог народа, који је равнодушно гледао како се поступа с онима који за њега као Христос за сав род страда. У Кули патња наша и безбожно поступање од официра Годора,¹²⁸ који нас је и глађу и зимом мучио, не да се описати.

Четири месеца и 10 дана издржавали смо грдне муке у сваком призренију. Покојнога Рају отрова Годор Цветне недеље¹²⁹ и тако је са свима мислио по налогу к[њаз] Александра, као што је после на испиту признао. Спасеније живота нашег и ослобођење из заточенија јест дело Божије, настојавање француског¹³⁰ и руског консула, и Осман – паше београдског.¹³¹ На сам дан Светлог Воскресенија¹³² ми смо ослобођени и царским човеком Осман – бегом у Ниш доведени слаби, жалосни и једва живи. Ту нас је Осман – паша на царски трошак читави месец дана најбоље ранио, оденуо и с докторима царске војске у нов живот повратио. После, по наредби Царској, у спроводу са Осман – Бегом на најчестниј начин дошли смо у Рушчук, гди смо у совршеној слободи и највећој чести¹³³ и почитанију¹³⁴ о царском трошку 9 и по месеци провели. За време нашег седења у Рушчуку ми смо имали писмену кореспонденцију с к[њазом] Милошем, који нам је давао и понешто на трошак испод руке. Каква су ласкава уверавања и обнадевања била од стране књаз за нас и наше фамилије, то ћеју показати копирана и прикључена овди писма.

Семе наше које смо посејали за Обреновиће, оно је принело плода. Сазнавши Порта због какви смо ми злоупотребленија к[њаз] Александрови ишли да га се избавимо, послала је свог комисара у

¹²⁶ За време уставобранитељске владе од 1842. до 1858. Гургусовачка кула била је затвор за политичке осуђенике. Махом су то биле присталице династије Обреновић. У њој су заточени учесници Тенкине завере. Кнез Милош је јануара 1859. године наредио да се кула сруши, а вароши Гургусовац је промењен назив у Кнежевац.

¹²⁷ Срамоћење, оскврњавање.

¹²⁸ Теодор Пет(к)ровић, заповедник Гургусовачке куле.

¹²⁹ 14/26. III 1858. године.

¹³⁰ Бернар Дезесар, француски конзул у Србији од 1855. до 1859.

¹³¹ Београдски везир.

¹³² 21. III/2. IV 1858.

¹³³ Част.

¹³⁴ Поштовању.

Србију у лицу Етем – паше¹³⁵ и Кабул – ефендије.¹³⁶ Ови велехваљени сановници¹³⁷ Портини уверили су се од самог народа и старешина да смо ми јединствено за спасеније нашег отечества и његови свети права ишли противу вероломног издајнице к[њаза] Александра. Ови су комисари прокрчили пут да се скупштина држи (будући је к[њаз] Александар са Ненадовићима и подлим попечитељима то право народње укинуо био). Скупштина је се почела о Светом Андреји 1858. године,¹³⁸ под комисаром Кабул – ефендијиним, будући је Етем – паша отишао био заједно у Цариград с Кабулом и остао, а Кабул се повратио ипак у Србију. Та је скупштина трајала близо три месеца и извикала је књаза Милоша за владајућег књаза а књаза Михаила за престолонаследника.¹³⁹ Књаз Милош дође у Србију из Влашке, а књаз Михаило из Беча. По кратком времену дођемо и ми из Рушчука врло лепо примани од народа нашег од Тимока па до Београда. При првом нашем састанку с к[њазом] Милошем приметили смо на њему неку ладност.¹⁴⁰ Окружен будући са ласкатељима и подлацима који су се лажама и улагавањем дочепали први места, заборавио је књаз на грдне наше жртве и страданија која смо њега ради поднели; заборавио је на његова ласкава писма и обећавања о признателности,¹⁴¹ заборавио је и на свој карактер и књажеску дану¹⁴² реч и дао се је обманути лажљивим окружавајућим га људ[и]ма, који су нас црнили и опадали¹⁴³ пред њиме разним измишљенијама и клеветам, у које се друштво умео и наш другар, општепознати лажов г[осподин] Рајовић увући и препоручити се и тако испод мукла клеветајући противу нас, како ми не би заступили наша места и тако по несрећи нашој код књаза су више налазиле места клевете противу нас него наша дела и пожертвовања која су и Богу и њему и Русима позната. Ми смо постали жртвом њега ради и за спасеније отечества нашег и постали смо жртвом повраћења руског влијанија и отклонења аустријског заповедања. Оће ли бити отечество ш њиме

¹³⁵ Етем – паша, ванредни Портин изасланик упућен у Србију у пролеће 1858. поводом Тенкине завере.

¹³⁶ Кабул – ефендија био је члан Етем – пашине мисије, а потом представник Порте на Светоандрејској скупштини.

¹³⁷ Достојанственици.

¹³⁸ Кнез Милош је на Светоандрејској скупштини проглашен за наследног кнеза 11/23. XII 1858.

¹³⁹ Светоандрејска скупштина заседала је од 30.XI/12. XII 1858. до 2/14. II 1859.

¹⁴⁰ Хладноћу, уздржаност.

¹⁴¹ Захвалност.

¹⁴² Дану.

¹⁴³ Оговарали.

срећно и напредно; оћеју ли се права нашег народа сачувати и узвисити; оће ли одржати реч по *Отче нашу* да не упражњава гоненија и осветољубија и оће ли правду и правицу набљудавати без повреде закона и законог реда; то ће време, то ће историја казати, а ја се догле и на томе ограничавам. Утолико смем казати да је и наша и наше скупштине тврда надежда била на њега да ће он, наш књаз, с повратком својим запечатити дане страсти своје са славом, чинећи и давајући сваком своју правицу: не вређајући ничија права и што је који заслужио праведно наградити га, не удаљавајући се од законог реда и пута и чувати најенергичније Устав, ту светињу народњу и све чинити што је за народ корисно и полезно. Од њега, велим, самог зависиће да се прослави или постиди пред Богом и светом.

Што се мене и друштва мога тиче који смо запечатали верност и приврженост нашу према Дому Обреновића с грдним жртвама и мукама нашим, растројенијем здравља и ћоравилом; с губитком и растројством нашег стања и имања, то за све ово налазим се побуђеним казати због непризнателности Књажеске: „Да нас је Бог праведно казнио за безумно наше предпријатије¹⁴⁴ и намерење”, које је испало само на ползу Русије у повраћењу њеног влијанија наместо аустријског и у повраћењу Обреновића на кормило правленија, које га нека Бог умудри да народу своме буде прави отац и праведан владетељ.

Ја од моје стране почем сам укратко овди изложио собитија¹⁴⁵ збивша се за време мога живота, којима сам ја безрасудно¹⁴⁶ подвргавао се, што сам хтео и држао да за ползу мога отечества треба да чиним. Совјетујем и молим сваког мојег да ми будалаштине, лакоумислије и лаковерије моје у грех неуписује, но да ме као слабог у свему извини, молећи се Богу за опроштење моји грехова, као што се и сам кајем, молећи се Богу да ми опрости особито овај последњи грех. А ја сваког мојег молим и совјетујем, заклинјем и препоручујем нека буде пријатељ свога отечества и гди је год нужно што радити за спасеније његово нека ради, и нека се жртвује заједно с народом, но никад сам или са неколицином да не рескира, и да не меће на коцку оно што у рукама имаде, нити да се безумно излаже за љубов народа, или за поједине људе, као што сам ја радио, нити да верује да ће добити какву признателност,¹⁴⁷ било од народа, било од кога му драго за кога је што радио. По израђеном послу нико се не обзире на оне који су што урадили, или који су положили темељ

¹⁴⁴ Подухвате, предузеће.

¹⁴⁵ Догађаје.

¹⁴⁶ Неразумно.

¹⁴⁷ Захвалност.

радње. Ако се игди у свету рачун држи од они лица који су што за отечество или владетеља радили и жртвовали, у Србији се заиста од тога не држи рачун. Иако се игди призреније¹⁴⁸ имаде на поштење и поштено служење, у Србији на место тога највише се уважавају, почитују и награђују подлаци и улагавалице.¹⁴⁹ Па баш ако и имаде где који који су поштењем и заслугом својом дошли до већи места, такви је врло мало било, па и они који су били, окончали су на срамоту и у највећем презренију свој живот и народ је све то равнодушно гледао.

Блажен је и благословен онај коме је Бог определио да може живити на макар какви други поштен начин само не бити чиновником српским у Србији. Всемогући¹⁵⁰ Бог нека сваког сачува од незаслугене несреће и нека буде праведни Судија свима.

У Београду 26. јунија 1859 года.

Стефан Стефановић
Тенка

Нисам могао ово начисто преписати. Остављам потомству моме да знаду и да виде колико се човек може ослонити на поштење људи. Нека знаду да и сами Руси дотле човека мажу и гладу док им је који од потребе; а почем се сврши оно што су желели, онда се чине и невешти и као да не познају своје људе који су им у свако доба служили за орудије.

Стеф[ановић]

¹⁴⁸ Пажња, обзир.

¹⁴⁹ Улагивачи.

¹⁵⁰ Всемогући, свемоћни.

СТАНИША ВОЈИНОВИЋ

НЕШТАМПАНИ СПИС СИМЕ МИЛУТИНОВИЋА САРАЈЛИЈЕ О ЂАКОВОЈ БУНИ

Од најзначајнијих уставобранитељских првака Томе Вучића Перишића, Аврама Петронијевића и Илије Гарашанина први је био највећа сметња за придобијање српског јавног мњења за покрет после доласка на власт кнеза Александра Карађорђевића. Као идеолог уставобранитељског покрета Милутиновић је то уочио и преко више својих штампаних радова (прозних и песничких) покушао је да оправда Вучића и објасни његове поступке као нужне и потребне за Србију тога времена. Неколико занимљивих списа којима је то био циљ остали су у Милутиновићевој оставштини нештампани, а поред осталих и концепт одбране Томе Вучића Перишића под насловом *Ђакова буна*.

О овом спису писао је и Радош Љушић у расправи *Сима историограф и Милош књаз* сматрајући да је то део неког већег рада Симе Милутиновића.¹ У неколико крупних догађаја за српски народ Вучић је имао значајну улогу, показујући се као поуздан Милошев присталица. Један од таквих догађаја је и Ђакова буна као први озбиљнији покушај да се ограничи аутократска владавина кнеза Милоша. Иако је спис остао у концепту, у њему се јасно види у ком правцу би ишла коначна верзија. Сам спис нема много нових историјских чињеница. То је углавном критика Милошеве владавине која је довела до буне. Описујући Вучићеву улогу у гушењу народне буне, он је само поменуо да је кључна акција изведена брзо и успешно. Разлоге Вучићевог приклањања кнезу Милошу Милутиновић је видео у спољнополитичкој ситуацији. Русија се спремала за рат против Турске, коју је помагала цела Европа. То је тренутак када

¹ Зборник радова: *Сима Милутиновић Сарајлија 1791 – 1991*, уредник Марта Фрајнд, Институт за књижевност и уметност, Београд 1993, 319, 322.

Србија није смела да остане без кнеза, сматрао је Милутиновић. И одлуку да се угуши буна није донео Вучић самостално, већ после договора са Симом Милосављевићем Паштрмцем (Амихом), а истога мишљења је био и Димитрије Давидовић.

То би укратко био садржај списка. У напоменама има много више података о догађајима на терену, а Вучићева улога је потиснута у други план. Тако ће у епизоди са срамоћењем Милоја Ђака, кога су везаног на коњу довели пред кнеза Милоша, увести кнежевог брата Јеврема, који у том тренутку преузео активну улогу. Он је заставио коња с везаним Милојем Ђаком, а Милутиновић завршава ову напомену речима: "...па га ту одма и на точак поставе..."

У последњој напомени Милутиновић је изнео у више гласних размишљања кнеза Милоша и дијалог са Паштрмцем. Истицање ове епизоде у први план имала је за циљ да се посебно нагласе негативне карактерне особине кнеза Милоша.

Спис се налази у оставштини песниковој у Архиву САНУ под сигнатуром 14161/49. Рукопис има 4 листа, текст 7 страна, величине 21,3 x 34,6 цм. Писан је мастилом, преддуковским правописом. Графемима и вокалима који се данас не користе дали смо гласовне вредности за: *я*, *ю*, *°*-*ја*, *ју*, *је*; *у*-*ј*; *'*-*ј*; *нА* - *њ*; *н°* - *ње*; *лА* - *љ*; $\frac{3}{4}$ - *и*.

А. ЂАКОВА БУНА²

Бивши књаз Милош како извјестни властољубац и безподобни сујетник ступио је на прво мјесто владања у народу српском, тако је одма и поступити стао по својој ћуди и ползи личној; и зато³ што је год икада старателнога напомињао и говорио о срећи и благостојанију опште народњем, само је тако тиме надкривао⁴ своје безсовјестије и крајње самовољство.

Најпре и одма и јавно је исти књаз Милош увредио сав народ српски; што је убио Петра Николаевића⁵ Молера и капетана Радича, јербо их је народ знао за особито важне и заслужне људе, но⁶ и то је

² Испод превученог наслова списка који је почињао: *Описаније* написано је оловком: *Суд и суђење Милоша и свега његовога, а оправдање Вучића, кои је не за љубав тирана, него за народа бјезбедије и за чест. Покровит.*

³ Изнад превученог: *узимајући.*

⁴ Изнад превученог: *себе и свое.*

⁵ Иза превученог: *Молера.*

⁶ Иза превученог: *али.*

видео и разумео народ, да је њи тај исти Милош из соперничества, да му самовољство⁷ и беззаконије његово не ограничавају, код везира Марашлије тајно и лажно опадуо, те⁸ их је одма погубити дао. А кад је до мало затим још Милош тај убио и Карађорђа, за кога је сав народ знао и зна⁹ да је¹⁰ он свое отечество истина¹¹ под видом издајника,¹² него по невољи, те по великој и опште-европејској, оставио, сваки је¹³ Србин Милоша истога већ и нехотно у себи почео не само презирати и мрзити, него и проклињати га, и пропаст му желити за то једино понајвише. - Али књаз Милош опажајући¹⁴ то у народу, то гори је постајао, уздајући се сваким измишљивим чрезмјеријем - зулумом - заплашивати и угњетавати моћи народ свуда и воопште и унатјечно дотле, докле год не покоље све познатије у народу људе, пак онда истопрв да свим народом влада и царује, како му је његову срцу драго.

При опаком¹⁵ владању неизбјежно и неодложно начинити се морају партије - стране - подлеци¹⁶ пристану к њему, те му¹⁷ не само мајмунишу¹⁸ чинећи све у своме кругу и подручију, што и он у свакоме, него му и помагати почну измишљати начине насиља и безчовечија, и тиме му се боље, кано ти окатоме слијепцу, код¹⁹ мозга глупцу, и безбожну што безсовјестну²⁰ злогцу, препоручивати и преумиљавати, те²¹ да им је безсеједнија срећа ужитак и господство,

⁷ Иза превученог: *вла.*

⁸ Иза превученог: *да.*

⁹ Изнад превученог: *и онда и сва.*

¹⁰ Иза превученог: *га.*

¹¹ Изнад превученог: *исти.*

¹² Овде је Милутиновић ставио знак # (за уметање) а на левој маргини објашњење: *Прим.[ечаније]. Народ је српски још онда јавни и верни повод и узрок имао мислити и вјеровати, да је бивши његов господар и вожд Карађорђе или преварен или преговорен од Руса Србију оставити тајно и своевољно, јербо су најприје и ш њиме заедно побјегли онда и руски кавалери изван Генералнога конзула, влад.[ика] Леонтије, архим.[андрит] Филиповић и његов секретар Јањ.[ићије] нити су они њега у своју средину обузели и превели онда у Њемачку без подобне или још и то важније причине и надања.*

¹³ Изнад превученог: *га је.*

¹⁴ Иза превученог: *пак.*

¹⁵ Изнад превученог: *оваком.*

¹⁶ Иза превученог: *и то.*

¹⁷ Изнад превученог: *га.*

¹⁸ Изнад превученог: *подражавају.*

¹⁹ Иза превученог: *и.*

²⁰ Изнад превученог: *безсовјетну злогцу.*

²¹ Изнад превученог: *за а.*

до чега²² су дошли у њега. Честитци пак обично су ближњелупци, тј. народни пријатељи прави и озбиљски; ови када све²³ промисле и увиде, да тирана нитко исправити не може, и да га је и Бог заборавио, како год и тиран Бога, потуљивши²⁴ се оставе га на миру с његовим удвор[ицама]²⁵ радити шта хоће, очекујући невједно да плане и букне на тирана општега и народа цјелога правда,²⁶ гњев и отпор само собом.

С истим књазом Милошем, између осталије свије²⁷ старјешина, његова²⁸ су оба брата, Јован и Ефрем, натјецали се²⁹ кано ти са своим братом,³⁰ господаром, земље Србије и народа њена, тко ће веће и гнуснија измишљати и учињати народу и појединим Србима зла, кривде и обиде, тако да нитко већ није знао шта је његово, шта ли није господарево и његове браће и љубимаца, нити је већ смео Србин помишљати да има суда и правде, на свијету за њега, то ли да је и најбољему још глава и до првога вечера на рамену; јер кое несмјеше јавно и дању смицати, то су све ноћу и чрез тајне убилице³¹ и најамнике свое - убијали.

Овако су силно и нагло расла свака зла и угњетци у народу, но тако је спремала се гроза неба на истога Милоша, свије зала узроковатеља. Невидими³² свемоћац вјечно премудро суди и наказује заглупивше развративше и обезбожене народе чрез жестоке³³ владце чрез народ њиови гњеве о освете, но³⁴ и чим је то позније³⁵ тим је исто и скрозније. - Тешко дакле свакоме и свима, кои год се с Богом омразе и зарате поправити своју свијест; народња је ово пословица, колико је давњашња, толико је истинита.

Тако исто буде и с кн. [езом] Милошем и српским народом.

²² Изнад превученог: *кога*.

²³ Изнад превученог: *виде*.

²⁴ Иза превученог: *оставе га*.

²⁵ Изнад превученог: *креатуре*.

²⁶ Изнад превученог: *народовог*.

²⁷ Изнад превученог: *кнезова*.

²⁸ Иза превученог: *окружни*.

²⁹ Иза превученог: *су*.

³⁰ Изнад превученог: *с братом своим*.

³¹ Иза превученог: *своје*.

³² Иза превученог: *и превозноситеља*.

³³ Иза превученог: *такове*.

³⁴ Иза превученог: *и чиме*.

³⁵ Иза превученог: *доцније*.

На три³⁶ године дана пред последњи руски на Порту отоманску рат, у Србије смедеревској, пожаревачкој и крагујевачкој нахији беззаконија његови љубимаца превазиђу³⁷ и његову но и свачију главу, те се подигне најприје истога окружија народ на оружје, и узме свога познатога врлином кмета и трговца Милоја³⁸ Ђака за свога старјешину, да иду право у Крагујевац збацити па³⁹ прогнати или убити кнеза Милоша, као свеопштега укрвника, коино је и саме дахије и јаничаре, баше и субаше своим зулумом превазишао и надвећао.

Окружне и среске старјешине онда су се још звале кнезови; над којима је Милош⁴⁰ врховним држао се и називао, и ови су по највише у њега двору бивали се исчекивајући шта ће им коме заказати, да одма што му наруче трчи у свој круг и крај точно и неодложно извршити. Кад ова Ђакова буна пукне, и народ оружан почне се Крагујевцу и Милошу прикучивати, не деси се при њему⁴¹ нитко од истије кнезова народњи, али сви се поплаше и не знадну шта предузети, но једини Вучић повиче шта ћу ту чамити у шарампову док дођу те да ме отале најпосле као кучку с полога извуку, него за оружје пак у поље, што је Вучићу Амиха одобрио први, те тако и учине. Вучић, тад бившега кнеза у Грузи - Крагујевца оближњему⁴² срезу - и његова придворнога капетана гвардије његове, Симе Милосављевића Паштрмца; но и ово је све навлаш и тајно Милошу се излагало и искрало дома и у народ, а да се само код њега нитко не нађе у предстојећем буне случају; но и то свједочи јасно и јавно пак и довољно, да су и⁴³ сви кнезови како и народ у согласију противо истога општега злотвора Милоша - завјерили се и⁴⁴ подигли. Само⁴⁵ речена двоица застану се и остану при Милошу, и науме и закуну се засад још одржати⁴⁶ и спасти свога и народњега кнеза и господара Милоша од исте народње холује; али зашто су она двоица ово тако

³⁶ Ова реч је уметнута оловком.

³⁷ Иза превученог: *Татар-Јованчетова*, а на левој маргини у истој висини написано је оловком па превучено: *Петра Вуличев.[ића]његова Милошева*.

³⁸ Изнад превученог: *Николу*.

³⁹ Изнад превученог: *или*.

⁴⁰ Изнад превученог: *капетани и кметови*.

⁴¹ Изнад превученог: *осим*.

⁴² Иза превученог: *срезу*.

⁴³ Изнад превученог: *сви*.

⁴⁴ Иза превученог: *те*.

⁴⁵ Изнад превученог: *Но*.

⁴⁶ Изнад превученог: *међу се одржати се*.

тад учинила различно се о томе⁴⁷ говори. На пример једни веле: "Проклети да су Вучић и Паштрмац што издаше народ и све старешине, те угасише буну и сачуваше бездушнога Милоша!" Други пак веле: "Да неће Вучић ни Паштрмац на Милоша са народом,⁴⁸ него с Милошем на народ, јербо је свеколико народа благо у Милоша крвавим рукама, па и[x] је сад ево Милош њиме загушио⁴⁹ и присвоио!⁵⁰

Него тек,⁵¹ бистрога ока безпристрасник видио је јасно и вјерно, да је истој двојници по најприје с тога стало било за тишином народа свога, што је то случило се у онако чудно време,⁵² кад се надало сва ће планути на Русе а за Турчина Европа, пак да се Србија у спокојству и трпјенију своме дешена, као без угастна и мирољубива, неби прегажена и порабоћена тј. обезглављена била те тако⁵³ и самосталности и законитости ради за получити је утврдити Србији⁵⁴ свое мишљение не морала; да је пак свима Европејцима, осим Славјанима, противно било то што се онда Рус на Турчина и његову Порту разјарио и подигао био, истина је права, и опште позната, и да су некои од њи могли смјети, пачал смјели моћи на истога Слов-сјеверца руку дићи, а тим да би Турчину помоћи, би доиста многи и многи учинили све, што би год жељели обои, Турци и Европејци - од Руса и свега прочега Славства, и не сећајућ се христјанства при својој пизми и зависти, а и то зар, за то што им је Слав⁵⁵ скинуо с врата јарам Бонапарта.

Шта ли би у тако преопасноме времену народ српски постићи, колико ли пострадали могао, ако би буном безглаван остао, и то је онда размишљао Вучић са Паштрмцем, пак су нашли и закључили да је народу боље, пачели мање зло, имати једнога свога господара, па какви год он био да био, неголи остати без њега једнога, те немати никаквога, или триста кое каковије за кое не зна још ни Бог ни људи, него би још и најпре сами себи очи повадили.⁵⁶

⁴⁷ Изнад превученог: *држи*.

⁴⁸ Изнад превученог: *него*.

⁴⁹ Изнад превученог: *и он сад*.

⁵⁰ Изнад превученог: *благом*.

⁵¹ Изнад превученог: *оваки*.

⁵² Испод превученог: *особито истинитоме у свако*.

⁵³ Изнад превученог: *морала*.

⁵⁴ Ове речи су додате оловком на левој маргини.

⁵⁵ Изнад превученог: *он*.

⁵⁶ Изнад превученог: *Ове и оваке је мисли и разлоге био ш њима обоицом и сами Давидовић*.

Оволико је о томе њиово благоразумије судило и закључивало, а простота је њина још и више и даље, као н.[а] п.[пример]:⁵⁷ Ако ли сад Рус и Русија пропадне од Турчина и Европе, да би онда барем Србија остала у целости не изгубивши⁵⁸ ни то мало, што је мучно и једва постигла и добила.

Ово је и овако тада Вучић у себи и у своме кругу мислио и закључио прије свакога онога погубити, ко диже руку на тадашњег господара српскога Милоша, и овога бранећи воли, па и за чест и славу држи и сам собом погинути за истога, него ли доживјет и преживјети да њему и његовој глави што противно и неугодно се догоди.

Тако је по истоме решенију и закљученију с Амихом - С.[имом]Паштр.[мцем] учињеном после одма и поступио Вучић, те са неколико⁵⁹ Гружана стотине изађе на брдо Оплепац, ту дочека Ђака и његову безбројну, а безвредну војску, и ту је сву одма разбије и распуди, да и⁶⁰ Ђак се ту рани, па у Њемачку побјегавши утећи не могне, но трећи дан уфаћен, пред Вучића и Милоша доведен, и други дан одма на смрт осуђен, и⁶¹ уб[и]јен буде.

*Примјечаније 1*⁶⁰. Милош је у Хасан-пашину Паланку одма, како је Вучић против Ђака Милоја пошао, изљего, и ту к себи момака и приврженика своји прикупио, пак чувши да је Вучић Ђака разбио, ту је и он одма народа мноштво сазвао, пак све у параду поставио, и онда им Ђака Милоја као бунтовничкога главара и началника на коњу али врло хрђаву и везаног у руке и ноге - испод коња - пак ту, Милош⁶² собом викне на сав народ: "Удрите га сви, он је свима вама, а не само мени, крив!" Сва народња парада - преко 10 хиљ.[ада] пуш.[ака] - опали, али нитко у Ђака, него преко њега. Окамени се⁶³ Милош виђевши то, а Ђак гурне коња и нагне к шуми бјежати, но пред њега излети са стране Ефрем Милошев брат, и кубуром га тресне и обори; па га ту одма и на точак поставе.

*Примјеч. [аније]*⁶⁴ 2²⁰. Ту одма Милош гласовито⁶⁵ заповеди да се иста Паланка запали и похара, те таком забуни и забашури на-

⁵⁷ Изнад превученог: *т. ј.*

⁵⁸ Изнад превученог: *настрадавши.*

⁵⁹ Изнад превученог: *самим.*

⁶⁰ Иза превученог: *трећи.*

⁶¹ Иза превученог: *буде.*

⁶² Иза превученог: *собом.*

⁶³ Изнад превученог: *и Милош ов.*

⁶⁴ Изнад ове примедбе било је написано па превучено: *Примјечаније 2. Ту остало што се није од народа Милошу и свим Обреновићима изговорило, и пребацило, и осовало и узрозило, ако се не поправи, те не одбаци даилук, јаничарлук и јарамма-*

род и војску, да му нејма кад мислити о дјелу и поступку. Тако је и млога друга села по истом Смедерева окружију, а особито Ђаково до труна разорио и похарао војском, отале узгред враћајући се у Крагујевац.

Примјеч. [аније]3^e. Сутра дан у Крагујевац слегне се она сва војска, и још народа придође, пак му пошљу неколико избраника пред⁶⁶ Милоша, кои му све изговоре и пребаце што год је неваљало радио, и запријете му да се добро узме на ум шта ће у напредак радити, јер му свега могу и⁶⁷ хоће давати и надавати, али братскије без⁶⁸ сваке кривице глава, нипошто више, но⁶⁹ ето⁷⁰ му своје свиња и говеди, па нек и[x] колик и кад хоће, касапи. На то и много друго коешта⁷¹ пребацивано Милошу рече Паштрмац: "Ала им оца... шта говоре, и баш нити се кога стиде ни боје!" А Милош му одговори: "Будала се будалама чуди, но нека се они ту сити истртљају, пак ће и отићи кано ти геаци свакој својој кући, а ја ћу им после и оца и матер... Заваћају село са селом, па све редом палит' и харати, и сјећи и вјешати, докле год мени драго буде; кад сам чобанин, и овце чувам. Ја сам од⁷² њи свије и господар. Нити се за то боим Бога ни цара, то ли пак Ђака и геака."

злук сејменски и субашки. Милош се завукао у кућу, па ћутао ка и нијем, а све са-слушавајући и упитавао га Паштрмац.

⁶⁵ Иза превученог: *гро.* [мовито].

⁶⁶ Иза превученог: *к.*

⁶⁷ Иза превученог: *д.*

⁶⁸ Иза превученог: *глава.*

⁶⁹ Иза превученог: *д.*

⁷⁰ Иза превученог: *ако.*

⁷¹ Иза превученог: *што.*

⁷² Иза превученог: *и без.*

ПЕТАР КРЕСТИЋ

ПЕСМА ПРОТИВ „ШВАБА”

Питање међусобног односа Срба с обе стране Саве и Дунава од великог је значаја за разумевање процеса националног развоја српског народа у целини. Проблем „шваба” или „немачкара”, како су називани Срби из Монархије, представља један од битнијих чинилаца унутрашње нестабилности Кнежевине Србије, али је, упркос томе, домаћа историографија том питању, сразмерно значају који заслужује, посветила мало пажње.¹

Према наводима Слободана Јовановића, „немачкарима су називани у првој половини прошлога века они аустриски Срби који су прелазили у Србију и ту правили махом чиновничку каријеру. Њихово цветно доба пада за владе Александра Карађорђевића, под уставобранитељским режимом”.² По тврдњи Вука Караџића, реч “швабурија”, као највећу погрду за Србе из Монархије, измислио је Јаков Јакшић,³ пореклом из Срема, који је на тај начин нападао своје земљаке са жељом да прикрије своје порекло.⁴

Срби из Монархије, у којој се током прве половине XIX века налазило културно, образовно, привредно и друштвено средиште српског народа, као будући службеници администрације, на позив срп-

¹ Види: Слободан Јовановић, *Немачкари*, Сабрана дела, књ. XI, Београд 1991, 513 – 515; Петар В. Крестић, *Пречани и Шумадинци, Теодор Павловић и Сербске народне новине о Кнежевини Србији (1838 - 1848)*, Београд – Нови Сад 1996.

² Исто, 513.

³ *Ј. Јакшић* (Угриновци, 3. XI 1774 – Београд, 29. И 1848), официр у I и II српском устанку. По преласку 1806. из Пеште, где се бавио трговином, презиме Поповић променио је у Јакшић. Написао *Српски војени устав* 1813. године. Од 1816. до 1824. био је секретар српског митрополита Агатангела, од 1836. благајник кнеза Милоша, а потом управник Државне штампарије.

⁴ Вук – Виктору Петровичу Балабину, Беч, 8. VI 1862, *Сабрана дела Вука Стеф. Караџића*, књ. XXV, *Претиска*, XII /1859 – 1862/, Београд 1998, 1101 – 1102.

ских власти, у већем броју почели су да прелазе у Србију по окончању Другог српског устанка, после успостављања мира, када је у новоуспостављеној Кнежевини било неопходно обезбедити уставно уређење, грађанска права, укидање кулука, оживети трговину и реформом школства повећати писменост и образованост народа. Пречански Срби заузимали су готово све најзначајније положаје у Кнежевини: били су кнежеви дипломатски представници, саветници, први секретари Кнежеве канцеларије, главни секретари Савета, начелници министарстава, затим управитељи школа, професори, учитељи, свештеници, инжењери, лекари, канцеларијски чиновници. Њихове заслуге су огромне за развој законодавства, привреде, просвете, културе и уметности Србије у XIX веку.

Део ангажованих Срба из Монархије, дошавши у Кнежевину, боравио би у њој кратко, до истека склопљених уговора, или би се по неком завршеном послу враћао кући. Други, значајнији део, нарочито у познијем периоду, успевајући да се уклопи у нову средину, примао је српско држављанство и ту доводио или заснивао породицу, прихватајући ново окружење и нове обичаје. Истовремено, навикама и обичајима које су собом донели у Србију они су постепено рушили традиционалне патријархалне вредности и тиме су допринели убрзанијем току европеизације оријенталним духом прожете Србије.

Први напади на Србе из Монархије и наговештаји отварања питања „шваба”, које ће заокупљати оновремену српску јавност и после слома уставобранитељског режима, 1858. године, појавили су се управо у тренутку снажног продора уставобранитеља на политичку сцену Србије, у моменту када су 1839. године својом активношћу приморали кнеза Милоша на абдикацију и када су челници странке као намесници малолетног и болесног кнеза Милана фактички преузели власт у Србији.

Временом су ти напади постајали све снажнији. Један за другим понављани су захтеви да се сви аустријски поданици протерају из Србије, а да њихова места заузму „отечествени синови”. Постоји доста разлога због којих је агитација против „немачкара” у највећој мери подстицана од стране уставобранитељских кругова. Први и у очима челника уставобранитеља свакако најкрупнији разлог била је жеља да уношењем смутње и стварањем раздора ослабе своје политичке противнике, оличене у Обреновићима и њиховим присталицама. На тај начин су, стицајем околности, Срби из Монархије послужили уставобранитељима као успешно средство за дестабилизацију и обарање режима Обреновића у Србији.

Један од узрока одбојног односа уставобранитеља према „швабама” лежао је и у чињеници да је већина Срба из Хабзбуршке монархије представљала потпору режиму Обреновића, а по његовом паду један део „пречана” активно је учествовао у организовању обреновићевских завера.⁵ Стога је после Вучићеве буне и кнез-Михаиловог преласка у Аустрију, септембра 1842. године, започело њихово масовно отпуштање из службе, прво „пречана” који су у тренутку опште пометње пребегли с кнезом, а потом и других, без обзира на то да ли се јесу или нису политички експонирали. О снази и ирационалности мржње према „немачкарима” јасно говори и податак да су отпуштани аустријски поданици били не само припадници чиновничког апарата претходног режима већ и лекари и учитељи, који су културно заосталој Србији били и те како потребни. Само из Београда у првом налету протерано је 90 чиновника родом из Монархије, који су, по Вучићевој наредби, добили рок од 24 сата да напусте Србију.

Поред челника уставобранитеља, међу којима се истицао Вучић и сам кнез Александар није скривао свој одбојан став према „швабама”, а лепо мишљење о њима није имао ни Вук Караџић, који је у више наврата критички писао о њима.

Већ од средине века, убрзо после револуције 1848/49. године, „пречани” су почели да губе место и улогу које су дотле имали у Србији, док се сама суштина сукоба око „немачкара” променила и попримила је нове видове. Док се двадесетих и тридесетих године XIX века у Србији осећала снажна потреба за „увозом памети” и из тих разлога је створена повољна клима за долазак Срба из Монархије, половином века стање се знатно изменило. Педесетих година почело се осећати нарастање незадовољства према „пречанима”, нарочито међу млађим, школованим људима из Србије. Стекавши образовање већином у иностранству,⁶ они су сматрали да као „отечествени синови” морају имати предност при добијању запослења, нарочито у државној администрацији. Као синове значајних личности, које су се истакле у борби за национално ослобођење земље, вређала их је помисао да морају почети од најнижих звања, а самим тим и најнижих плата и прећи дуг

⁵ Међу најистакнутије заверенике – обреновићевце који порекло воде из Угарске можемо убројати Цветка Рајовића, бившег министра унутрашњих послова кнеза Михаила, Стојана Јовановића Цукића, вођу Катанске буне и Константина Богдановића, секретара Совјета.

⁶ Јован М. Милићевић, *Прва група србијанских студената, државних питомаца школованих у иностранству (1839 – 1842)*, „Историјски часопис”, књ. IX – X, Београд 1960, 363 – 374.

пут да би досегли положаје које су сматрали да заслужују, док су се неки „странци”, који нису имали толике заслуге за Србију, налазили на највишим државним положајима и уживали толико привлачне привилегије.

Борба против „шваба”, која је у суштини била социјалног и политичког карактера, прерасла је у борбу против „пречанског” културтрегерства, а повремено је попримала особине сукобљавања два међусобно супротстављена менталитета и две различите културе. Без обзира на карактер овог сукоба, важно је истаћи њен разоран утицај на свест о јединству Срба раздвојених Савом и Дунавом, чиме је додатно слабљена целина српског народа.

Песма *Српским старешинама* настала је током 1848. године и представља резултат вишедеценијске неговане нетрпељивости Срба из Кнежевине према сународницима који су водили порекло из моћне суседне државе.

На њен настанак сигурно да је утицала и непрестана агресивна кампања коју је против Срба из Монархије водио уставобранитељски првак Тома Вучић Перишић. У својој нетрпељивости према „швабама”, он је исказао доследност. Током револуционарних превирања 1848/49. године и борбе Срба у Монархији за стварање Војводине Вучић се жестоко противио слању добровољаца из Србије, као и помагању покрета у Војводини, чиме је у значајној мери утицао и на то да сељаци његовог краја (Крагујевачки округ) масовно бојкотују агитацију владе за прикупљање „самовољаца”.⁷

Песма, која је сачувана у препису, писана је у десетерцу. То је политичка пасквила без књижевне вредности. Није могуће утврдити ко је њен аутор, пошто је потписана псеудонимом „Правдољуб”, који је у то време био често и радо коришћен.

⁷ Д. Страњаковић, *Влада Уставобранитеља 1842 – 1853*, Београд 1932, 283.

СРПСКИМ СТАРЕШИНАМА

Наши оци с вашим војеваше,
С вашим оцем и вама самијем,
За слободу Србије предрагу,
А тад туђин заврат нама јаше,
Као зато направљену раку,
Раку богме али наопаку!
Светли књаже Карађорђев сине,⁸
Срб се узда и у тебе нада
Да ћеш Србе заштитити тужне
А неправди баш задати јада!
Јад су сами адвокати⁹ клети,
Све бегунци неваљали људи!
Лудам' богме све називају они,
Када чине што је њима воља,
Јоште држе да су наши бони¹⁰
И душевна да имају боља,
Ласка, лаже вара старешине,
У партаје њи несрећне дели,
Па им очи нечистотом маже,
И овако њима владат' вели,
Издајнице они су проклети,
Отахбине наше свеколике,
Јоште оне проклете клевете,
Баш убице наше превелике,
Карађорђа они оборише,
И Милошу врат они сломише,
Старешине наше прогонише,
Коме Кнеже више небијаше!
Али Бог и правда даде,
Народ прост на неправде пође,
Све кунећи адвокате јаде,
И такови до Врачара дође,
На Врачару Мијаила збаци,¹¹

И његове ласкатеље клете,
Све протера, преко Саве баци,
Да међ' нама не буде клевета.
Сад повика народ велегласно:
Александре наш предраги кнеже,
Теб' оћемо нек је свима јасно!
Но за овим старешинам' каже,
Немачкара баш никако неће
Да делима народњим управља,
И међ' нама кавге да замеће,
Треб'мо браћо њиву од кукоља!
Кад зачуше ово поглавари,
Тврду веру народу дадоше
Да нећ' владат више немачкари,
Јер нам браћо веље¹² додијаше.
Мало време затим постајало,
Јао мени тужна ојађења!
Кад ти дође тужан у Београд,
Па погледа Совјета народња,
Па погледа Кнеже дворе твоје,
Па погледа наше правосудство,
Просвештење будућност Србије,
Попечење внутрашњи дела,
Финансију гди се благо стиче,
И суднице мале и велике,
Све то брате немачкар претиско,
И прва је места заузео,
Па он чини што је њему драго!
Јао тужан шта да даље кажем!
Кад дознадо ко је попечатељ
Правосудства и просвете наше,
Мал' ме Кнеже удар не поразил!
Та Јанковић¹³ ког су протерали,

⁸ *Александар Карађорђевић* (1806 – 1885), кнез Србије 1842 -1858.

⁹ Алузија на једно од чешћих занимања Срба из Угарске који су прелазили у Србију.

¹⁰ Са значењем: род, порекло.

¹¹ *Михаило Обреновић* (1823 – 1860), кнез Србије 1839 – 1842. и 1860 – 1868.

¹² Много.

¹³ *Алекса Јанковић*, правник, политичар (Темишвар, 1806 – Београд, 1869). Као присталица уставобранитеља отпуштен је 1840. с положаја секретара Кнежеве канцеларије. Учесник Вучићеве буне, 1842. директор Кнежеве канцеларије, 1843. министар

Јошт из школе као неваљалца!
Неваљао је био па и остао,
Па лажом се код вас удворио
Те тако је прво место узео
Еј Србине шта си дочекао!?
Даље пођо познат началнике,
Началнике и баш секретаре,
Ал да видиш чуда невиђена,
Све су странци браћо началници,
Началници па и секретари:
Неки Шилић¹⁴ и неки Поповић,¹⁵
Неки Николић¹⁶ и Кнежевић Црни,¹⁷

Неки Попић¹⁸ па и Димшић гадни,¹⁹
Неки фисикус²⁰ па и Обрадовић,²¹
И Бог Свети знаде какви нема,
Скупили се с коца и конопца,
Све бегунци па и неваљалци,
Дезертери и коњокрадице
Да арају нашу отахбину
Којуно смо крвљу залевали,
И гробов'ма тужну окитили!!
Јао Србе куде ти је слава,
Зар ти ниси кадар да управљаш,
Мирну земљу и добра народа,

спољних послова. Као човек близак двору 1847. постављен за министра правде и просвете, али је у време опште повике на „немачкаре“, 1848, под притиском Петровске скупштине поднео оставку на тај положај. После револуције 1848 – 49. као један од најистакнутијих људи на двору обављао је више значајних функција.

¹⁴ *Сава Шилић* (Срем, ? – ?) начелник одељења правосуђа Министарства просвете и правосуђа, председник Суда вароши Београда (1841), члан Врховног суда (1849).

¹⁵ *Јован Стерија Поповић* (Вршац, 1806 – Вршац, 1856), књижевник, правник, професор на Лицеју, начелник Министарства просвете до 1848, када је поднео оставку и вратио се у Угарску. Уз А. Николића иницијатор оснивања *Друштва српске словесности* и један од њених чланова.

¹⁶ *Атанасије Николић* (Брестовац, Бачка, 1803 – Београд, 1882), књижевник, професор, начелник Полицијско-економског одељења 1842 – 57, помоћник министра унутрашњих дела 1857 – 58. Оснивач *Театра на ђумруку*, првог позоришта у Београду. Уз Ј. С. Поповића иницијатор оснивања *Друштва српске словесности* и један од њених чланова.

¹⁷ *Тимотије (Тимотеј) Кнежевић* (Вршац, ? – Вршац, 1891), секретар, касније начелник одељења у Кнежевој канцеларији. Члан Касационог суда, од 1845. секретар Министарства иностраних дела. Био је присталица уставобранитеља, али и аустријски агент. Уз А. Јанковића био је као дворски љубимац за време Александра Карађорђевића вођа кнежеве камариле. Одлуком Скупштине 1858/9. протеран је из Србије.

¹⁸ Вероватно је реч о Милошу Попићу, аутору расправе *Поглед један на ратовање у србској журналистици*, s. l., s. a.

¹⁹ *Јаков Димшић* (? – ?) начелник Судског одељења Министарства просвете и правосуђа (1851), секретар Врховног (1850) и Апелационог суда (1839), секретар (1841), па председник Суда вароши Београда (1849). Редовни члан *Друштва српске словесности*.

²⁰ *Јован Стејић* (Стари Арад, 1803 – Београд, 1853), лекар, начелник санитета, главни секретар Државног савета, бавио се књижевним радом. Велики противник Вукове језичке и правописне реформе. Редовни члан *Друштва српске словесности*.

²¹ *Константин Обрадовић* (? – ?), секретар Апелационог суда (1847), I столоничелник (1843), секретар II одељења Апелационог суда (1847).

Веће лупеж теби заповеда,
И главом се твојом титра,
Недај Кнеже ако Бога знадеш,
Ти си глава народа нашега!
Еј Вучићу²² залуди ти слава,
Залуду ти слава и јунаштво
Кад не држиш реч народу дану,
Дану богме на Врачару равну!
Немачкари кад тебе ласкају,
Кад ласкају и тебе клањају,
Ти и' гледиш оком умиљатим,²³
Канда су ти они славу задобили
Нису ти је они задобили,
Ал' ће ти је они умалити
Умалити и упра сатрти,
Ако ријеч не одржиш твоју!
Петронијевићу²⁴ залуд твоја хвала,
И познанство са Високом Портом,
Кад се дајеш тако поводити,
Ко да духа у теб' нема!
Еј Симићу²⁵ красноречив Србе
Шта ти мислиш када тако радиш,
Немачкарком да заманце клањаш,
Канда су ти они блага дали,
Да ли море па и славу стекли?!
Гарашанину²⁶ шта мислиш тужан,

И притворством оћеш бити мудар,
Немачкари јашу ти за вратом,
Све ласкањем и притворством грдним!
Книћанине²⁷ јунак од мегдана,
Заш' ти ћутиш кано умукао,
Зар не виде зар не позна трага,
Аветиња адвоката врага.
Совјетници народњи главари,
Јесте ли се туна сакупили
Да кесине дукат'ма пуните,
Ил да право народње браните!?
Ви скупштине народње нећете,
Бојите се гласа народњега,
Кан' да свако и ви зло чините,
Чинте, чинте али у зô²⁸ час?!
Немачкари вама управљају,
Све авети и бегунци клети,
Љуте гује шпијуни проклети,
Ал' ће они и вам' главе доћи!
Народ стење јест му за невољу,
Јер главари речи држат неће,
Коју но су на Врачару дали,
Свој скупштини посланцом народњим!
Буните се буну подигосте,
Против странца против неваљалца
Јаој тужан, шта да видиш сада,

²² Тома Вучић *Перишић* (Барич, 1788 – Београд, 1859), политичар, истакнути уставобранитељски првак.

²³ Овај исказ једноставно не одговара истини. Вучић је сигурно био један од најгорченијих противника Срба из Монархије (Д. Страњаковић, *нав. дело*, 283).

²⁴ Аврам /Ваја/ *Петронијевић* (Текије на Дунаву, 1791 – Цариград, 1852), политичар, истакнути уставобранитељски првак. Председник владе, министар унутрашњих дела.

²⁵ Стојан *Симић* (Бољевци, Срем, 1797 – Београд, 1852), политичар, уставобранитељски првак, трговац. Један од вођа тзв. Милетине буне. Од 1835. био је надзорник добара кнеза Милоша у Влашкој, а од 1839. прво члан, а потом председник Савета.

²⁶ Илија *Гарашанин* (Гараши, Крагујевачка нахија, 1812 – Београд, 1874), политичар и државник.

²⁷ Стеван *Петровић Книћанин* (Кнић, срез Крагујевачки, 1807/1809 – Београд, 1855), војвода, члан Савета, командант добровољаца из Србије током револуције 1848. у Војводини.

²⁸ Зао.

Странац оста па и јачи поста,
Кад називље и вас магарцима!
Магарцима, коњ'ма и волов'ма!
Да шта нама сиротињи оста,
нама јадним и потомству нашем?!!
Синови ће наши па и ваши,
Проклињати све предкове своје,
Којино су знали војевати
Ал не знају у миру владати?!
Знаду богме знају па јошт како,
Сходно духу сходно обичају,
Сходно стању своје отахбине,
Само нека нема адвоката клета,
Ван са њиме преко Саве мутне,
Док није устанула рита,²⁹

А кад она подигла се буде,
Оће богме скупљи чамац бити,
Него што [је]³⁰ досад икад био!³¹
Неће моћи вам лаж и претворство,
Да су нама од потребе веље,³²
Никад више самије³³ синова,
А камоли код нас преварани?!

За сад доста опомене беше,
А скорим ће бити јоште више,
Ако ви послушат' нећете
Послушати гласа народнога,
Глас народа глас Сина Божија.

У име целог народа
Један Правдољуб

Проклет био, ко га Светлом књазу не дао, и старешинам свима
прочитао! Не гледао сунца ни месеца, нити свога синка миловао.

30. јануара 1848.

Горњи
из сред Шумадије³⁴

²⁹ Са значењем: сиротиња.

³⁰ Испуштено.

³¹ Алузија на пребег чамцима из Србије у Угарску, на који су српски чиновници по-
реклом из Монархије били приморани 1842. године прогонима насталим по оконча-
њу Вучићеве буне.

³² Са значењем: велике.

³³ Са значењем: самих.

³⁴ Архив Србије, Поклони и откупи, кут. LIX, број 89.

МЕШОВИТА ГРАЃА, XXI, стр. 48-56 (2003)
MISCELLANEA, XXI, p. 48-56 (2003)

Оригинални научни рад
УДК 949.713.(=861) : 949.711] : 82-1 „19“

ПЕТАР КРЕСТИЋ

ДВА ПИСМА СВЕТОЗОРА МИЛЕТИЋА

Није потребно посебно истицати значај и улогу коју има Светозар Милетић како за развој политичке мисли код Срба у Угарској, тако и за формулисање идеје српства у целини. Стога је сваки, па и најмањи траг о богатој Милетићевој делатности веома драгоцен, нарочито за историчаре који се баве историјом српске политичке мисли у XIX столећу.¹ Из тих разлога сматрамо да ће и ова два његова писма, која се налазе сачувана у Архиву Народног музеја у Прагу, допринети употпуњавању слике о овој значајној личности и времену у којем је живела и деловала.

Прво писмо упућено је организаторима свечаности приређене у част Франтишека Палацког, истакнутог чешког јавног и политичког делатника. Оно у ствари представља Милетићево извињење што услед спречености неће присуствовати прослави. Писмо јасно одражава Милетићев свесловенски став, али и указује на идеју која представља суштину његовог политичког деловања – идеју дуално федерализоване државе равноправних народа.

Друго писмо писано је из затвора у Вацу, где је Милетић одслуживао једногодишњу затворску казну, на коју је осуђен 1870. годи-

¹ *Изабрани чланци Светозара Милетића* (приредио Мирослав Јерков), Нови Сад 1939; *Светозар Милетић и Народна Странка*, грађа 1860 – 1885 (приредио и предговор написао Никола Петровић), књ. I 1860 – 1869, Срем. Карловци 1968; књ. II 1870 – 1875, Срем. Карловци 1969; књ. III 1876 – 1885, Нови Сад 1985; *Нова грађа о Светозару Милетићу и Народној странци* (приредио и предговор написао Петар В. Крестић), “Мешовита грађа”, књ. 17 – 18, 1998, 119 – 160; *Светозар Милетић, Сабрани списи* (приредили и предговор написали Чедомир Попов и Дејан Микавица), књ. I и II/1, Београд 1999; књ. II/2 и II/3, Београд 2001; *Светозар Милетић о српском питању* (приредио и предговор написао Чедомир Попов), Нови Сад 2001.

не. У њему се обраћа чешком политичком лидеру Франтишеку Ладиславу Ригеру, обавештавајући га о суздржаном ставу коју он и чланови странке изражавају у односу на активност Ђорђа Стратимировића, а у вези са планираном конференцијом Словена.

У тексту нису вршене језичке измене.

Писмо I

Славни одборе!

Са радости примио сам велецењени позив поштоване "домаће раде чешкога клуба" од 7. Априла о[ве] г[одине], којим ме је изволео удостојити почести учешћа у светковини од 11. (23.) Априла приређеној у славу најзнаменитијег мужа у народу чешком, а уједно и једнога од најважнији[х] људи у славенству - вредне и врсне старине г[осподина] Фрање Палацког.²

И ја се са славенског југоистока клањам тој звезди првога реда на небу славенства, која још на западу свога тока светле зраке баца на ту високу али још тавну планину славенске културе и слободе.

² Палацки Франтишек (Ходславице, 14.VI 1798 - Праг, 26.V 1876), чешки историчар и политичар. После вишегодишњег бављења књижевном делатношћу, под утицајем Добровског, посветио се проучавању историје. Покренуо је и више од деценије био је уредник "Часописа чешког музеја", а 1830. постао је секретар Друштвених наука Чешке. У своме најзначајнијем раду *Dějiny národu českého v Čechách i v Moravě* пружио је идеализован приказ историје Чешке од најстаријих времена до 1526. године, прихватајући у својој филозофији историје борбу као принцип историјског напретка. Тим својим делом пружио је снажну подршку родољубивим настојањима Чеха, па је његова историја прихваћена као народна вредност, а њен писац је проглашаван "оцем нације". У програмском спису "Идеја аустријске државе", насталом 1865. године, Палацки се показао и као политички писац. Указивао је на дужност државе према народима који у њој живе на равноправност међу народима, противећи се како централизму, тако и дуализму власти у Монархији. Одбацивао је сваки радикализам у политици, па је 1848. године као председник Словенског конгреса, уверен да ће Аустрија признати Словенима национална права, наступио с аустрословенским програмом, изјашњавајући се за Аустрију као заједницу равноправних народа. Међутим, разочаран политичким приликама у Монархији после слома Револуције, пред крај живота признао је своје заблуде и указивао на опасност која Чесима прети од аустријских Немаца.

Као плодан писац, поред своје историје написао је и: *Litterarische Reise nach Italien; Préhled nejvyšších důstojníků a ouředníků zemských v král. českém od najstarších času až do nynějšíka; Über Formelbücher, zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte; Popis království českého, Dokumenty osvětlující život, učení a při Jana Husa; Ocenění starých českých letpisců* и др.

Ја би се сретним осећао, кад би у стању био, велецењеном позиву одазвати се, и учествовати у прослави мужа, који је у једној руци с буктињом историјске науке осветлио прошлост народа свога, а у другој руци с буктињом права и слободе осветлио пут садашњости, и правац будућности не само своме, него и осталом славенском народу, високо држећи заставу, под којом, и знамење, под којим ће једино победити слобода и култура не само славенски[x], него и остали[x] народа, и на коме је вечним словима истине, правде, и слободе написано начело: федерација на основу равноправности свију не само људи, него и народа.

Но како ми други непрекидљиви не само приватни, него и јавни послови узкраћују радост личнога учешћа, то захваљујући славном одбору на благонаклоњеном позиву, одзивам се с најсрдачнијим поздравом свечаноме збору, и у његовој средини: славенској старини, и спајајући свој нејаки глас са громким гласом и топлим жељама браће чешке, кличем: "Слава најдостојнијем и најзаслужнијем сину народа чешкога, слава историку прошлости, вођи садашњости народа свога - слава врсној и вредној славенској старини: Фрањи Палацком"!

У Новом Саду [,]трећи
дан ускрса 1876. Др Светозар Милетић

Славном одбору, односно "домаћој ради чешкога клуба" у Прагу.

Писмо II

Поштовани господине!³

Опростите, да вам досађујем са ово неколико речи: кратак ћу бити.

³ Франтишек Ладислав Ригер (1818 - 1903), чешки политичар. Посланик аустријске Уставотворне скупштине у Кромерижу (1848 - 49). Покренуо је 1858. прву чешку енциклопедију *Словник научну*, а 1861. дневник "Národní listy". Оснивач Народне државноправне странке (касније Старочешке странке), која је тражила равноправност чешког и немачког језика, уједињење земаља чешке круне у једном сабору и посебно министарство за земље чешке круне. Ригер је аутор тзв. "Чешке декларације" (22. VI-II 1868), у којој се напада аустријски централизам и дуалистички поредак Аустро-Угарске.

Из новина видим, да сте Ви, г[осподин] Смолка⁴ и др[уги] имали договоре са г[осподином] Стратимировићем⁵ о Конференцији Славена.⁶ Колико је ту истине не знам; али то знам, да г. Стратимировић није у свези са Србском народном странком,⁷ и да по томе нема права, у име Србаља конферисати; ако је он имао с друге стране, можда и од саме мађ[арске] владе какву мисију посредовања, или другога чега, то је друга ствар - у његове "дипломатическе" тајне нећемо да се мешамо - али се ја и у своје име и у име моји[x] многобројни једномишљеника ограђујем противу тога, да он буде сматран као представник и посредник Србаља код други[x] Словена.⁸

Извините, и примите израз мога особитог поштовања с којим остајем

У Вацу, 11. марта по зап[адном] 1871. ваш суплеменик

Др Свет[озар] Милетић

⁴ Франтишек Смолка, пољско-галицијски политичар, који се залагао за одржавање свесловенских скупова (Václav Žáček, *František A. Zach*, Praha 1977, 240).

⁵ Ђорђе Стратимировић (Нови Сад, 7. II 1822 – Беч, 15. XII 1908), генерал. У револуцији 1848. године био је председник Главног одбора народа српског. Током 1848, до доласка војводе С. Шупљикца, руководио је српском војском. Вршио је дипломатске мисије за Аустрију и Црну Гору, на Крфу, у Епиру, Србији и Италији. Два пута је био посланик Државног сабора у Будиму, а неколико пута посланик на Српским народно-црквеним саборима у Карловцима. Бавио се и новинарством.

⁶ О Смолкином предлогу организовања свесловенских скупова писали су "Заточник" из Сиска, прашка "Политика" и новосадска "Застава".

⁷ Пуни назив је Српска народна слободоумна странка, на чијем челу се налазио Светозар Милетић.

⁸ Током српско-турског рата 1875. Стратимировић се ставио на располагање српској влади, али је, пошто је осумњичен да ради за интересе Аустрије, морао да напусти Србију. Више о Стратимировићевим политичким акцијама током шездесетих година и његовој вези са двором у Бечу, мађарским и чешким политичарима, као и о тајним акцијама у вези са решењем Источног питања види: В. Крстић, *О Ђорђу Стратимировићу и његовом политичком програму из 1872. године*, "Зборник за историју Матице српске", 18, 1978, 31 - 51; Даница Милојевић, *Политичка и јавна делатност Ђорђа Стратимировића 1860 – 1875*, магистарски рад у рукопису; иста, *О боравку Ђорђа Стратимировића у Италији 1864 – 1865. године*, "Историјски часопис", књ. 29 – 30, 1982 – 1983, 131 - 143; иста, *О борби Ђорђа Стратимировића за федерализацију Хабсбуршке монархије 1865 – 1867, Идејна и политичка кретања код југословенских народа, Чеха и Словака у другој половини XIX века* [зборник радова], Београд 1987, 55 – 69.

АЛЕКСАНДРА ВУЛЕТИЋ, ЉУБИНКА ТРГОВЧЕВИЋ

**АУТОБИОГРАФСКЕ БЕЛЕШКЕ
РАДИВОЈА МИЛОЈКОВИЋА**

Радивој Милојковић рођен је у селу Глоговцу у Пожаревачком округу 1832. године. Школовао се у Пожаревцу и Београду, где је завршио гимназију и Лицеј (1847-1852). Од 1852. до 1855. године био је практикант у Пожаревачком суду, а у јесен 1855. године као државни питомац отишао је на студије у иностранство. После повратка у Србију, 1864. године, био је секретар и начелник Министарства правде, секретар Државног савета, па председник Апелационог суда. За министра унутрашњих послова први пут је постављен после убиства кнеза Михаила 1868. године. Председник Министарства био је од 1869. до 1872. године, а потом члан Државног савета. Министар је био у владама Стевче Михајловића 1875. и 1876. године, као и у владама Јована Ристића 1878-1879, 1880. и 1887. године. По политичким уверењима био је либерал, као и већина ондашњих чиновника школованих у иностранству. Умро је у Београду 15/16. децембра 1888. године.

Милојковићеве *Белешке* садржински су разноврсне и неуједначене. У уводу аутор је дао најосновнија обавештења о својој породици, да би потом нешто већу пажњу посветио свом школовању на Лицеју. Подаци о Милојковићевој породици, иако оскудни, значајни су јер приказују типичну српску породицу средином 19. века. Милојковићев отац био је добростојећи сељак, бавио се и трговином, а трговачки послови су га одводили и у суседну Аустрију. Два пута се женио; из списка се не види шта се десило с првом женом, али, имајући у виду висок степен смртности и низак степен развода брака у оновременој Србији, вероватно да је рано умрла. Од шесторо деце из два брака, само је двоје било у животу у време када је Милојковић писао *Белешке*.

Милојковићев отац желео је да школује најстаријег сина. Пошто у његовом селу није постојала школа, са угледнијим сељанима отворио је школу и довео учитеља из Аустрије. Као и многи други сељаци који су се бавили трговином Милојковићев отац је економски пропао крајем четрдесетих година 19. века. После његове смрти 1854. године, од некада добростојеће породице и „газдинске“ куће, остала је само жена са троје малолетне деце, док се најстарији син у то време спремао да као државни питомац иде на школовање у Немачку.

Милојковић у аутобиографији оправдава одлазак у иностранство у том критичном тренутку за његову породицу; истиче да никада није био саможив, као и да је био привржен мајци и браћи. Међутим, он за време четворогодишњег боравка на студијама ниједном није долазио у завичај, па је очигледно да је његова жеља за личним напредовањем била јача од бриге за породицу. О својим осећањима пише само на још једном месту у *Белешкама*; смрт млађег брата Милете, за коју је чуо у Хајделбергу, догађај је који га је највише у животу ожалостио. Ни на једном другом месту у аутобиографији није поменуо своје емоције, ни када је писао о својој женидби. Будућу супругу узредно је поменуо, наводећи њено име и године, да би потом прешао на опширно и потанко описивање преговора с будућим тастом око мираза.

Радивој Милојковић уписао се на Хајделбершки универзитет 17. октобра 1855. године. У уписницама универзитета записано је да је рођен у Београду и да му је отац био трговац у истом граду.¹ До грешке је вероватно дошло преписивањем, или због Милојковићевог оскудног знања немачког језика. Забележено је да су Милојковић и Миливој Прајзовић уписали природно право (*Naturrecht*) на Правном факултету, док је Коста Јовановић уписао државноправне науке (*Staatswissenschaften*), а по повратку из Берлина, 1857. године, камералне (економске) науке на Филозофском факултету. Међу уписанима нема Димитрија Сараф-Костића. Од студената које је Милојковић посетио у пролеће 1857. године само је Коста Јовановић био уписан на Универзитет, а остали су, по свој прилици, били ђаци неке од високих школа.²

¹ *Die Matrikel des Universität Heidelberg*, Bear. u. Hrsg. v. Toepke, Bd. 6 (1846-1870), Heidelberg 1907.

² *Matrikelbuch*, Архив Универзитета у Берлину. Први Срби уписали су се на Хајделбершки универзитет 1844. године. До Првог светског рата на њему је студирао око сто четрдесет младића из Србије.

У време Милојковићевог студирања у Хајделбергу три четвртине студената нису били из Бадена, већ из других немачких држава и иностранства. Спадао је у тзв. летње универзитете, на које се више студената уписивало у летњем семестру. Иако је због тога важио као „лакши“ за студирање, на њему су предавали најзнаменитији професори и тиме су одржавали традиционалан углед те установе. Тако су и Милојковићу предавали стручњаци попут Вангерова (Karl Adolf Vangerow), професора римског права, који је тридесет година (1840-1870) држао предавања због којих су у тај град долазили студенти из разних делова света.³

Боравак и студирање у иностранству оставили су на Милојковића јак утисак, па се највећи део његове аутобиографије односи на то раздобље. После дневника Димитрија Матића,⁴ државног питомца који је на студијама био нешто раније, Милојковићев аутобиографски спис најпотпунији је приказ оновременог школовања наших студената на страни.⁵ Поред описа образовног система у Немачкој и Француској нарочито су занимљива његова запажања о тамошњим људима. Поред студирања, интересовао га је и живот обичних људи, па је извесно време боравио и у једном француском селу, дружећи се са тамошњим сељацима.

Милојковић готово да и не пише о условима у којима је живео у Хајделбергу и Паризу. Остали државни питомци жалили су се на немаштину, пошто су државне стипендије биле скромне, као и на чежњу за завичајем.⁶ Напротив, он се никада није жалио. Да ли је он оскудицу и боравак далеко од куће лакше подносио од својих другова, или су, после неколико година, када је писао *Белешке*, бриге са којима се некада борио већ биле избледеле из сећања, тешко је рећи. Он се, изгледа, брзо и лако снашао у новој средини, склопивши познанства и пријатељства с немачким, а касније и француским студентима. Уместо немаштине и носталгије, он у *Белешкама* истиче своју јаку вољу и чврсту решеност не само да заврши студије него и да испуни неке своје жеље, као што је, на пример, био одлазак у Париз.

³ Allgemeine Deutsche Biographie, Bd. 39, Berlin 1895, 481. Љ. Трговчевић, *Студенти из Србије у Хајделбергу од 1844. до 1870. године*, Miscelanea-Мешовита грађа, Београд 1990, књ. 20, 35-47.

⁴ Димитрије Матић, *Ђачки дневник (1845-1848)*, Београд 1974.

⁵ Универзитет у Хајделбергу, на којем је Милојковић студирао, најстарији је немачки универзитет (основан 1386.). Осим традиције, због које су се на њега уписивали многи племићи, био је цењен и ради наука које су се на њему неговале.

⁶ *Етнографски записи Јеврема Грујића*, 108; *Ђачки дневник Димитрија Матића*, 24.

У завршном делу списа Милојковић пише о судским процесима у којима је учествовао као судски чиновник, са позивањем на законе, акта, параграфе, деловодне бројеве... Овај део *Бележака* приказује Милојковића као одговорног и савесног чиновника. Са подацима из суднице повремено се преплићу подаци из приватног живота, али су они сажети; односе се само на најважније догађаје - женидбу, рођења и умирања. Милојковићеве *Белешке* завршавају се 1864. године, тако да, на жалост, не обухватају раздобље у којем је њихов аутор био на врхунцу каријере, тј. на положајима министра и председника владе.

У аутобиографији Милојковић се често позива на дневничке белешке које је водио за време студирања, као и на своје „артије“ у којима су се налазили и неки документи, али, нажалост, ништа од тога није сачувано.

Аутобиографија *Белешка о мени написана у октомвру 1864. године* Радивоја Милојковића садржи 60 страна исписаних мастилом у свесци тврдих корица која је незнатно оштећена.⁷ Одломак о школовању Радивоја Милојковића у Хајделбергу и Паризу са напоменама и пропратним белешкама објавила је Љубинка Трговчевић, *Радивој Милојковић правитељствени питомац*, Даница. Српски илустровани календар за годину 1995, Београд, Вукова задужбина 1994, г. II, 370-384. У овом потпуном издању Милојковићевих *Бележака*, део који је објавила Љ. Трговчевић налази се на странама 16-41. оригиналног рукописа, односно 69-79. у овом издању). А. Вулетић приредила је остатак рукописа (1-16. и 42-60. стране оригиналног рукописа, односно стране 64-68 и 80-88 у овом издању). У напоменама су дата објашњења архаичних и страних речи, као и основни подаци о личностима које се помињу у спису а познате су у историографији.

*Белешка о мени
написана у октомвру 1864. год[ине] што је до тога времена,
и после продужено што је даље било*

Радивој Милојковић, рођен сам у Глоговцу, селу у Окружију пожаревачком, које се зове и Кушиљево. Оцу ми је било име Милојко Живановић, а матери Велика. Отац ми је старином, као што ми је казивао, из Топлице у Старој Србији, одкуда је његов дед Мијаило дошао, и био се настанио у селу Давидовцу, Окружија ћупријског,

⁷ Одељење посебних фондова Народне библиотеке Србије, Р 754.

па после мој деда Живан дође у Глоговац, а други његов брат Милован остане тамо. Мајка ми је родом из Табановца, Среза млавског, Окружија пожаревачког. Отац ми се женио двапут, и од прве жене имао је једну кћер само Раду, а после се оженио са мојом мајком, с којом је имао мене, Радојка, Животу, Живану и Милету, нас четири брата и једну сестру.

Ја сам рођен трећи дан Божића, 27. декемвра, и као што ми отац и мајка казиваше да сам био у првој години, кад се ишло на Зајечар, које је било 1833. год[ине];⁸ онда излази да сам рођен 1832. године. Отац ми говораше о томе: „Кад се ишло на Зајечар, био сам одређен и ишао сам и ја. Тада бијаше теби прва година, и при ручку на дан поласка, ја те узео у крило, и запоји те вином.“

Кад ми је била шеста година, отац ме дао у школу; но у то време не бијаше у мом селу ни школе, ни учитеља, него је мој отац одлазећи по трговини у Аустрију, отуда довео неког старца Лазу, и после, у договору с попом и бољим људма из мога села, оснују школу, те нас неколико деце почнемо учити буквар, после часловац, а најпосле псалтир. Ту проведемо учећи до лета 1841. године, а тада ме одведе отац у Смедерево, и ту ме да на приват, те сам учио граматичку, и друго што се по варошким школама предавало. Пошто ово изучим, неки учитељ најстарије школе у Смедереву, Павле Јовановић, подвати се да ме на приват учи, и оно што се учи у гимназији, те тако ја са јошт тројицом четворицом из Смедерева, изучим ту и први и други разред гимназије. Тај учитељ није могао да нам даје и сведочанства о томе што смо код њега изучили, и зато нас је он на свршетку и првог и другог разреда гимназије доводио у Београд, те смо полагали испите, и сведочанства добијали од директора Гимназије, који тада беше Илија Захаријевић, и од професора онога разреда, из кога смо испит положили. Ваља знати да у то време нису били професори, као сад, за поједине предмете, а у више разреда, него је за један разред гимназије био један професор, за други разред један; и тако беше професор I разреда Владисав Поповић, а другога Милан Мијатовић, трећега Лука Павловић, реторике неки Петар Зарић, а појезије Илија Захаријевић, који у исто време беше и директор Гимназије. Кад овако изучим на приват два разреда Гимназије, отац ме доведе у јесен 1844. године у Београд, и да ме у трећи разред, у коме бијаше професор Лука Павловић.

⁸ Односи се на устанак и улазак српске војске у источну Србију, којима је ова област присаједињена Кнежевини Србији.

Баш тада кад сам у Београд дошао да останем у трећем разреду, сећам се да сам с друштвом ишао у Касарну и гледао аљине катанске напуњене сеном и наденуте на мотке од капије [прецртано: врата] авлијске до врата Касарне, и сећам се да смо једно вече ишли на Кајабурму и гледали на точку једнога катану, који је тога дана метнут. То је била Стојанова буна, који је с катанама на Шапцу из Аустрије прешао да дигне буну у корист књаза Мијаила, но није у томе успео.⁹

Тако 1844/5 изучим трећи разред, после 1845/6. реторику, а 1846/7. појезију. У то време промени се оно да за сваку школу буде само један професор, и ја сам само трећи разред изучио код Луке Павловића, а како сам 1845. године у јесен прешао у реторику, већ бијаше више професора, као што је ово сад. У трећем разреду бијаше нас другога подоста, чини ми се преко 40, од који се сећам да је био Тодор Бојовић, Милоје Лешјанин,¹⁰ Јован Ристић,¹¹ Радојица Шарчевић, Станоје Илић, Вуле Радивојевић, Милосав Павловић, Радован Лазаревић, Димитрије Радовановић, Марко Аћимовић, Алекса Здравковић, Станојло Станојевић, Јоца Стојадиновић, Тихомиљ Николић,¹² Велимир Стефановић и јошт други. Пред нама у реторике бијаше Јефрем Грујић,¹³ Милован Јанковић,¹⁴ Петар Протић Сокољанин,¹⁵ Јаков Туцаковић,¹⁶ Милан Петронијевић,¹⁷ Василије Мацаревић¹⁸ и други; а за нама у II разреду бијаше Стојан Бошковић,¹⁹ Владимир Стојановић и други. У јесен 1847. године пређем у Лицеј,

⁹ Стојанова или Катанска буна 1844. године.

¹⁰ Милоје Лешјанин, чиновник Министарства иностраних дела током шездесетих и седамдесетих година 19. века.

¹¹ Јован Ристић, историчар, политичар и државник, вођа Либералне странке, министар спољних послова, председник владе и намесник.

¹² Тихомиљ Николић, генерал. Школовао се у Србији и Белгији. Био је министар војни 1875 - 76. и 1882 - 83.

¹³ Јеврем Грујић, политичар. Студирао је права у Хајделбергу и Паризу. Либерал, секретар Светоандрејске скупштине, министар правде и унутрашњих послова.

¹⁴ Милован Јанковић, либерал. Студирао је филозофију и политичке науке у Немачкој. Професор економије на Лицеју. Године 1875. министар финансија.

¹⁵ Петар Протић Сокољанин, песник. По свршетку Лицеја студирао је права и државне науке у Берлину и Хајделбергу. Умро 1854. године.

¹⁶ Јаков Туцаковић, политичар. Управник града Београда, члан Државног савета и министар унутрашњих дела 1873. и 1879 - 1880.

¹⁷ Син истакнутог политичара Аврама Петронијевића и зет кнеза Александра Карађорђевића. Чиновник Министарства правосуђа.

¹⁸ Василије Мацаревић, либерал, народни посланик, судија Апелационог суда.

¹⁹ Стојан Бошковић, политичар и историчар, либерал. Професор опште историје на Великој школи. Министар просвете у два наврата и члан Државног савета.

и те, и 1848. године свршим прву годину Филозофије, затим 1848/9. II годину; после 1849/0. I годину права; 1850/1. II годину, и 1851/2. III годину права.

Тада није био ни Лицеј као што је сад него је сваки морао све ове године да учи редом, филозофију две године, и три године права.

Кад сам био у I години филозофије оснује се Друштво младежи српске,²⁰ кога су могли бити редовни членови само ђаци у Лицеју, а почестни, и други учени Срби, и први председатељ тога Друштва бијаше Димитрије Голубовић, који тада бијаше у другој години права као последњој, јер се баш преда мном заведе и III година права.

Године 1848. у јесен, кад сам ја дошао у II годину филозофије бијаше нека препирка о школским законима између лицејиста и Попечитељства просвете. Ђацима се чинили закони строги, и у неким наређењима њи, као одрасли учећи се људи, недостојни, и зато тражише да се то измени. Те године успеше, и закони се изменише у ономе, што су они тражили.

Друштво младежи српске издавало је књижицу *Невен-слоге*, на свршетку сваке године, и оно је постојало до Видовдана 1851. године. На Видовдан, као пред свршетак школске године, држао се свагда свечани скуп,²¹ кад су редовни или почесни чланови говорили беседе о каквом предмету. Те 1851. године, то се држало у Читалишту, гди је било много света, међу којим митрополит, попечитељи и многа друга велика господа. Тада изговори Петар Протић Сокољанин једну беседу, или ће бити стихове, не памтим, но у чему најживље нападаше на владу од 1842. године,²² а Стеван Ђирић једну беседу под насловом „Оћемо ли, можемо ли, и смемо ли“, у којој јавно пред целим правитељством проповедаше устанак противу Турака.

Ја не мислим да је ово била прорачуната опозиција влади од 1842. године, али је истина да су у оно време били сви скоро лицејисте за Обреновиће, а противу владе од 1842. године, и то је, управо рећи, било по нагону, осећање млади људи у Лицеју. Изузеће је било врло незнатно, и то су били понајвећма синови они људи, који[x] су очеви били умешани у догађаје 1842. год[ине] противу Обреновића.

²⁰ Тачан назив: Дружина младежи српске.

²¹ Изнад 8. и 9. стране рукописа написано је: овде сам исеко два листа, што сам при писању мастилом полио.

²² Влада уставобранитеља која је успостављена после протеривања кнеза Михаила и довођења кнеза Александра Карађорђевића на престо Србије.

По правилама Друштва младежи српске, на томе годишњем скупу бирани су званичници Друштва: председатељ, потпредседатељ, казначеј²³ и деловодитељ. И на скупу 1851. год[ине] био сам ја изабран за председатеља, но одма сутрадан добијем поруку од тадашњег ректора Лицеја, који бијаше, чини ми се, Вук Маринковић²⁴ да Друштво не сазивам, докле одобрење не добијем. Како се наскоро, затим, о Петровудне, школска година свршавала, тако смо ми ђаци потом отишли кућама на двомесечни одпуст. У септемвру као обично дођемо у школу, и ја тада прелази у трећу годину права, кад нам се при упису одма јави, да су нови школски закони издани. Моје друштво, који смо већ имали такав догађај у јесен 1848. године, изјавимо да не примамо нове законе, ако су онакви, као они у 1848. години, који су такви, и можебити, сад се не опомињем, у нечему и строжији били, и та препирка о законима трајаше читав месец септемвриј. Ми напослетку изјавимо да ћемо пре да идемо кућама, неголи што ћемо такве законе примити, на што нам се одговори, да то можемо. И тако одемо нас око 30 у полицију, те нам издаду пасоше, избрисавши оно што у пасошима стоји „и вратити се“. У овоме су учествовали сви лицејци, и тако међу овима 30, било је из разни класа. Управитељ вароши бијаше тада г[осподин] Гаврило Јеремиић, садањи советник. Пошто добијемо овакве пасоше у полицији, ми се дигнемо у Совјет на жалбу, и кад момци казаше унутра да су многи ђаци дошли, изиђе, чини ми се, председатељ Совјета, и позва тројицу унутра, мене, Павла Марковића и Петра Марковића, моје другове. У оцаклији²⁵ у Совјету бијаше више советника, и они нас питаше, и ми одговарасмо, па кад они остадоше на томе да треба да се покоримо, ми им рекосмо да не можемо, и разиђемо се, па дан-два после одемо својим кућама. Ја сам седио тада код куће читав месец дана, па после пођем у Београд да тражим шта ћу да радим, имајући у намери да ступим код браће Тоскића у трговину, с којима сам се познавао и добро живио. Кад дођем у Београд, затечем више њи који су се вратили и оће опет у школу, и г[осподин] Цукић,²⁶ који је тада имао велико поверење код ђака и био љубљен склони и мене и моје друштво, те се у школу повраћамо. Та је година била мени последња, па да свршим Лицеј, те тако ја то свршим, и о Петровудне 1852. године изађем из школе.

²³ Благајник.

²⁴ Вук Маринковић, професор физике на Лицеју, ректор Лицеја 1850. и 1857 - 1859. године.

²⁵ Соба са оцаком, огњиштем; гостинска соба.

²⁶ Коста Цукић, студирао у Хајделбергу, професор економије на Лицеју, министар финансија 1861. и 1867. године.

Међутим, о Друштву младежи српске чињена су нека покушења те године, али се није успело да се поврати у живот, и тако се сасвим и укине.

Док сам био у Лицеју учио сам се добро, као што ми гласе сведочанства из I, II и III године права, која међу мојим артијама имам, но сам себи морам признати да ми је учење много лакше ишло него што сам на то довољно труда употребио. А како је било онда предавање, које се састојало у диктирању и писању предмета, и тек споредном објасненију, и каква је онда и сад књижевност, нарочито стручна, није се могло богзна шта ни научити.

Тако кад изиђем из школе о Петровудне 1852. године, ја се обратим за службу и будем постављен за практиканта Суда Окружија београдског са сто талира годишње плате, као што се онда свршеним православима давало (предпис Попечитељства правосудија на Суд Окружија београдског, од 1. августа 1852. год[ине] А№ 2200. и 2245). Ту сам служио од 1. августа 1852. год[ине] до 17. нојембра 1853. године као практикант, а овога дана будем постављен за привременог млађег писара Суда Окружија пожаревачког са 150 талира годишње плате, колико су онда имали млађи писари (Књажески предпис на Попечитељство правосудија од 17. нојембра 1853. год[ине] в. № 1129). У овоме званију будем утврђен указом од 5. јануара 1855. год[ине] (В.№ 1217. од 1854. год[ине] А№ 71). И тако проведем у Пожаревцу као млађи писар до 1. септембра 1855. године.

Те године у лето обратим се Књазу с молбом, да би ми се дало правитељствено благодарјеније, да на страни правословне науке продужим и како је Правитељство тада намеравало да пошље на страну више младића за разне науке, тако будем ја од Комисије, која је одређена била да од пријављени изабере, опредељен за правословне науке. Са мношом за те исте науке буде изабран и Миливој Прајзовић,²⁷ који је те 1855. године права у Лицеју свршио.

Докле сам био ђак у Лицеју нисам толико марио за тим да идем на страну, да се учим, али кад сам потом ступио у службу, почнем толико жудити за тим да сам држао то за једину срећу. Без тога нисам марио ни за каква богатства и ни за какву срећу. И заиста, ниједан дан до данас у моме животу ја нисам имао задовољнији, него онај кад ми пријатељи из Београда у Пожаревац јавише да сам изабран од Комисије за права. Сећам се као данас и дана и свију појединости, кад сам писма о томе добио. То бијаше на Преображење 1855. године.

²⁷ Миливоје Прајзовић био је чиновник у Министарству правде, секретар Апелационог и Касационог суда шездесетих и седамдесетих година 19. века.

Но колико год ме ово испуњаваше задовољством, толико већма стајаху ми сметње с друге стране томе одласку. Мој отац, који је у време мога детињства и јошт одприлике до 1848. године с имањем добро стајао, тргујући, опадне у томе; а с друге стране, умре ми 1850. године брат Живота, који већ бијаше момчић за помоћ у селском раду, затим 1854. године у месецу јунију око Видовадне умре ми и отац, и тако остане код куће стара мајка са троје ситне деце, од које ранитељ свима бијаше једини Радојко, брат који је одма за мном. Ја опет нисам био никада саможив, него сам од детињства осећао јаку оданост к мајки и браћи. Јошт први година кад ме отац доведе у Смедерево да учим, и често после тога у каквој прилици, или на чије питање, зашто мене не остави код куће да му будем помоћ, а кога од млађе браће даде у школу, говораше им отац: „Ја зато оћу најстаријега да изведем на пут, да он после мене буде отац оних млађима, а кад би њега оставио онако, а давао млађега на науке, онда у каквој потреби овај због младости а онај старији због незнања не би могли један другоме да помогну“. И ово ми је ваљда остало у памети.

Но, како му драго, ја пођо на пут последњи дана месеца августа, и баш ће бити на Јована Главосека, 29. августа. Одо из Пожаревац кући да кажем мајки збогом. Она је пре тога била нешто о томе начула, па кад ме виде, рече ми: „Ти оћеш Радивоје некуд да идеш“, а ја јој брже одговори: „Дошао сам мати тебе да питам, шта ћеш ми рећи“, па јој показа куд ћу да идем, и по каквом послу. На то ми она рече: „Синко, ти си паметнији од нас, ако знаш да ће ти бити добро, ти иди, а ако знаш да неће а ти немој“. Тако ја узмем опроштај од ње, браће и пријатеља, па се опет вратим у Пожаревац да после у Београд дођем. Смисли, ако се жив вратим, ја ћу им бити од помоћи, а ако тамо умрем, онда нека им је Бог у помоћи, који их је створио.

У Београд дођем први дана месеца септембра, и пошто се ту јошт спремим, пођем 7. септембра 1855. године из Земуна за Беч, са Прајзовићем и јошт неким друговима, који идоше на друге науке, и за друга места.

Мени и Прајзовићу бијаше опредељено да у Хајделбергу, у Баденској, учимо права, а одредише нам по 300 талира благодјејаније. Пошто се у Бечу који дан забависмо, кренемо се даље Дунавом до Линца, па од Линца на поштанским колима одемо у Минхен, а одатле на гвозденим колима у Хајделберг, куда стигнемо нашега 19. септембра, као што гласи моја белешка, коју сам о томе путу водио.

У Хајделбергу затечемо Косту Јовановића, који је тога истога лета отишао да учи економне науке, и покојног Димитрија Сараф Костића, који бијаше тамо од подужега времена учећи права.

Ја сам тада врло мало знао немачки; знао сам да читам и пишеш, али сам слабо шта разумевао, јер у оно време, кад сам ја био у школи, учило се немачки само у гимназији, па и то слабо, а у Лицеју предавао се француски језик у обадве године филозофије и у првој и другој години права, али је и ту ретко ко нешто научио. Тако кад дођо у Хајделберг, бијаше ми прва и најглавнија брига да прионем на учење језика, и тако сам и радио, а на универзитету узем само један предмет за први семестар да слушам, тек колико да се упишем као ђак. Тога првога семестра, зими 1855. и 1856. године радио сам врло живо на језику, и после пô године, већ сам толико знао да сам мого добро предавања у школи у следећућем семестру разумети.

Првога семестра узео сам природно право код Цепфла; летњег семестра 1856. год[ине] институције римског права и историју римског приватног права код Вангерова, и историју римског грађанског поступка код Пафенстехера; трећег семестра у зиму 1856/7. пандекта²⁸ са правом наследства код Вангерова. Те зиме радио сам што сам мого више; у школи сам писао српски јер ми је то лакше било, а хтео сам да имам пандекта и на немачки из уста Вангеровљеви, и зато сам узимао од једнога друга Немца Бека лекције, те код куће немачки преписивао. Вангеров је читао пандекта 3 сата на дан, и то сваки дан од 9 до 11 сати непрекидно, и после пошто у 11 сати изађе, те се једну четврт сата одмори, настављаше опет па до 12 и 12 и четврт, и до 12 и по. За ова три сата писао сам по 2, 2 и по, и до 3 табака, а после требало је код куће толико исто немачки преписати. И зато сам те зиме устајао редовно у 6 сати ујутру, спремио се па радио до 9 сати; у 9 ишао у школу па тамо остајао до 12 и 12 и по; одагле на ручак, па у 1 или 1 и по кући, те прегледао шта сам писао, а увече редовно до 11 сати преписивао немачки, што сам узимао од Бека.

Следећућега четвртога семестра, у лето 1857. год[ини] узео сам криминално право код Митермајера; црквено и канонично право код Росхирга; немачко приватно право с којим је уједно предавано Lohnrecht,²⁹ трговачко и векслено³⁰ право код Ренау[а], и енциклопедију и методологију права код Голдшмита.

²⁸ Збирка римског права.

²⁹ Зајмовно право.

³⁰ Менично право.

Петого семестра, у зиму 1857/8. слушао сам криминални поступак код Митермајера; општи немачки грађански поступак, и француски и баденски грађански законик код Ренау[а]; и шестого семестра, у лето 1858. године слушао сам народну економију и економну политику код Рауа; полицију код Мола; опште и немачко јавно право, и опште и европско међународно право код Цепфла; и судску медицину код Пухелта.

За све ово што сам у Хајделбергу слушао, имам сведочанство међу мојим артијама, које ми је издано од Универзитета под Grossherzoglich-Badische Universität-Heidelberg. Studium und Sitzungszeugniss³¹ од 5. октомбра 1858. год[ине] (AN^o 1614).

Кад сам отишао у Хајделберг била ми је 23-ћа година, био сам свршио редовно филозофију и права с добрим успехом у отечеству, и служио сам као практикант и писар у суду пуне 3 године и 1 месец; и тако морам сам рећи, услова за изглед на успех било је ту, само ако је јошт било природне кадрости, разума и воље. И заиста, што се тиче дара, то је ствар у којој човек нема заслуге, но природа, али што се тиче воље, ја, колико би год имао себи замерити за овлаш проведено време у Лицеју (што, уосталом, опет кажем да се од предавања какво је било, и од књижевности каква је и сад не може ништа много ни очекивати) толико осећам унутрашње задовољство са трудом у Хајделбергу.

Кад сам полазио на страну 1855. године, један пријатељ, који је и сам био на страни на наукама, запита ме како схваћам ја моје положење са одласком на страну. И ја му одговори да држим, да тим идем на једно брдо на коме са свију страна могу ме више њи гледати, и ако има чега доброга на мени, то ће се видети, а ако има зла, и то ће се видети; и ово нисам нигда губио из вида. Мислио сам о моме задатку на страни и са погледа разума, и са погледа морала, патриотизма, и као човек који у томе тражим своју корист, и као човек који сам обвезан народу, који троши на мене, па сам свагда долазио до једнога суда да треба задатак, колико ми је год већма могуће, боље да извршим.

Прве године мога бављења у Хајделбергу, познао сам се и пријатељски живио са Рудолфом Шолце[ом] и Оскаром Билев[ом] из Бреславе³², са Фердинандом Беком из Краутхајма у Баденској, и са Јозефом Цемпф[ом] из Луцерна у Швајцарској, и често смо се разговарали о предметима које смо учили.

³¹ Универзитет Великог војводства Баден у Хајделбергу. Потврда о студијама и посећивању предавања.

³² Вроцлав.

После годину дана, у јесен 1856. године, отиде Коста из Хајделберга у Берлин да тамо неке предмете слуша, и тада сам с њим ишао Рајном до Келна, па одатле у Хановер, и он оде у Берлин, а ја се преко Касела врати у Хајделберг.

У пролеће 1857. године, по свршетку зимњег семестра путовао сам с Прајзовићем у Берлин, преко Дрезде³³ и Бреславе. У Бреславу смо ишли по нарочитом позиву Шолца и Билова, који тада бијаху код своји кућа на Универзитету бреславском, и били смо им гости пет-шест дана, и управо 30. марта 1857. године били смо тамо, као што и стоји записано на слици Бреславе, коју ми је Шолце тада поклонио.

Потом смо се бавили у Берлину око 20 дана, гди бијаху од Срба: Бојовић, Коста Протић, Милојко Лешјанин, Тихомиљ и јошт неки од официра и наш Хајделбержанин Коста.³⁴ Тада долази у Берлин Вук Карацић своме сину, који бијаше у школи са осталим официрима, и тад сам се с Вуком познао, но доцније нисам никад више с њим говорио.

Коста остаде једну годину у Берлину, а после се опет врати у Хајделберг, те трећу годину нашег бављења у Хајделбергу опет заједно проведемо.

27. јануара 1858. године, као што стоји у мојој белешки, коју сам тада водио, добијем писмо да ми је брат Милета умро, и као што ми је после јављено, он је умро на сам Божић 1857. године. Од свега што ми се до данас у животу неповољно догодило, ништа ме није више ожалостило, него смрт овога брата. Али и јесам га волео више него икакво живо створење на свету. Па и сад (да напишем оно што осећам), пошто сам се оженио, и имам двоје деце, прво синчића, а друго девојчицу, не могу рећи да што год више вољем, но што сам њега. Али је он и био, који је то заслуживао. Њему није било више од 8 до 10 година, кад сам га ја 1855. год[ине] оставио, а већ је био сам разум у учењу у школи, и у владању. Био је озбиљан, и одговарао је кад би га човек што запитао, као какав савршен човек.

Но сви ћемо к теби мој Милета.

У Хајделбергу као и на свима немачким свеучилиштима науке се предају на полгодија (семестре). Свако полгодије је за себе цело, тако да једнога полгодија може се слушати у Хајделбергу, па другога ићи у Бон, трећега у Берлин или Минхен, итд. Којим ће се

³³ Дрезден.

³⁴ Коста Јовановић, професор економије на Лицеју и министар финансија 1875. године.

редом слушати предмети, такође је од воље ученика, само наравно у томе има научни правила шта је боље пре, а шта после слушати, али законом то није прописано. Нема ни никакви испита на свршетку полгодија или на свршетку године, само је прописано, колико година један ученик мора на свеучилишту науке слушати, па да буде пуштен на државни испит. То време је како гди, но није краће од три, ни дуже од четири године, као што сам дознао. Прајзи³⁵ морају три године бити на универзитету, Баденци 3 и по, а у Баварској 4 године. Кад се дође на универзитет, мора се уписати као ђак и платити за упис таксу, који упис они зову иматрикулација, и с тим се задобивају ђачка права, која се састоје у неким повластицама, нпр. да не може од полиције бити уапшен за неред, него од универзитетског пандура, бар тако је у Хајделбергу. Исто тако кад се одлази с једног универзитета, мора се исписати што они кажу ексматрикулирати, и тада се добија сведочанство о слушаним наукама и о владању.

Као што реко, испита нема никакви за време учења, но кад се прописано време проведе на свеучилишту, па се оће да ступи у државну службу, онда се мора полагати државни испит *Стаатспрџфунг*. И овај је, како сам разумео, различито узаконен у појединим немачким државама. У Прајској, нпр. полагају се три таква испита, и то први после једне године откад се отишло с универзитета, па онда ако се издржи, ступа се у практику без икакве плате, и ту се проведе две године, па се иде на други испит, и ако се овај издржи, онда се јошт две године остане у практики, све о свом трошку, па се иде на трећи испит, и кад се и овај издржи, онда се тек задобија право да може бити постављен за судског чиновника с платом. Ова ограничења, разуме се, да се опредељују према множини свршавајући правне науке, и држава ако јој мањ такви људи требају, ставља већа ограничења, а у противном случају мања.

Ја сам за кратко време мога бављења у Бреслави био са Шолцем и Биловом на једном оваквом испиту, гди њи тројица-четворица бијаху испитивани. На овим испитима питају членови Апелације, и тада бијаху врло тешка питања, и врло у појединости улазећа. Уосталом, разуме се, да овај државни испит могу полагати само они који имају право на службу, дакле урођеници а странци не.

Осим овога испита, има јошт један, докторски испит *Доцторатсеамен*, којим се задобија титула доктора онога факултета, из кога наука се испит полагаје. Овај испит отвара човеку име у научном свету, без права на службу, и по томе, њега могу полагати како

³⁵ Пруси.

урођеници тако и странци. Но полагање његово кошта новаца, мора се платити такса за диплому, професорима који испитују такса, уобичајена част, и јошт неке ствари, и то износи у Хајделбергу, као што сам дознао 360 до 400 форинти. Ја нисам ни мислио да полажем испит овај, који странци могу полагати; једно што нисам могао од благодарјенија, које сам после прве године, у 400 талира имао толико уштедети, а друго, сматрао сам докторску диплому, и уопште сведочанство о свршеним наукама као потребно, и нешто вредеће за прво постављење у служби, кад онај, који поставља не познаје лице, а чим се ступи у посао, и које време у њему и са људма проведе, та писмена сведочанства код сопственог познавања губе силу. Ослањао сам тада, као и сада на то, шта дјејствително могу, а не на оно шта се каже да могу.

Немци су, како сам иј ја за време мога тригодишњег бављења у Хајделбергу познао, људи искрени, услужни и чисти н[а]рави. Разумности су дубоке, али троме, и пре ћеш наћи дубокоученога човека, него сватљивога, бистрога, брзога сваћања. Ја сам се препирао с њима о појединим питањима, и нисам нашао да нас Србе надмашују у брзини сваћања и оштроћи суђења, али сам нашао да имају много више позитивнога³⁶ знања од нас. У прављењу познанстава нису тако брзи, али кад се једанпут с човеком познаду и опријатеље, они су искрени и трајући пријатељи. У препирању пазе на учтивост, и ако не попуштају лако од свога мњенија, они не нападају бујно мњеније противника и штеде његова осећања. У политици и вери искључителни су; немају онога општег осећања за човечество, но више представљају човечество оличено у њивој народности; и у вери су доста фанатикери, и то како католици, тако и протестанти. То сам познао на Цемпу, који је католик, као год и на Шолцу и Билову, који су протестанти. Но мишљења њива о вери иду прилично једним кораком са њивим мислима о политици. Тако, ако је ко либералац у политици, он је слободнији, или бар трпељивији и у вери, а ако је конзервативац у политици, он је строжији, искључителнији и у вери. То сам познао на Цемпу и Чензију, обадвојици католицима, но Цемп је био конзервативац, а Чензи либералац. Чензи је из кантона Тесина, рођен Талијан, који је био са мном у Хајделбергу на универзитету, а после и у Паризу.

Као доказ за искључивост Немаца у политици, ово неколико речи од професора Цепфла, које налазим у мојим белешкама, и што гласи овако: „16. јунија 1858. Данас, 16. јунија по рим[ском], говоре-

³⁶ Положителни - одређени, практични.

ћи о §-у 181-200. у [нечитљиво], професор Цепфл рече: Тада, тј. 1848. године, ишло се на скупштини у Франкфурту да Аустрија из сајуза избачена буде, а није се гледало да је Erhercogtum Oesterreich однио парче Даитиланда,³⁷ које је способно да игра светску ролу. Као вршак долази у два страна елемента, италијански и славенски, и ту је могуће распростирање културе. Оћемо ли да цивилизирамо Французе од који крој капута и капе примамо; да ли Енглеза, који неће ни да зна, да има и може бити чега бољег изван Енглеске: да ли на северу, тамо смо пробали па видимо како иде; оћемо ли Италијана, који држи да је талентнији од двојице сваке друге нације. Једини пут Даитиланда (а не заборавимо да Даитиланд једино у Аустрији и Прајској представљен, према туђоземству ексистира) је пут на дољни Дунав, и на Цариград; тамо су народи гди се што учинити може, па зато су аустријски државници и упрли очи тако живо на дољни Дунав“.

У пролеће 1858. године прође кроз Хајделберг г[осподин] Димитрије Црнобарац,³⁸ који је тада био попечитељ Правосудија и просвете, са г[осподином] Димитријем Матићем.³⁹ Они су путовали кроз Немачку, Француску и Швајцерску, као што сам дознао, ради прибирања материјала за реформе у судској струки, нарочито судски поступака.

У Хајделбергу су се бавили неки дан само, и ту у разговору на питање г[осподина] Црнобарца, кажем му ја, како смо ја и Прајзовић наумили да идемо у Париз, те да што од наука слушамо и француски језик научимо. Ја сам то врло живо желио, и зато му кажем да ћу се с молбом обратити тек кад дознам, да је он у Београду, а наручићу коме да ми јави. Тако и учиним, и отприлике у месецу августу, кад сам дознао да се он вратио у Београд, обратимо се ја и Прајзовић Попечитељству с молбом за одобрење да идемо у Париз.

На наше највеће удивљење, место тога добисмо позив и ја и Прајзовић и поред нас Коста да се натраг вратимо. Ја сам био тврдо наумио да видим Париз, и бар колико времена тамо проведем, па зато се одма обратим на једнога познаника у Пожаревцу, те ми пошље у зајам 45 дуката, а међутим, наново представим с Прајзовићем, како би за нас штета била да не идемо у Париз, а најпосле, замолимо да нас бар јошт пола године оставе ма и у Хајделбергу, те будемо 3

³⁷ Немачке.

³⁸ Димитрије Црнобарац, чиновник, студирао је у Бечу и Паризу. Члан Државног савета и министар просвете 1858. и 1868. године.

³⁹ Димитрије Матић студирао је у Немачкој. Министар просвете био је 1859. и 1868 - 1872. Године 1872. именован је за члана Државног савета.

и по године колико и баденски правослови морају на универзитету провести. Попечитељство не уважи ни то, него нас опет натраг позове. Ми се тада трећи пут обратимо Совјету и разложимо молбу, и овај нам одобри да идемо у Париз на једну годину с благодјејанијем од 400 талира, колико смо у Хајделбергу имали. И тај дан кад сам ово одобрење добио рачунам у дане највећег задовољства мога живота, јер сам се тада осећао као препречен скоро на крају у постигнућу највеће тежње живота.

По томе дозволењу ја се спремам и одем у Париз сам, јер сам имао јошт нешто новаца од они 45 дуката за пут, али Прајзовић остане, док ја у Паризу добијем новце, па да му пошљем да дође.

У Париз стигнем нашег 18. октомбра 1858. године, и узајним после неколико времена новца од Милана Пироћанца,⁴⁰ те пошљем Прајзовићу и овај дође.

Код Француза нема универзитета у смислу као код Немаца, него је код њи факултет права за себе, факултет медицине за себе, богословија такође, а има поред тога Sorbonne, гди се свашта и без уписивања чита, изузимајући ове стручне науке за које постоје факултети. Исто тако ни предавање није као код Немаца, него су код њи у факултету права подељени предмети на класе, који има четири, у којима се извесни предмети предају, и иде се редом; по свршетку прве класе прелази се у другу, итд.

И њиова класа траје годину дана, и на свршетку године мора се испит полагати, па да се пређе у старију класу. Тако се код њи мора почети од краја, па ићи редом, а не може бити као код Немаца да се једнога полгодија, и које се оће науке слушају на једном универзитету, па се иде на други и слуша шта оће. Стога ја и Прајзовић и нисмо се могли уписати као ђаци, јер би морали ићи у прву класу па редом, него смо ишли те слушали, шта смо налазили да нам треба. Редовно смо посећивали криминално право код Ортолана, грађански поступак код Колмет-Дааф-а, и административно право код Витрена (Vuatrin), а онако смо одлазили на прочитавања законика грађанског и међународног права. Код Француза ђак кад положи испит из друге године права зове се башелије, из треће - лисансије, а кад положи испит из четврте, последње године - доктор права. За онога који сврши прву годину нема особенога имена.

Код Француза у правама је начин предавања толкујући, што се зове у науци ексегетични, тј. они узимају прописе закона редом и објашњавају их, а код Немаца је систематични, тј. они узимају поје-

⁴⁰ Милан Пироћанац, правник и политичар, председник владе 1880 - 1883. године.

дине предмете (институте правне), па их разлажу, и на поједине §-е закона позивају се на утврђење свога мишљења, ма како раздалеко ови §-и у закону били. Који је од ова два начина бољи, тешко је рећи, јер су оба нужна, и за извесну цел сваки је добар. С погледа науке, немачки ми се види бољи, а с погледа пракције француски. Ја мислим да би се користи обадва сајузиле, да се у школи предаје систематично, као што Немци чине, али ученик одма да предузме после сам толковање самога закона. Онај би дао бољи преглед целога, а овај би више увео у појединости.

У Паризу сам седио у Rue de Vaugirard № 4. у једном хотелу, но ту је био и Прајзовић, Стеван Здравковић, а долазаше те се ранише и више Срба, и зато ја да би био само с Французима одем после два или три месеца у један пансион у Rue Saint-Etienne du Mont, гди бијаше 7 до 8 ђака сами Француза. Ту се познам са Виктором Гуже[ом], који бијаше те године у другој години права; један млад, бистар дечко, који је већ био башелие ès-lettres.⁴¹ Пошто се сврши та школска година у јулију месецу, Гуже се спремаше да иде својој кући, а био је из села Планцу, у департменту de l'Aube, око 8 сати на гвозденом путу далеко од Париза. Ја му изјавим како би желио да видим и селски живот Француза, мислећи при томе и на корист у језику, те ме он позове да идемо у његово село, тако и буде. Одемо из Париза, њивог 8. јулија, нашег 27. јунија, као што стоји у мојој тадашњој белешки, и тамо ме он упозна са својим оцем и мајком, и осталом родбином из оближњи села. До фруштука⁴² око 11 сати обично сам остајао у квартиру, који сам имао у једној меани у селу, гди сам читао или писао, а тада је Гуже к мени долазио, или ја ишао к њему те ми поправљао што сам писао, па смо после остајали заједно до довече идући у оближња села, или што читајући. Предвече смо ишли те се купали у реки Aube, која тече кроз село, и која је нешто мања од Мораве, и пецали рибе. Ту сам се познао са знатним француским списатељем Vacherot, који је писао доста научни књига, и тада радио на књиги Democratie, због које је после био и осуђен на три месеца затвора и чини ми се 1.000 франака глобе. Вашеро је републиканац, и зато је дао оставку на директорство у Школи нормал⁴³ у Паризу, што није хтео цару Наполеону да положи заклетву, па је зими живио у Паризу а лети у Планси, одакле му је, чини ми се, жена и гди је имао добара. Ту проведем до нашег 21. септембра у

⁴¹ Bachelier ès lettres – студент I године књижевности.

⁴² Доручак.

⁴³ Ecole normal Supérieure.

највећем спокојству и с највећом користи. Ту сам научио и са сељацима да говорим, и добио сам велику лакост у језику. Кад дође време поласка, Гуже ме испрати до Париза, и пошто ту неколико дана останем у спремању за пут, кренем се први дана месеца октомбра.

Како сам Французе познао, они су сасвим противног карактера од Немаца. Француз је учтивiji и услужнији него Немац, но не би рекао да је тако искрен, али и ова неискреност не долази од рђава срца, но од лакомисленог карактера. Француз се лако позна, но лако и заборавља на познаника. Француз је далеко бистрије памети у свађању и оштријег суђења, него Немац, и што сам нарочито приметио, готово сви имају дар лепога говора. Кад говори, он говори брзо и одсечно, и најпростији сељак има лепе изразе. Некако му је такорећи у крви да ти да лепу реч. У политици су много општији него Немци; и као с неким поносом што је Француз, оће да се заузима за сваког, и држи да је то позив Француза да у предметима општечовечанским предњачи. Што се тиче вере и њиов прост народ је доста затуцан, нарочито женски пол.

У ово време, за мога бављења у Паризу, догодише се велике промене код нас, кад књаз Александар отиде, и књаз Милош дође.

Из Париза се кренем први дана месеца октомбра 1859. године; ударим на Хајделберг, Франкфурт, Дрезду, па у Беч. У Бечу смо били одредили са Шолцем и Биловом да се јошт једанпут видимо, и тако ту заједно будемо пет до шест дана, гди су они на мене и Прајзовића већ неколико дана чекали. Одатле се растанемо с њима и дођемо у Београд 16. или 17. октомбра и затечемо нашега Косту већ ожењена, који се по првом позиву 1858. године вратио, и постао одма професор економије у Лицеју.

Кад се вратим у Београд, бијаше ми понајвећма ново, не само што га нисам пуне 4 године видио, него и што се тако много за то време у њему изменило. Нов књаз, нови људи око њега, нов начин управе. Останем неколико дана овде, те се јавим Књазу и видим неколико стари познаника, па с концем октомбра отидем кући да видим мајку и брата, и управо 26. октомбра, на Митровдан био сам у Пожаревцу. Пошто проведем неколико дана у селу, вратим се у Београд, и поднесем Књазу молбу за службу, који је упути Попечитељству правосудија, гди бијаше попечитељ г[осподин] Маринко Радовановић.⁴⁴ Ја се јавим г[осподину] попечитељу, но он ми не могаше одма згодно место наћи, и тако останем цео месец нојемвриј. Међутим, био је неки пројект трговачког законика готов, и Попечитељ-

⁴⁴ Маринко Радовановић, министар правосуђа 1860. године.

ство одреди г[осподина] Јефрема Грујића, који тада бијаше без службе, мене и Косту Антулу, трговца да тај пројект прегледамо, и што мислимо поправимо (Решење Поп[ечитељства] правосудија од 24. нојемвра 1859. год[ине] № 8266). Ми смо на томе послу радили до 9. декемвра, а под тим даном вратимо га прегледан Попечитељству (№ 8691).

За то време Попечитељство је тражило код Совјета и Књаза да се једно место столоначалника⁴⁵ друге класе од 500 талира изванредно код Поп[ечитељ]ства отвори, што су секретар и столоначалник били у комисији од дужег времена извиђајући тужбе народа противу чиновника, учитеља, кметова и свештеника, које се одобри, и ја будем на то место постављен указом од 8. декемвра 1859. год[ине] (В. № 5373, А№ 8694). Ту останем кратко време, само до јануара месеца, па указом од 16. јануара 1860. год[ине] (В. № 147) будем без молбе и зактевања премештен у Совјет на равно звање за столоначалника.

У лето те године путоваше велики везир Кипризли-паша⁴⁶ по Бугарској, те извиђаше жалбе християна. Пок[ојни] књаз Милош одреди г[осподина] Стевчу Михаиловића,⁴⁷ тадашњег председатеља Совјета, г[осподина] Драгутина Жабарца свога ађутанта, и Алексу Пачића као толмача да иду у Видин, да поздраве великог везира од његове стране. И ја будем придат овима, те тако први дана месеца јунија кренемо се на пароброду за Видин. Кад отидемо тамо Кипризлија јошт не бијаше стигао, и видински паша не знађаше да нам каже, кад ће доћи. Ми, међутим, пређемо у Влашку, и одемо на књажева добра у село Пољану, два до три сата од Калафата, и тамо проведемо три до четири дана, гди нас је Маћић, надзиратељ дочекао. Отуда се опет вратимо у Видин, и пошто Кипризлија јошт не беше дошао, него је у Рушчуку био, г[осподин] Стевча запита Књаза, који тада бијаше у Алексиначкој бањи, и он заповеди да идемо пред њега. Ми по томе одемо у Рушчук на пароброду, тамо се састанемо са Кипризлијом, и како је он одма сутрадан хтео да полази овамо, тако нас позове да нас у његовом дамшафу,⁴⁸ који је имао на сопственом

⁴⁵ Млађи секретар.

⁴⁶ Кибризли Мехмед, велики везир. Године 1860. вршио је вишемесечну инспекцију стања у Нишком и Видинском санџаку због многобројних жалби и побуна тамошњег становништва.

⁴⁷ Стевча Михаиловић, посланик и потпредседник Светоандрејске скупштине и вођа обреновићеваца; заступник кнеза Милоша до његовог повратка у земљу, а потом председник Савета. Председник владе 1875. и 1876. године.

⁴⁸ Пароброд.

расположењу, до Видина доведе. Дочекао нас је врло пријатељски, као што је после и у путу према г[осподину] Стевчи врло предусретљив био. Са мноштем се разговарао једанпут на пароброду, питајући ме француски какве сам науке учио, и гди. Првога дана дођемо на конак у Свиштов, и ту нама бијаше одређена једна христијанска кућа за преноћиште, куда нас одведе паша из Трнова, који је на дочек Кипризије дошао био. Сутрадан стигнемо у Видин натраг, и ми одседнемо у кући синова Папазоглу, Тодораћи и Анђелаћи, гди смо били и када смо одовуда отишли. После једнога, или два дана, опростимо се са Кипризијом да се вратимо кући, и он при опроштају поред поздрава Књазу, рече: „Код вас има неколико незадовољника, које нама није пријатно, јер и ми као комшије желимо да је у комшилуку мирно, зато поздравите Књаза да не буде према њима строг, срањавајући, ајван⁴⁹ неће да се умири, кад му се једнако показује корбач, но кад узмеш мало јечма на руку, и мамиш га, он ће да се умири“. У свом разговору у Рушчуку, узпут и у Видину, није употребио ни једну реч, која би изјављивала турско господарство над нама, но говорио је све као добрим комшијама. Он је говорио све турски, и Пачић је преводио. При расстанку даде нам и једно писмо за Књаза. Одатле се вратимо сувим, дошавши на Радујевац, па онда преко Неготина, Зајечара, Књажевца, у Алексиначку бању, гди бијаше Књаз. Ту сам последњи пут видио књаза Милоша, и неколико речи с њим проговорио, јер се он после отуда болестан врати, и у Топчидеру, на Крстовдан 14. септембра умре.

На томе путу провео сам око месец дана, па се у Београд вратио. На главној скупштини Читалишта од 31. јануара 1860. (№ 81) будем изабран за члена Управе.

У Совјету као столоничалник останем до 4. нојембра те године, а указом од 4. нојембра 1860. год[ине] (В.№ 265, А.№ 8692), као што гласи декрет, будем постављен за секретара Попечитељства правосудија, где бијаше попечитељ г[осподин] Јефрем Грујић, први књаз Михаилов попечитељ Правосудија.

Године 1861. године, у пролеће око св[етог] Константина и Јелене умре ми сестра Живана, и тако останемо само ја и Радојко; а њој бијаше 17 до 18 година, кад је, као девојка умрла.

Те године у месецу септември 3. или 4. дана испросим кћер Хаци Томе, трговца на Сави у Београду, по имену Милеву; и 22. октомври те 1861. год[ине] венчам се с њом.

⁴⁹ Животиња, стока.

Милева се родила, као што ми казива после таст, 1844. год[ине] у месецу септемвру, и тако је била у 18. години кад смо се венчали.

Имајући на уму догађај о миразу између бившега књаза Александра и г[осподина] М. Петронијевића, који му је био зет, и при томе оно поступање књаза Александра, јошт као књаза, а судећи да није право, да муж у извесном случају одговара за цео мираз, и ако су свадбени трошкови на весеље и мужа и жене, и многе друге ствари на заједничку потребу, које се у кући морају имати, ја сам при женидби зактевао да се извесна част од онога, што би ми жена принела, узме као на те трошкове, па да ја о томе ниуком случају не одговарам. Мој таст пристане не само на ово, него оде и преко зактевања, и изјасни да он све, што мени даје, даје као поклон, за који ја никоме и ниуком случају да не одговарам, изузимајући намештај, што се и за време брака сматра као женино. Ја затем да се ово његово обећање утврди, и он ми на то пре просидбе пошаље овакво писмо:

„Господине,

Познато вам лице саопштило ми је вашу жељу да се са мном сродите, и питало ме, шта би ја, на тај случај дао вама, а шта мојој кћери.

На ово вам одговарам да би мени мило било, да ви будете мој род, и ако би се то испунило, ја поклањам вама иљаду две стотине дуката ћесарски, с чим ви, као са својим сопственим можете по вољи располагати, и о томе никоме и ниуком случају нећете одговарати, а мојој кћери дајем венчане аљине, собни намештај у потпуном смислу, асталско посуђе за 6 лица од сребра, а за 6 лица од пакво-на,⁵⁰ и нужно покућство.

Иљаду и двеста дуката које вама поклањам даћу вам у готовом новцу, одма при просидби, или пре свадбе, како ви желите, а што кћери дајем, она ће донети са собом.

Сад ако желите да ми будете род, моја кућа свагда вам је отворена.

Ја сам ово моје писмо дао гг. [господи] Владимиру Васићу и Кости Јовановићу, те су га прочитали, и потписују се на њему као сведоци.

Београд 2. септембра 1861.

Хаџи Тома, с.р.

Сведочимо да је пред нама прочитано и потписано.

Коста Јовановић, професор Лицеја, с.р.

Влад[имир] Васић, столонач[алник] Попеч[итељства] внут[рени] дела с.р.“

⁵⁰ Легура бакра, цинка и никла.

Ово писмо налази се међу мојим артијама. Мој таст испунио је све ово, што је у овом писму обећао.

При венчању био ми је кум од старине, Станоје Марков из Орашја, у Окружију смедеревском, стари сват мој хајделбершки друг и пријатељ овај исти Коста Јовановић, а девер Миливој Прајзовић, такође мој друг и пријатељ из Хајделберга.

Године 1863. указом од 2. марта (П№ 1170) будем постављен на предлог г[осподина] министра финансије за члена Сталног правословног одбора, (№ 1181 од 1863. год[ине] у Мин[истерству] правде), које сам звање бесплатно као секретар Мин[истерства] правде годину дана и управљао.

Седмога марта те 1863. год[ине] у четвртак у 7 1/2 сати ујутру роди ми се прво дете мушко, које ми крсти Коста, стари сват, и даде му име Милорад. Он је сад фала Богу здрав и весео, и мало пре, после вечере, играо сам се с њим.

Г[осподин] министар финансије, писмом од 4. маја исте 1863. год[ине] (П№ 2282) на г[осподина] министра правде (које је у Министерству правде П№ 2145 од 1863. год[ине]), одредио ме да браним Правитељство у парници, коју је противу њега подигао г[осподин] Стеван Радичевић, бивши до 1842. год[ине] попечитељ Правосудија и просвете у Србији, за накнаду штете, што му је те 1842. год[ине] имање секвестрирано било, и коју штету он тражи у 193.240 дуката ћесарски.⁵¹

Ова парница јошт ни сад није свршена. Те исте године, указом од 17. маја 1863. (који је под № 2319. у Министерству правде), постављен сам од секретара за началника Министарства правде.

Те године при свршетку месеца јунија до 20. јулија био сам у Буковику на киселој води, те употребљавао воду од болести црне цигерице и слабости у стомаку.

На главној скупштини Читалишта од 30. јануара 1864. (№ 4) будем изабран за потпредседника управе.

Године 1864. указом од 2. марта (који је под А№ 1158 у Министерству финансије), постављен сам на предлог г[осподина] министра финансије, опет за члена Сталног правословног одбора за годину дана (о чему је и № 1335. од 1864. год[ине] у Министерству правде).

⁵¹ Аустријских.

Те исте године, и тога истога дана, тј. указом од 2. марта 1865. год[ине] (који је под № 966 у Министерству правде), на предлог г[осподина] министра правде постављен сам за члена Дисциплинарног суда на једну годину.

О свима овим постављењима, декрети су међу мојим артијама.

По овом последњем постављењу, као член Дисциплинарног суда, ја сам учествовао у свим делима, и овако сам судио, као што стоји редом:

1. Г[осподин] министар Просвете и црквених дела, писмом од 25. маја 1864. год[ине] (№ 1297) на г[осподина] министра правде управљеним, дао је Дисциплинарном суду Ивана Поповића, свештеника, члена Конзисторије шабачке, што је владику шабачког г[осподина] Гаврила грдио, и што се с друштвом не слаже. Ја сам био само на првом састанку у овоме делу, кад је решено да се он позове да предстане Суду ради одбране.

Затим сам отишао 5. јунија у Карлсбад у илице,⁵² опет од болести црне цигерице и стомака, и отуда сам се вратио на дужност 23. јулија. Међутим, поп Иван је осуђен.

Тако нисам био, ни кад су испитивани на суђењима судије Великога кривичнога суда, због политичне парнице завереника у Смедереву, јер су и они у то време осуђени; и ја сам за њиову осуду чуо у Бечу од неки наши трговаца, кад сам се враћао из Карлсбада.

2. Г[осподин] министар Унутрашњи дела писмом од 21. јулија 1864. (№ 1268) на г[осподина] министра правде дао је Дисциплинарном суду Ћиру Ристића, постиљона⁵³ II класе поште београдске, на основу томе, што је исти од редовни судова ослобођен из недостатка доказа због нестанка му два [нечитљиво] од 17.700 гроша чарш[ијских].

Решење је ту било да се Ћира казни губитком тромесечне плате, два судије су налазила да се отпусти из службе, а ја сам био сам опет другога мњенија. То моје мњеније гласи: „Ја судим о овој ствари овако: Ћира је учинио ово дело, или му се то догодило, због чега је из недостатка довољни доказа ослобођен, у времену између 4. до 8. фебруара ове године, кад је из Зајечара у Београд дошао.

По тадашњим законима, чиновник који је од судова из недостатка доказа ослобођен, није могао опет за то дат бити суду, осим случаја, кад се нови и јачи докази противу њега после појаве, и тек садашњим законом о чиновницима, који је издан 15. фебруара а по-

⁵² Бања.

⁵³ Кочијаш.

чео важити од 1. марта ове године, прописано је у тачки 2. § 60 да се чиновник и на томе основу, што је од редовни судова из недостатка довољни доказа ослобођен, може дати Дисциплинарном суду.

И тако ја, стога, што Ћира није могао у време овога дела бити дат некоме другом суду осим редовном, судим да се Ћири не може сада, на основу доцнијег закона, и дисциплинарно за то судити.

24. септембра 1864. год[ине] у Београду

Рад[ивој] Милојковић“.

После овога суђења дела Ћириног у Дисциплинарном суду, нашао сам у званичном одељку у броју 128. Српски новина од 24. октомбра 1864. год[ине] да је Ћира на основу § 70. Закона о чиновницима отпуштен из службе, и дата му на основу § 76. једномесечна плата као милост једанпут за свагда.

3. Г[осподин] министер унутр[ашњи] дела писмом од 10. августа 1864. (В№ 1177) на г[осподина] министра правде (№ 3086 у Мин[истерству] правде) дао је Дисциплинарном суду поштара крушевачког Младена Лазаревића, што је злоупотрбљење са поштанским новцима учинио, јер му нема 2113 гр[оша] и 23. паре чарш[ијске] у каси, и 293 гр[оша] и 15 пара чарш[ијских] прихода од неке правитељствене ливаде.

Младен је најпре био дат редовном суду за недостатак од 1631 гр[оша] и 30 пара чарш[ијских] за то осуђен на 4 месеца затвора, и овај издржао. Но после је нађено да он није предао ономе, који га је у дужности за време његовог затвора заменио, 2113 гр[оша] и 23 паре и онај приход од ливаде, и због тога је дат Дисциплинарном суду.

Дисциплинарни суд врати то дело као његовом суђењу неподлежеће, јер је злоупотребљење, и то изрекне једногласно решењем од [недостаје део реченице], а на основу § 43. и 60. тачка 2 Зак[она] о чин[овницима] јер је по § 112. које сам и ја потписао и 113. Крив[ичног] Зак[оника] казним, као што је описано.

4. Г[осподин] министер унутрашњи дела писмом од 29. јулија 1864. год[ине] (П№ 5026) на г[осподина] министра правде дао је Дисцип[линарном] суду г[осподина] Вељка Јаковљевића, писара Среза моравичког, Окр[ужија] ужичког, што је вршећи дужности среског началника, који је умро био, иследио тужбу Кузмана Шолаје из Лиса, Среза драгачевског, Окр[ужија] чачанског, противу Аранита Петровића, меанције из Ивањице, који је лажно направио једну облигацију од 30 дуката ћес[арски] на њега, па прогласивши ту облигацију решењем од 13. фебруара 1864. (№ 270) за неиститниту, ипак после тога исту облигацију он, г[осподин] Вељко, од Вука Зеленкапе, на-

следника Аранитовог, за 20 дуката ћес[арски] купио, и писмом од 21. маја 1864. тај дуг од Шолаје тражио да наплати. Дисциплинарни суд нашао је да је Вељко несавестан човек, кад оће да се користи оним, за што зна, и сам је прогласио за лажно, и по томе га је пресудом од 13. октомбра 1864. (№ 9) једногласно, гди сам и ја, као недостојног на основу § 11. и опредељенију § 43. Закона о чин[овницима] на губитак службе осудио.

5. Г[осподин] министар правде писмом од 13. октомбра 1864. (№ 3644) дао је Дисциплинарном суду Димитрија Црњанског, писара III класе Суда Окр[ужија] београдског, на основу томе, што је од редовни судова ослобођен из недостатка доказа за силовање Миле, девојчице од 12 година, кћери Петра Цветковића, чизмара из Београда, које је дело учињено у прошлој 1863. години. Према мишљењу које сам дао у делу Тире, постиљона, које је и г[осподин] министар сигурно знао и из акта, и што сам му ја то казивао, ја сам му као началник Министарства дао глас да то не чини, т.ј. да не даје Црњанског Дисциплинарном суду, но да га отпусти из службе, ако налази да треба, на основу § 76. Закона о чиновницима, но он је ипак хтео да га да суду.

Кад је дошло до суђења, свих осталих 6 судија, пресудом од 16. октомбра 1864. (№ 3) осуде Црњанског да изгуби службу, а ја сам будем одвојеног мишљења, које гласи:

„Као што се види из тужбе Рахиле, жене Петра Цветковића, чизмара овд[ашњег], мајке Милине, коју је она 10. ноембра 1863. год[ине] (№ 2336) полицајним властима изјавила, ово дело, за које је Црњански оптужен, учинио је у јесен 1863. године. По тадашњим законима није било да чиновник, који за злочинство или преступљење из недостатка недовољних доказа од судова ослобођен буде, може опет на томе основу, што је из недостатка довољни доказа ослобођен, дат бити Дисциплинарном суду, који га може службе лишити, и тек садашњим законом о чиновницима, који је издан 15. фебруара, а почео важити од 1. марта 1864. год[ине] прописано је у тачки 2. § 60. да се чиновник може и на томе основу, што је од редовни судова из недостатка довољни доказа ослобођен, дати Дисциплинарном суду, и овај га може службе лишити.

По томе ја судим, да се не може Црњанскоме сада, на основу доцнијег закона, и дисциплинарно судити за ово дело, које је из времена ранијег закона, кад то није могло да буде.

16. октомбра 1864.

Рад[ивој] Милојковић“.

Петнаестого септемвра ове 1864. године у вторник пред подне, роди ми се друго дете, женско, које крсти Коста, и даде му име Зорица.

И за Младена Лазаревића, поштара крушевачког, који је суђен био код Дисциплинарног суда (види бр. 3. стр. 55 напред, стоји у *Српским новинама*, број 138 од 17. новембра 1864. год[ине] у званичном делу), да је према § 70. Закона о чиновницима отпуштен из службе, и на основу § 76. истог закона, дата му једномесечна плата као помоћ једанпут за свагда.

Моја сестра по оцу, Рада, била је удата за Малана Кочића из Седлара Окружија ћупријског, који је као дућанџија живео у Свилајнцу, но она је у пролеће 1864. год[ине] умрла, а као што ми је Радојко пре неког времена писао, умро је и зет Мален, у јесен те исте 1864. године.

6. Г[осподин] министар унутр[ашњих] дела, писмом од 21. септембра 1864. (№ 5473) на г[осподина] мин[истра] правде (№ 3655) дао је Дисц[иплинарном] суду Тому Антонијевића, писара Среза колубарског Окр[ужија] Београдског, због разних иступљења у дужности и приликом ове, на број 11, и то што је узео из општински каса новаца у зајам, противно уредби о томе, и без јемства, што је народ називао ритом, што је казао једном псу, који је лајао, у присуству једног свештеника да чита као попа, што је узео од више људи новаца, да им помаже противу закона, што је нападао на женску чест супруге среског старешине, и јошт нека, а при истраживању пред Дисц[иплинарним] судом, открило се да је узео облигацију на 60 дук[ата] од Добривоја Пантелића, бившег кмета из Врелаца, да га опет закмети. Дисц[иплинарни] суд пресудом од 17. ноемвра 1864. (№ 10) ослободио је Тому за нека од ових дела, за нека га оставио у сумњи, а за нека, на основу §§ 40, 42. и 43. Закона о чиновницима од 15. фебруара 1864. год[ине] осудио на лишење службе, коју сам пресуду и ја потписао, и која је једногласно изречена.

На главној скупштини у Читалишту, која је држана 30. јануара 1865. будем опет избран за потпредседника Управе Читалишта и за 1865. годину.

Указом књажеским од 1. марта 1865. год[ине] будем постављен за заменика у Дисциплинарном суду за ову годину. Декрет међу мојим артијама од 3. марта 1865.(№ 830) Мин[истарства] правде.

ВЛАДИМИР ЈОВАНОВИЋ

**БЕЛЕШКА МАТИЈЕ БАНА О РАДИВОЈУ МИЛОЈКОВИЋУ
ИЗ 1876. ГОДИНЕ**

У данас већ бившем Архиву Историјског института, у фонду Поклони и откупи, дуго је чувана занимљива белешка која се завршава речима „животопис Радивоја Мин. Ун. Д.” То је кратка скица значајнијих догађаја из живота једног од врло утицајних српских политичара, 70-тих и 80-тих година XIX века.

Радивој Милојковић, који је своју чиновничку каријеру започео средином XIX века, био је човек многих талената али и снажних контраста. Међу савременицима је остао упамћен, пре свега, као “гвоздени” министар унутрашњих дела, један од ретких којег су се потчињени заиста прибојавали. Међу слободоумнијим грађанима, напротив, био је омражен као бескрупулозан прогонитељ свих завереника и револуционара, али још више као неуморан “купац политичких душа” у редовима интелигенције.¹ Мање је, међутим, познато да је Милојковић био драгоцен и стручан сарадник током настанка појединих кључних правних и законских аката Кнежевине Србије. Укратко, радило се о врло поузданом и способном званичнику, чија је беспрекорна служба династији Обреновића засенила неке од једнако значајних, професионалних одлика његове личности.

Текст је непотписан, али ортографске и језичке особности стила Матије Бана, међу чијим се личним хартијама овај документ налазио, јасно указују на то да је он био творац поменуте белешке.² Није, међутим, искључено да је она настала по жељи, или по дикта-

¹ С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, I, Београд 1990, 94 - 95.

² Матија Бан (4. XII 1818 – 1. III 1903), књижевник, публициста и личност од нарочитог поверења Јована Ристића. У Србију је дошао 1844. године и захваљујући личним способностима и знању језика ускоро је добио службу у дипломатској струци, годинама отправљајући секретарске дужности и одлазећи у бројне политичке мисије.

ту самог Милојковића, на шта упућује њен сасвим панегиричан тон и прецизно набрајање појединих датума из Милојковићеве каријере. У коју је сврху белешка настала остаје отворено питање, али је извесно да је у облику у којем је сачуван, текст могао представљати тек предлогак, остављен за каснију обраду. Доследно занемаривање граматичких правила, уз мноштво скраћеница, упућују на то да је аутор податке о Радивоју Милојковићу намеравао да за објављивање среди тек доцније. Разрешене скраћенице и реконструисане речи у тексту, стављене су у угласте заграде. Датовање догађаја у тексту извршено по старом календару, сасвим је поуздано. Иако сажета на само четири листа зеленкасте хартије за копирање, исписане неуредним и нечитким брзописом, белешка Матије Бана нуди обиље података о Радивоју Милојковићу.

Сам текст састоји се из две целине, неједнаке по садржини и квалитету података, графички одвојене енергичним потезом оловке. Први део чини сумаран приказ блиставе каријере једног врло младог чиновника који се хитро успео до највиших политичких положаја у земљи. У свом другом делу белешка већ наликује неформалном интервјуу. Она нуди неколико веома занимљивих опажања Радивоја Милојковића о поретку, религији, народу и власти, одређујући га као изразитог легитимисту и конзервативца у пуном смислу речи.

* * *

Архив Историјског института,
Поклони и откупи, кутија 58, Матија Бан.
Бр. 1/119
Инв. Бр. 1/2
Радивој Милојковић 1876

[Политичка биографија Радивоја Милојковића]

Рођен [је] у Пожаревачком Окр[угу] 27. д[ецем]бра 1832. [године. Његов] отац[,] свињарски трговац, довео [је] учитеља прво из Беле Цркве за децу, јер и сам је био писмен[;] пословао [је] по Бечу, Штаинбр.[уку], Туру.

Прве школе [Радивој Милојковић похађао је] у селу³ и Смедереву. Гимназију и Филос.[офију] и Права [свршио је] редовно у Београду 1852. [године.]

³ Родно село Радивоја Милојковића био је Глоговац, познато и под називом Кушљево.

Затим [је] служи[о] 3 год[ине] у судској струци и био [је] писар у Пожаревцу. Г[одине] 1855. кад је влада шиљала више младића на науке на страни, он буде изабран за држ[авног] питомца, за правне науке. Тако је провео на страни више од 4 год[ине] учећи се у Хајделбергу, па у Паризу.

[Године] 1859. вратио се у Фебр[уару] месецу и одмах буде постављен за једног од секретара Минис[тарства] Правде но после неколико недеља буде премештен као секретар у Државни савет. Ту остане до ступања на престо пок.[ојног] Кн.[еза] Михаила [Обреновића], а 4. д[ецем]бра 1860[. године] буде постављен за првог секрет.[ара], Мин.[истарства] Правде.

[Године] 1863. 17. Маја буде постав.[љен] за начелника у истом Минист.[арству], а 16. јуна 1865. [године] за председника апелације,⁴ где је остао до смрти Кн[еза] Мих.[аила] Обреновића] 20. Јуна 1868[. године.] Кад је проглашен К.[нез] Милан [Обреновић, Радивој Милојковић] буде постављен за Министр.[а] Унут.[рашњих] Д.[ела] и ту је остао за све време Регенције⁵ до 19. авг.[уста] 1872. [године.]

17. јула 1869[. године] кад је [Ђорђе] Ценић одступио, он буде наименован за председн.[ика владе] у минист[арству,] задржавши М.[инистарство] Унут.[рашњих] Д.[ела] и у томе је остао све до пунолетства Кн.[ежева].⁶

У овоме времену 28. фебр[уара] буде постављен за члана Држав.[ног] савета и опет задржан као пред.[седник владе] и мин.[истар] Унутр.[ашњих] Д.[ела.]

После пунолетства [кнежевог] отишао је у [државне] Савет.[нике] на своје место, где је био до 19. авг[уста] 1875[. године], а тога дана у друштву са Стев.[чом] Михаиловићем и Јованом] Рист.[ићем] ступа у ново] Министар.[ство и] прими портфељ [министра] Правде, од кога са целим друштвом одступи 21. с[ептем]бра [1876. године.]

После тога опет се вратио у [државни] Савет а сада при Ст.[евча] Р.[истићевом] Мин.[истарству] заузео је место [министра] Унутр.[ашњих] Д.[ела] 24. априла 1876. [године.]

⁴ Апелациони суд.

⁵ Намесништво малолетног српског кнеза Милана Обреновића.

⁶ Кнеза Милана Обреновића.

Као правник учествовао је скоро у свима комисијама од 1860. год[ине] [на ов]амо које су радиле на усавршавању наших закона; Тако урадио [је] са [Јевремом] Грујићем Трговачки законик, по том је радио на поступцима судским и устројству судова 1865. г[одине] и многима другим.

Као секретар [Министарства] Правде бранио је 1863-[18]64 [године] правитељ[ство]⁷ у парници [против Стевана] Радичевића бив.[шег] мин.[истра] Правде за време прве владе К.[неза] Мих[аила] (парница од 200.000 #)⁸ и добио је парницу.

Као председ.[ник] Апелације 1865-[18]66. [године] употребљаван је као изванредни комесар владе по целој земљи, и [био је] овлашћен да прегледа рад полицајних, судских, ђумручких,⁹ телеграфских и поштанских власти и надлежатељства, чим[е] је добио прилику да позна земљу и упозна се са људима из народа.

Кад се вратио с тога пута у јуну 1867[. године.] повери му ондашњи председник Минист[арства]¹⁰ по нарочитом налогу Кн.[еза] Мих.[аила] да изради нов устав за Србију под изричним налогом да о томе ником ништа не казује. И он је израдио тај устав, и предао га председ.[нику] Минист.[арства] 21. јула исте године.

Од тога времена тај је устав разгледан од чланова тадашње владе, и од самог Кн.[еза] М.[ихаила] и на њему и данас има својеручних примедба пок.[ојног] К.[неза] Мих.[аила,] Ник.[оле] Христ.[ића,] Мил.[ивоја] Блазн.[авца,] [Косте] Цукића и [Ђорђа] Цењића, и тај се устав и данас налази у његовим рукама.

Кад је ступио на владу 1868. год.[ине] и кад се у минист.[арској седници] повела реч о промени Устава[,] запита [намесник] Блазнавац њега где му је онај устав, што га је за време Кн.[еза] Мих.[аила] урадио, на што се зачуде другови [Радивоја Милојковића,] не знајући пре о томе ништа, а ни сам намесник Ристић, његов присни пријатељ и сарадник није ништа о томе знао.¹¹

[Интимни ставови Радивоја Милојковића о различитим питањима]

⁷ Владу.

⁸ 200.000. дуката ћесарских (аустријских).

⁹ Царинских.

¹⁰ Никола Христић, министар Унутрашњих дела.

¹¹ Нацрт тог уставног предлога касније се нашао у личној архиви краља Милана Обреновића. Детаљније о узроцима покретања уставног питања, током последњих година владе кнеза Михаила Обреновића, и уделу Радивоја Милојковића у томе - С. Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила*, Београд 1990, 530-522.

Човек је патриот и више [него] патриот[,] вољан [пре] да користи земљи него што би се бавио препиркама о Консерв.[ативцима] Либер.[алима] и Радикал.[има] и.т.д. Мисли да према стању једног народа и управа треба да је удешена, како ће тај народ на виши степен бољитка подићи. А у том држи и огледа се државничка мудрост, ко уме код извеснога народа[,] тај начин да нађе.

У слободи љуби законитост и правду и мисли да је највећа слобода остати у границама правде. Кад је мањи чиновник он слуша и врши тачно, а кад он заповеда он тражи послушност без велика критиковања од својих подчињених. Мисли да у организму људског друштва сваки појединац има своју извесну улогу, а ту треба сваки да разуме па тачно и савесно [да је] врши, а та улога није истоветна код свију раденика на једном истом послу. Мисли да и на политичком раду има постојати као и на економном деоба рада, па све поједино сачињава целину.

О вери мисли да је свака добра, али само под условом, а тај је да признаје ревност људи и да васпитава поједин[ца] да налази морална уживања кад ради за добро других људи.

У спољној политици - жели да зна како други народи живе и раде, но мисли да сваки народ има својих особина и по томе да се не могу установе и обичаји копирати и преносити. Воли јако особине српског народа, и за то је пре да се Срби развијају у општечовечанском правцу, али задржавајући своју народну особеност. Тако он више воли видети јед.[ног] Србина у долами и са токама и гуслама у рукама него ли слушати концерте на клавиру, ма од каквог виртуоза.

После Срба или равно са њима нај[више] воли бугарски народ због његове радиности, умерености и штедљивости; и често има обичај рећи да су Бугари наши Немци на Балкан.[ском] полуострву.

Животопис Но 1.

Радивоја [Милојковића] Мин.[истра] Ун.[утрашњих] Д. [ела]

МИЛЕ СТАНИЋ КОСТА ПРОТИЋ О РУСИМА

Генерал Коста С. Протић (Пожаревац, 29. септембар 1831 - Брестовачка Бања, 4. јун 1892) у време српско-турског рата 1876. био је командант одбране Шуматовца, позиције Алексинац и Делиград, Моравске војске и I корпуса, а у рату 1877 – 1878. начелник штаба Врховне команде и ађутант кнеза Милана од 19. септембра 1875 до 12. марта 1880. године.

Његово гледиште у односу на Русе изречено је после Санстефанског мировног уговора, потписаног 3. марта 1878. године између Русије и Турске, којим је више од половине српских новоослобођених крајева, међу којима су Пирот и Врање, требало да припадне бугарској држави и тиме „показало се да су Срби, у ствари, ратовали за бугарско, а не за српско ослобођење.“¹

Подстицај, односно иницијативу за настанак мишљења о Русима дао му је пријатељ Милан Ђ. Милићевић. Он је 17. маја 1878. године забележио у свом *Дневнику* да је, између осталог, писао „и ђ[енералу] Кости Протићу о г. Кудрјавцеву“², али садржину писма није навео. Део садржине посредно смо сазнали из Протићевог одговора, написаног 21. маја исте године, а којег је Милићевић, имајући

¹ Михаило Војводић, *Путеви српске дипломатије. Огледи о спољној политици Србије у XIX и XX веку*, Београд 1999, 13.

² М. Ђ. Милићевић, *Дневник*, А САНУ, бр. 9327, књ. 9. Овде нисмо сигурни о ком господину Кудрјавцеву је реч. Да ли је у питању протојереј, професор богословије Александар Николајевич (1840–1888) или дипломата Алексеј Николајевич (1836 – ?), који је од 1859. био сарадник руског конзулата у Сарајеву, а од 1863. вршилац дужности вицеконзула у Мостару, па поново у Сарајеву. Конзул у Мостару био је 1867, а од 1868. до 1875. у Сарајеву. Преводио је руске дечије књига на српски језик, међу којима су *Мрвице*, *Каћа и Вања*, *Слике из живота животиња*, *Приповетке*, *приче и морални календар*, *Иља Муромец*, а које је српско Министарство народне просвете штампало у 30.000 примерака и све је било распродато.

у виду ондашње комуникације, за веома кратко време добио и у *Дневнику* је 24. маја 1878. године забележио ово: „Владан [Ђорђевић] ми донесе писмо ђенерала Протића од 21. о. м. из Ниша. Писмо веома значајно, јер изражава сву срџбу која се има на руску³ политику спрам Србије у последње време. Ово хаотичко доба, хаотичко рађење, које стаде српски народ толиких жртава и будућност му – место обезбеђења – стави под страшније питање, потребује великог осветљења. Протић пишти као патриота.⁴ Ја његов гњев појмим, али ми се чини да ствар треба саслушати с обе стране; све премерити и - изрећи суд за будућу управу ове добросретне земље. Писмо то прилажем овде.“⁵ Какав је утисак на Милићевића оставило Протићево писмо говори и чињеница да га је приложио и оставио као саставни део свом *Дневнику*. Опрезни Милићевић истиче Протићев патриотизам, али и да треба видети и саслушати и другу страну. Он је, свакако, имао прилике да је чује боравећи у Русији од 11. априла до 2. маја 1878. године. Тада му је генерал Игњатијев приликом разговора о Старој Србији рекао да је имао муке са Турцима да за Србију „што год очупа“, јер Турци „готовији су били дати нам онако велику Бугарску, него вама Мали Зворник“.⁶

Из Протићевог одговора видимо да је Милићевић од њега тражио да посредује да се један Рус, односно господин Кудрјавцев одликује српским орденом, па је тим поводом настало Протићево мишљење о Русима, написано и изречено кад му „је срце пуно отрова“, како каже у писму интимном пријатељу. Из одговора, такође, дознајемо да је „онај Рус“, господин Кудрјавцев за време Милићевићевог боравка у Русији приликом њиховог разговора молио да буде одликован српским орденом, а о томе нам Милићевић у *Дневнику* не каже ништа.

Из једног концепта писма упућеног 22. марта 1877. године Милосаву Протићу, члану Касационог суда и полузваничном представнику Србије у Петрограду, сазнали смо да је кнез Милан „у знак признања за живе симпатије и велика пожртвовања која је народ руски указао Србији за време нашега рата са Турском“ неке представнике „јавног мишљења у Русији“ одликовао Таковским крстом. Зато су Протићу послате само дипломе да их преда одликованим лицима, јер се из економских разлога сами ордени нису давали, а било је 140

³ Реч руску у аутографу *Дневника* написана је великим словом.

⁴ У аутографу *Дневника* написано је *патријота*.

⁵ М. Ђ. Милићевић, *Дневник*, А САНУ, бр. 9327, књ. 9.

⁶ Исто. У *Дневнику* *Мали* је написано малим словом.

лица од којих је 20 одликовано Таковским крстом првог, 50 другог и 70 трећег реда, док је у списку лица одликованих орденом Таковског крста њих 21 са орденом првог, 53 другог и 59 трећег реда. У списку одликованих нема господина Кудрјавцева, као ни у указима кнеза Милана објављиваним током 1878. године за одликовања који су у назначеном предмету.⁷

Речено је да је у рату 1877 – 1878 орденом Таковског крста одликовано 300 лица, али се не каже да ли у тај број улазе и странци.⁸ Одликовања током српско-турских ратова 1876 – 1878 треба још истражити и навести које су све личности и којим орденом одликоване.

Доносимо Протићево писмо у ком је изнео своје мишљење о Русима. Оно је с нашим интервенцијама које се односе на уједначавање неких недоследности уочених у аутографу као и на исправке његовог правописа према данашњем. Аутор је великим и малим словом писао: *Руси, Рус, Срби, српски народ, српског народа, ти, те*, док је малим словом писао *Бугарима*, а великим: *цар, кнез, српски кнез, румунски кнез, твојим, тобом, твој, теби*. Састављено и растављено писао је реч *неби*, а састављено: *не учинивши, не излазити, не падам, не одговарајући, Ак Паланка* и одвојено: *такорећи, ниси, нисам, зато*. Интервенисали смо и кад су у питању речи писане без слова *ј*, а то су *који* и *твојим*, као и у случају упитних реченица, где је на крају уместо знака питања стављана тачка. Неке интервенције назначили смо фуснотама. Речи које је аутор у аутографу писма подвукао ми доносимо курзивом.

Напомињемо да смо датуме докумената задржали како су их аутори датирали, што значи да су они наведени према старом календару.

⁷ АС, МИД - А - 1878 - ф. XIII, ред 31.

⁸ Мила Пилетић, *Одликовања југословенских народа XIX и прве половине XX века (до 1941) из Збирке Војног музеја у Београду*, Београд 1987, 29.

Прилог

У Нишу на Свету Јелену 1878⁹

Драги Милићевићу,

Тако ме јутрос боле глава. Баш ми је тешко писати ти. И опет хоћу. Да, хоћу, те да не падам у погрешку, коју сам често према теби учинио, не одговарајући ти на твоја писма или никако или сувише задоцњено. Но ово је све због великог посла.

Мило ми је веома да си у Петербургу онако одлично био примљен.¹⁰ Сигурно су Руси, за који часак, били заборавили да си Србин. Али тако је само и доликовало твојим заслугама. - Но зашто се ти томе тако чудиш? Зашто се питаш шта можеш и ти санћим¹¹ учинити за напредак науке? Нек те Бог поживи драги Милићевићу, нека ти очува памет и десну руку што држи перо, а ми ћемо већ и знати и видети, шта ћеш ти још учинити за напредак српске науке.

Одиста ми је Милићевићу мило. Искрено ти кажем да се од свег срца радујем, што си тако одлично, тако лепо и уљудно у Петербургу примљен. Радујем се од срца, да ти се у Русији признаје оно, што би требало пре да је нашло достојног признања на другом неком месту.¹² Али шта то мари. Зар свака заслуга мора да изазове видљиво признање других? Има душевних удољства, која су већа и слађа него туђе речи, које могу често и не излазити баш са срца. Могу бити само ласкање, па шта ћеду ти са свих страна.

Колико ми је мило, што до сад могах говорити с тобом о ономе што ме радује, толико жалим, што прелазим на ствар у којој *нећу*

⁹ По Државном календару – Шематизму за 1878. годину Света Јелена јесте у ствари, празник *Цар Константин и царица Јелена*, који пада 21. маја по старом или 3. јуна по новом календару. У данашњем Црквеном календару овом празнику додата је и *света Јелена Дечанска*.

¹⁰ Милићевић је у Русију кренуо четвртог и у Петроград је стигао 11. априла, где је остао до другог маја, кад је пошао назад, а у Београд је стигао 10. маја 1878. године. Овде под одличним пријемом треба подразумевати посете и пријеме веома значајним личностима из политичког, јавног, културног и научног живота, међу којима су министри финансија, просвете, председници Академије наука, Црвеног крста, Словенског друштва, а 30. априла у Зимњем дворцу био је Милићевић у аудијенцији код цара.

¹¹ Санћим = тобоже, бајаги.

¹² Овде се алудира на неодговарајуће српско признање, док је до тог времена Милићевић од стране Руса био одликован с три ордена, међу којима је и орден Свете Ане.

да ти учиним услугу коју од мене иштеш.¹³ – Ја, као што видиш, нарочито подвлачим *нећу* да ти не би у хитњи читао *не могу немам прилике* и слично; - да не би дакле блажије мислио, него што ја осећам.

Ја сам љут на Русе. Толико љут и једак, да чак Милићевићу одричем малу услугу, кад видим да она иде у корист једноме Русу.

Кад бих имао шест месеци времена, за писање овог писма, ја бих ти с' фактима могао да докажем, да имам право, што ми је срце пуно отрова кад на Русе мислим.

Србија почиње први свој рат по заповести Русије, а после је Србија преступник што је ратовала против воље Русије.¹⁴ – Србија пропада на Ђунису *по вољи Руса*, – *због издајства Руса*¹⁵ и зато да би несрећа и пропаст Србије нагнала и Русију, да и она штогод почне, и Русима су Срби издајници, који издају Србију; – Србија, за пуна четири месеца, противстаје најодабранијој турској сили, и цар велике Русије проглашује у Кремљу на најсвечанији начин, Србе за плашљивце, за кукавице.¹⁶

Зар ти Милићевићу и после овога, можеш без гњева да мислиш на Русе? Зар те повређена народна част, не боле до срца, – до душе? Зар можеш и после овога да желиш, да српски кнез, декорира једнога Руса? Зар можеш да захтеваш¹⁷ да твој Протић посредује да се Рус декорира¹⁸ српском одликом?¹⁹

¹³ Услуга која је тражена, како се даље из писма види, јесте посредовање да се један Рус, а то је господин Кудрјавцев, одликује српским орденом.

¹⁴ Први српско-турски рат почео је објављивањем ратне прокламације 30. јуна и борбама другог и трећег јула 1876. године.

¹⁵ Занимљива је ова Протићева констатација, тим пре што ју је изрекло лице које је морало да буде упознато са свим чињеницама. У *Историји српског народа* констатовано је да су Турци 29. октобра 1876. године „одлучно наставили непосредан напад на Ђунис. Снажном артиљеријском ватром разбили су ђуниске одбрамбене линије и припремали се за јуриш пешадије. У том одлучујућем тренутку руски добровољци, искусни у одбрани утврђених положаја, сјајно су се држали и храбро гинули (њих 650 од 1.000), али се малодушна српска посада, састављена од народне војске, потпуно обезглавила и дала у бегство. То је и малобројне Русе натерало на повлачење, па су Турци освојили Ђунис лакше него што су се надали.“ (*Историја српског народа*, књ. V-1, 389.)

¹⁶ После пораза на Ђунису Србија је телеграфски молила Русију да хитно посредује за примирје и она га је ултимативно тражила од Порте, која је 1. новембра прихватила двомесечно примирје, а са тим је практично завршен први српско-турски рат, па су после Цариградске конференције (11. децембар 1876 – 20. јануар 1877) вођени српско-турски преговори у Цариграду и мир је уговорен у свега три тачке 28. фебруара 1877. године.

¹⁷ У аутографу реч је написана *захтеваш*.

¹⁸ Декорирати = украсити, одликовати.

¹⁹ Одлика = похвала, признање, одликовање, орден.

Па бар да је и само ово. Али зашто демони не хтеше²⁰ опрати огрешену своју душу, коју тако безделно о један народ огрешеше, – бар онда, кад им Бог тако згодну прилику за ово даде.

Црногорски кнез, румунски кнез и Бог те пита који још, ките се са највећим одликама руским, не учинивши такорећи ништа, врло мало, готово ни мало, а српски кнез, поред показане своје личне храбрости, а поред њега и српски народ, и после освојења Ниша,²¹ – шта, – ништа, – остају у засенку.

Чине ли ово Руси, рад бољих угледа српског народа и његовог кнеза? И после овога ти тражиш драги Милићевићу, моју услугу, да се један Рус, декорише српском одликом.

Јавним актом, без датог повода, Руси, кад им Срби требају, – траже листу храбрих српских официра, који су се на Ак Паланки²² и Пироту показали, па кад им се ово да, – шта онда, – ништа.

Ради чега ли је ово? Опет ваљда за бољи углед српског кнеза и српског народа.

Не, драги Милићевићу, после овако скверног²³ понашања Руса спрам Србије, Протић ти *неће* да учини услугу за коју га молиш, одриче ти ју и ти му на овоме не смеш да замериш.

Ти се ниси свега овога сећао, па си зато на мене и помишљао, кад те је онај Рус, за српску декорацију молио.

Руси, Руси, – отимљу од Срба, српском крвљу искупљене и ослобођене српске крајеве, дају их Бугарима; – ми морамо да претимо са оружјем, да би их само задржали, – и Руси, – српски пријатељи. О, толико Бог њима био.

Руски цар, хвали српски народ, што се је борио као прави јунак. А што он то пушта Милићевићу у уши у једном бухаку своје палате. А где је пакосноме зверу Кремаљ, па да јавно спере са огрешене душе, грех, због увреде коју је онако неправедно нанео једном народу, – народу српском, који је толико много²⁴ за љубав човечанства пропатио.

У, како ме срце боле, како ми се очи испунише сузама те нисам у стању и даље да мислим. Проклет да је, – проклет нек је и овога и онога света. Неиспустио грешну душу, док на овоме свету не-

²⁰ Ова реч у аутографу заједно је написана као *нектоше*.

²¹ Ниш је ослобођен 10 – 12 јануара 1877. године. Наима, турски командант града Халил Зија-паша и мутесариф Рашид-паша предали су град 10, а српске трупе свечано су ушле у њега 12. јануара.

²² Ак Паланка је Бела Паланка.

²³ Скверно = рђаво, одвратно, гадно, мрско, ружно.

²⁴ У аутографу пише *млого*.

поднео муке, какве је заслужио. Не мимоишла га да Бог да, праведна клетва српског војника и српског народа.

Нећу, драги Милићевићу, и опет ти кажем, *нећу* да ти учиним услугу за коју ме молиш, јер се тиче и иде у корист једноме Русу.

С' Богом. Поздрављају те твој син и твој зет,²⁵ а као и они искрено, са милион жеља среће и задовољства

Твој

вазда искрени
К. С. Протић

²⁵ Син Милана Милићевића је Димитрије – Мита, а зет је Мита Ракић, који је 1878 био секретар пете класе Поштанско-телеграфског одељења Министарства унутрашњих дела.

АЛЕКСАНДАР РАСТОВИЋ

**БРИТАНСКИ ВИЦЕКОНЗУЛ БЕКЕР О ПОЛОЖАЈУ
ЈЕВРЕЈА И МУСЛИМАНА У НИШУ 1879. ГОДИНЕ**

У Архиву Србије у оквиру фонда Политичког одељења Министарства иностраних дела налази се драгоцену преписку коју је током септембра и октобра 1879. године британски вицеkonzул у Нишу Аугустус Бекер водио са српским властима. Реч је о жалбама енглеског дипломате због, наводно, тешког положаја мањина, а пре свега Јевреја и муслимана у Нишу. Узроке њиховог незавидног статуса приписивао је локалним српским властима, које су непрестано прогониле мањинско становништво. У својим извештајима које је слао британском посланству у Београд и српској влади посебно тешке оптужбе износио је на рачун начелника нишког округа Косте Павловића, кога је кривио да прогони Јевреје и муслимане. Иначе, преписка је у једном тренутку претила да изазове међудржавни скандал тако да су се у цео случај укључили и председник српске владе Јован Ристић и генерални конзул Велике Британије у Београду Гулд, који је скренуо пажњу свом потчињеном службенику да нема право да се меша у послове који не спадају у његову надлежност (Бекер је био трговачки вицеkonzул, напоm. аутора).

У британској политици према Балкану, а посебно према Србији после Берлинског конгреса важно место је заузимало њено интересовање за положај мањина, а посебно Јевреја и муслимана, с обзиром на то да је признање независности Кнежевине на конгресу пре свега било условљено повлачењем свих ограничења за Јевреје установљених 1856. и 1861. године, изједначавањем њиховог положаја са Србима и давањем пуних верских и политичких права припадницима свих религија.¹

¹ И. Пржић, Заштита мањина, Београд 1933, 67.

Зато је Велика Британија тих година преко својих дипломатско- конзуларних представника у Београду помно пратила да ли Србија поштује одредбе Берлинског уговора које су се односе на равноправност мањина. Постоји велики број извештаја, посебно из 1879. и 1880. године, у којима британски конзули извештавају своју владу о наводном прогањању Јевреја и муслимана и њиховом скоро неиздрживом положају у новопризнатој српској држави.

Толика брига британске владе за мањинско питање била је у складу с једним од основних постулата XIX века о поштовању слободe појединца и права сваке народности да сама уређује своју политичку заједницу.² Постепено је долазила све више до изражаја тенденција заштите мањина, при чему се појам мањина у терминолошком смислу ограничавао на верску мањину, јер је верска припадност становништва и даље узимана као основно обележје његове националне припадности. Тек конституисањем нација током седамдесетих година XIX века, верске мањине су почеле да уступају место народносним, односно националним мањинама.

Међутим, иако је Србија искрено прихватила тридесет пети члан Берлинског уговора и практично чинила све да обезбеди подједнак развој свих мањина на својој територији, а посебно Јевреја, Велике Британија је као један од гараната Берлинског уговора преко својих дипломатских агената током 1879. и 1880. ширила вести о томе да српске власти прогањају Јевреје и муслимане, то јест да Србија не поштује одредбе Уговора у вези с мањинама. Иза наводне забринутости за тешку судбину Јевреја и муслимана скривале су се праве намере британске политике према Србији. Требало је коришћењем мањинског питања вршити притисак на српску владу не би ли она више простора оставила за ширење британског утицаја и интереса на њеној територији, односно за британско уплитање у њена унутрашња питања. Иако се стално истицало да британску политику не занима унутрашње политичка ситуација у Србији, ипак је за њу било и те како важно шта се дешава на Балкану и у Србији. Залагањем за заштиту Јевреја британска влада је желела да оствари и економски утицај у Србији, јер је њено тржиште, као и подручје Балкана, у привредном смислу за њу било привлачно.

У оптужбама српских власти да прогањају Јевреје и муслимане посебно се истицао британски вицеkonzул у Нишу Аугустус Бекер. Он је током јесени 1879. скоро свакодневно извештавао британског генералног конзула у Београду Гулда о незадовољавајућем по-

² Исто, 45.

ложају Јевреја и муслимана у Нишу. Гулд је те извештаје прослеђивао својој влади, која је, оцењујући стање ствари озбиљним, послала инструкције свом представнику у Београду да прати и контролише да ли Србија и њене власти поштују права мањина. У извештајима Гулда и Бекера налазе се и оцене о Србима. Тако, на пример, 4. октобра 1879. Бекер пише Гулду да српске власти не штите права тамошњих Јевреја и муслимана и да то чине не само због националних предрасуда већ и због мита који примају, а ком су уопште подложни.³

Први извештај о лошем третману Јевреја у Нишу од стране локалних српских власти, а посебно начелника нишког округа Косте Павловића, Бекер је послао 10. септембра 1879. У извештају се наводи случај пожара у кући јеврејског рабина у Нишу, која је у потпуности изгорела и жалба Јевреја на одлуку општинских власти да за пијачни дан одреди суботу, која је за њих свети и празнични дан. Бекер се слагао са тамошњим Јеврејима (не наводећи њихова конкретна имена) да је пожар намерно подметнут, јер су рабин и Јевреји одбили да плаћају прирез који су наметнуле локалне власти. Британски вицеконзул иде и корак даље у закључивању. Упозорава Гулда да Јевреји живе у непрекидном страху од нових сличних догађаја.⁴ У вези с одлуком власти о проглашењу суботе за пијачни дан, Бекер упозорава на то да се тиме наноси велика материјална штета Јеврејима и да их одлука ставља у неповољан положај у односу на своје хришћанске суграђане.⁵

Следећи извештај о новим неправдама које локалне власти у Нишу чине Јеврејима Бекер је послао 15. септембра. У питању је била жалба трговца, оца и сина Аврама и Мардокаја Мандела, иначе аустријских поданика, првостепеном суду у Нишу против одређених лица која су украли њихову робу. Пошто је суд одбио да саслуша оштећене трговце и нареди полицијску истрагу, они су се обратили Бекеру, који је интервенисао код начелника округа, тражећи покретање полицијске истраге и интервенцију судских органа. Бекер у свом стилу даје произвољне оцене и о српским властима и изриче низ оптужби и увреда на рачун начелника Павловића, јер "док је овај начелник у Нишу, дотле ће тешко Јевреји долазити до својих

³ Архив Србије, Министарство иностраних дела Србије, Политичко одељење, 1879 Фасцикла-II, Досије-I, Поверљиво број 454, Бекер-Гулду, 16. VIII 1879 (у даљем тексту АС, МИДС, ПО, Ф, Д, Пов. бр.). Сви датуми су у основном тексту дати по новом календару, а у напоменама су датуми који означавају време настанка документа као у оригиналу.

⁴ АС, МИДС, ПО, 1879, Ф-II, Д-I, Гулд-Ристићу, 18. IX 1879.

⁵ Исто.

права пошто га његови потчињени органи и сувише потпомажу у његовој политици опозиције".⁶ Најнеповољнији извештај о поступцима српских власти и најтеже оптужбе против Косте Павловића, овог пута у вези с муслиманима, Бекер је послао Гулду 23. септембра 1879. када је писао о рушењу четрдесет турских кућа у граду Нишу, о томе да се начелник Павловић веома обогатио и да после њега ништа неће остати од Ниша.⁷

Овакво писање и понашање Бекера које је превазилазило сваку меру карактеристичну за једног дипломатско трговачког агента, изазвало је оправдану реакцију начелника округа, који се у опширном писму упућеном Јовану Ристићу 29. септембра 1879. жалио на понашање вицеконзула Бекера, износи низ чињеница које оспоравају његове жалбе и тужбе и тражи инструкције од владе како да се даље понаша према њему, то јест како да реагује на његове поступке, који постају све безобзирнији, а његово понашање готово турско.⁸ Павловић у свом писму истиче да су први неспоразуми настали врло брзо по Бекеровом постављењу, да су власти према њему биле веома предусретљиве и пријатељски расположене, док је он одмах наступио дрско и навијачки у корист Јевреја и муслимана, а на штету истине. Из извештаја сазнајемо да је Бекерова првобитна радозналост прерасла у скоро свакодневно мешање у ствари које нису биле у његовом домену, претње и покушај наметања и контроле решења за наведене проблеме Јевреја и муслимана. Неистина која је посебно погодила Павловића односила се на Бекерову оптужбу да је пожар у кући рабина намерно изазван. Начелник износи праву истину да је кућа изгорела месец дана по рабиновом напуштању Ниша, као и да се он посебно ангажовао у гашењу пожара и спречавању његовог ширења. Начелник Павловић побија и оптужбу о неправди према Јеврејима због одлуке о увођењу суботе као пазарног дана, јер је његовом интервенцијом та одлука промењена пошто је схватио да би она највише могла да штети управо њима.⁹

Схватајући колико је то питање озбиљно, Јован Ристић је 16. октобра упутио подуже писмо Павловићу, у ком су подржавани његови поступци, а осуђено понашање Бекера. Ристић скреће пажњу Павловићу да је Бекер трговински, а не политички конзул и да нема

⁶ Исто.

⁷ АС, МИДС, ПО, 1879, Ф-П, Д-1, Гулд-Ристићу, 23. IX 1879.

⁸ АС, МИДС, ПО, 1879, Ф-П, Д-1, Павловић-Ристићу, 17. IX 1879.

⁹ Исто.

права да заступа српске поданике и контролише српску власт.¹⁰ Ристић упозорава Павловића да сваку наредну интервенцију и мешање Бекера када нису у питању интереси британских поданика треба одбити. Иста инструкција се односила на аустроугарске поданике који имају своје посланство. Начелнику нишког округа је изричито речено да спречи било какво уплитање Бекера у питања политичке природе, осим ако се не ради о трговинским стварима.¹¹

Занимљиво је истаћи да је слично упутство стигло Бекеру и од генералног конзула Гулда, који је одбацио могућност да помогне у случају трговаца Аврама и Мардокаја Мандела, с обзиром на то да су они аустроугарски поданици. Гулд скреће пажњу Бекеру да не може да интервенише у случајевима где нису доведени у питање интереси британских поданика.¹² Тиме је случај вицеконзула Бекера затворен. Престало је слање драматичних извештаја о положају Јевреја и муслимана у Нишу и Србији мада је током наредних година повремено било информација о стању мањина у Србији, и заинтересованости британске владе за положај Јевреја и за аграрно питање, то јест судбину откупа земље чији су власници првобитно били муслимани. Бекерово понашање се не може правдати његовом радозналешћу, или жељом за личним доказивањем. Вицеконзул Бекер је радио само оно што му је било наложено у инструкцијама Форин офиса, које су се односиле на праћење да ли Србија поштује одредбе Берлинског уговора у погледу права мањина.

Покушај Велике Британије да актуелизује питање Јевреја и представи њихов положај у негативном смислу није успео. Јевреји су у Србији били потпуно равноправни и уживали су сва грађанска и политичка права. Устав из 1888. је потврдио да Србија поштује своје мањине, а посебно Јевреје и да не мења одлуке Берлинског уговора како је то чинила Румунија, где је од преко 250 000 Јевреја који су живели на њеној територији до Првог светског рата румунско држављанство успело да добије само 200 Јевреја.

¹⁰ АС, МИДС, ПО, 1879, Ф-П, Д-І, Пов.бр.471, министар иностраних дела-Павловићу, 28. IX 1879.

¹¹ Исто.

¹² АС, МИДС, ПО, 1879, Ф-П, Д-І, Пов. бр. 475, министар иностраних дела-Бекеру, 29. IX 1879.

1.

АС, МИДС, ПО, 1879, Ф-П, Д-І, Пов. бр. 454, Бекер-Гулду,
16. VIII 1879.

***Бекер се жали Гулду на прогоне Јевреја у Нишу
од стране месних власти***

Месне власти упркос свих мојих протеста неће никако да штите права овдашњих Јевреја. На ове поступке гоне их не само њихове националне предрасуде, него и мито које примају, посебно када је реч о рушењу, због улепшавања вароши. Српска влада нема појма о покварености локалне администрације под овим начелником.

2.

АС, МИДС, ПО, 1879, Ф - П, Д - І, Павловић-Ристићу, 17. IX 1879.

***Павловић се жали Ристићу на хајку коју против њега води Бекер
и тражи његов савет како да се понаша у случају наставка напада***

Председнику министарског савета
министру спољних послова
Господину Јовану Ристићу

Господине министре,

Вице конзул енглески г. Бекер, још чим је дошао у Ниш, дакле пре но што је и званично оглашен за Вице-конзула, почео је разбирати о неким стварима, које се тичу чисто нашег домаћег посла.

Ја сам с почетка узимао то олако, јер сам држао да г. Бекер, ваљда из дугог времена или да би задовољио своју радозналост, разбира час о овоме час о ономе; али сам се брзо затим уверио, да је он то чинио потпуно с намером, да би тако благовремено почео прикупљати материјал за даљу радњу.

Јер, чим сам добио од вас акт о његовом наименовању, он је одма другог трећег ли дана дошао код мене с питањем, зашто је наређено некоме овдашњем грађанину јевреју, да поруши своју зграду.

Разуме се, да ме такво питање морало изненадити, јер сам из тога закључио, да он хоће да се меша у мој посао. Али, да баш на првом састанку нашем не би наступила ма и најмања запетост између нас, ја сам целога говору придавао више пријатељски значај и објаснио му, да је наређено а и да се наређује рушење више зграда не само јеврејских но и турских и српских, које су падежу клоне, и које се ни оправком утврдити не могу, и да полицијска власт то мора да наређује по природи своје дужности, а у интересу опште безбедности, на шта је и законом позвана -тачка иг.с. 329. казн. Закона; но претходно да сваку зграду прегледа и о њеној сталности уверава се нарочита комисија; да се у томе поступа колико је могуће штедљивије и већином у улицама кроз које је живљи саобраћај; и т. д. Али изгледаше да он целога моме говору придаваше изврнути смисао, јер без обзира на моја разлагања, тврђаше да власт тако поступа искључиво према евреима и турцима, да су те зграде још јаке и т. д., па ме запита: хоће ли се Евреину за рушење каква накнада дати, оће ли он моћи опет на томе плацу да подигне кућу, оће ли му се за кућу и плац и каква накнада дати; колика ће та накнада бити; ко ће је оценити и т. д. На то сам му одговорио, да је сам сопственик дужан да поруши своју зграду која је падежу клона, чим му полицијска власт напомене и да се за то никаква накнада не даје, да се разуме по себи, да сваки на своме плацу може подизати зграде какве хоће, но претходно да се мора пријавити власти те да ова изашље инжињера ради обележења линије; да од плана регулације зависи оће ли се од чијег плаца и колико одузети, а у овоме случају нарочита заклет комисија без икаквог утицаја власти одређује оће ли се коме и каква накнада дати и т. д. Но кад њему и ово није било доста, и кад он поче чисто пребацивати да говори: Како нема довољно јемства у такав рад комисије, јер чланове бира сама српска власт и т. д. ја сам му приметио, да се по себи разуме, да је у српској држави, српска власт и надлежна за овакав рад а ни која друга, и да се закон наш подједнако за све држављане побринуо неправедни разлике између грађана, припадљемали они ма којој вери и народности; но најпосле, да он може рачунати како хоће, али да неће згодно бити, да он утиче у овакав посао власти који се тиче чисто нашег унутрашњег уређења.

Преко свега тога г. Бекер је као што показују ова под / акта, обилазио неке еврејске куће, распитивао евреје о наређењима власти и о одговорима њиховим водио белешке, а тиме је као повластио истим еврејима, јер они, ослањајући се на његово распитивање а можда и повлашћење, још нису по датој им наредби поступили, те ће

власт, за извршење свога наређења, морати озбиљније мере према њима да предузме.

На неколико дана за тим он је примио на жалбу два овдешња евреја, по чијој је тужби, као што показују акта под /2, прекинуо кривич. ислеђивање, па ми је по гласу акта /3 учинио о томе писмено саопштење, с додатком, да му се чини "да нису исти људи од полицијских чиновника пристојно примљени били, те с тога моли за наређење, да се ствар испитује и да моји чиновници дужност своју знају и врше-ваљда законитије".

Кад сам промотрио акта, и видио, да до полицијских чиновника нема никакве неупутности, ја сам се састао са г. Бекером и о томе га известио, давши му том приликом на знање, да су жалиоци, ако су шта имали противу овакве радње Начелства, имали права да се жале вишој надлежној власти, а ако их је ко од мојих чиновника непристојно примио, да су требали да се жале мени као надлежном старешини; јер према прописима нашег казначелског Закона, они нису смели да обилазе надлежну српску власт; и да би сходније било, да их је и он тако упутио, а не да прима њихове неосноване жалбе, па још од људи, противу којих постоји, као што показују приложена под /4 и /5 кривич. ислеђења по тужбама других евреја овд. Но г. Бекер, у присуству ово окружног инжињера г. Ивана Козлића, рече ми, како он према берлинском уговору, има право и дужност, да пази како власти поступају према еврејима и турцима и да има нарочитог овлашћења за аустријске поданике, у толико више, што он види, да евреји и странци, код наших власти неналазе задовољења, као што је случај и са једним дошавшим агентом трговачким из Цариграда, који се обратио Суду ово окружном за наплату неког дуга, па није добио задовољења, (но шта више), један Судски пандур не пристојно га предусрео.

Разуме се, да сам му и на та тако оштра пребацивања, врло пристојно али одсечно одговорио, да наши закони подједнако дају гаранције свима и свакоме, да власти, вршећи те законе, ни за длаку не могу нити смеду чинити разлике између свију који им се обрате, без обзира којој вери или народности који принадежи, и да је о томе Србија до сада и сувише доказа дала, дакле да не постоји онако у ствари као што он мисли о нашим законима и властима, о чему ће се и он потпуно уверити. А ако ономе трговачкоме агенту није Суд досудио што је тражио, ред је, да се незадовољни обрати са жалбом на виши Суд, а ако га је пандур судски не пристојно предузео, да тај случај увређени достави старешини Суда, а не да се њему обраћа и да нам он по овако неоснованим жалбама чини оваква, на сваки начин незаслужујућа и још вређајућа пребацивања.

Г. Бекер је и том приликом заилазио у разговор о томе: колико је турских зграда порушено, како се више руше турске но српске куће сразмерно с прам броја житељства, и т. д, на шта сам му ја одговорио, да је и несразмерна подела имања, па дакле природно је да мора бити несразмерице и у рушењу падежу клоних кућа и т. д.

После овакве измене мисли, рачунао сам, да је г. Бекер довољно обавештен и да ће се та ствар сматрати за свршену, али он необазујући се на цео говор, изненађује ме тражењем да му на његово писмо писмом одговорим, што ја до сада нисам учинио, држећи, да ће незгодно бити упуштати се у овакву преписку и тиме признавати му право, да он у будуће, за сваку радњу српске власти тражи писменог објашњења и правдања, јер мени се бар чини, да он тога права нема, а ако би му се то право признало, онда не би више ни мање значило, но признати га за местну надзорну власт која би давала правац свима српским властима у месту и околини у њиховим званичним пословима; а ово као и да замишља г. Бекер, који већ почиње и мало претећим тоном да се служи. Јер, као што показују ова под /6 акта, он писмима од 9 и 10 т. м. тражи да огласим како је извесно лице примио за драгомана. Кад ми је то писао, ја нисам био у месту већ на грађењу новог друма Ниш-Грамада. И тек што сам сутра дан прочитао та писма, а већ стиже и треће, којим он тражи одговор на иста. За мене су ова писма била потпуно неразумљива, па сам изгледао прилику да се, чим ми послови дозволе, шњим лично обавестим, ради чега сам се шњим састао одма другог дана, и пошто ми он није могао објаснити шта оће; ја сам му изјавио опет, да неznam шта да му писмено одговорим. Но он, уместо да ми боље разјасни своја писма, под 13. т. м. оставља ми рок са претећим тоном, да ће бити принуђен ту ствар доставити своје министру, ако му још тога истога дана неодговорим.

Сад, да ли је ово тако важна и отлагања нетрпећа ствар била, да ми овако пише, кад и сам види, каквим сам то посведневно пословима оптерећен особито за последњих седам-осам дана, као и да ли ће се дозволити служење претећим и чисто заповедајућим тоном у оваквој обичној ствари и на шта г. Бекер тиме сматра; ја се уздржавам да мој Суд изричем; јер г. Вице Конзул тера још даље, па као да је већ покушао да се и подметањима послужи. Тако на пример сазнао сам, да је господину Министру резиденту енглеском за Србију достављено, да сам четрдесет турских кућа изложио продаји и да претим, да ће после мене мало шта од Ниша остати; а ова достава на сваки начин не може бити ничија до Г. Бекерова.

Што се тиче рушења турских, падежу клоних кућа, ја немам шта више да говорим сем онога, што сам већ на пред навео; али само то могу да тврдим, да је мени савршено непознато, да је ма и једна до оставших у Нишу турских фамилија, остала без свога крова због наређеног рушења; а што се тиче претње као да ће мало шта од Ниша после мене остати може се сваки паметан човек само насмејати; а који је год у последње време кроз Ниш прошао, тај се могао уверити и уверио се, да Ниш баш напредује подизањем и лепших и сигурнијих зграда. Свакојачко неће ваљда представник Енглеске власти тврдити, да њему будућност Ниша више лежи на срцу, но мени као Србину и представнику српске власти.

Но што је најгоре и најподлије, чуо сам да се, а већ зна се с које стране, подмеће, да је кућа еврејског Рабинера, ако не по наредби, оно на сваки начин са знањем местних власти запаљена, и то на неколико дана после пошто је од њега тражен Српско-народни Зајам, а он га као француски поданик није хтео положити! Е, ово је тако подметање, какво могу да измисле само подле и продане душе, кад се зна, да се пожар појавио после одласка Рабинеровог на ваљда месец дана, око 3. сахата по подне у кујни једне од плетара подигнуте турске зграде, који је махом захватио и неколико околних одвише трошних зграда, па и рабинерову кућу, и да сам је са полицијским органима толико уморности и енергије показао, да је пожар ограничен само на оне просторе и оне зграде, које је у први мах захватио; и да се баш полицији има приписати, што веће штете није било, особито у ономе времену, кад због превелике жеге најмања искра ватре и најмања несмотреност могаше да упропасти хиљадама породица и недогледне штете да причини-Види: Трново, Софију, Сарајево и т. д. Зајам пак разрезан је на основу постојећег закона још почетком пролећа, а сам разрез вршило је представништво општинске власти а не ја или подчињени ми чиновници. И као какве свезе има разрез зајма са догодившим се пожаром, и какве вајде може имати општина или држава, ако ко пожаром буде оштећен или још и упропашћен? Ја бар мислим, да само изроди и непријатељи своје земље могу ићи на упропашћење појединих суграђана, а ни како људи који за цело време службе своје показаше да су добри и увиђавни чиновници и поштени синови земље која их је одгајила. Овако мисли и сваки други који уме и оће поштено да мисли, само не онај, коме то не и де у рачун, или који хоће оваквим подметањима да се одзове у место признателности, што је највећом уморношћу власти спасена богомоља јеврејска, те и њу није пожар прогутао.

Да би се пак на државну управну власт у Нишу, коју по повећењу Његовог Височанства и Високе владе, имам част и срећу ја да представљам, још више изнети могло, што би је представило као власт која хоће једну класу грађанства на штету друге да подиже, поче се од пре кратког времена, по доласку г. Бекера, понављати глас о учињеној неправди према јеврејима, што је суботни дан који они празнују, опредељен за пазарни дан. Односно овога зна се бар, да је то чисто општинска ствар; а сем тога да је питање односно пазарнога дана у Нишу, било и пред надлежним Министром и пред самом народном скупштином, као законодавном влашћу, па је и остало онако како је од стране општинских представника регулисано. Но да би се увидило, да и у томе питању није никаква настранчивост руководила управну државну власт, но баш једнакост и равноправност према свима становницима Нишким без разлика вере и народности- ја ћу бити тако слободан да напоменем, да је представништво општине Нишке, пре но што је потписаноме Управа Ниша и Нишког округа поверена, закључила, да субота буде пазарни дан у Нишу. А чим је мени поверена управа и чим су ми се нашли суграђани јеврејске вероисповеди обратили и објаснили штетне по њих последице ако субота остане као пазарни дан, ја сам баш тај био, који сам мојим разлозима и мојим положајем довео представнике општинске власти дотле, да су они првашњи свој закључак опозвали и решили, које је решење одмах у вароши, округу па и околним окрузима јавно народу обзнањено, - да нема више нарочитог пазарног дана, но да су сви дани сем недељних и празничних, пазарни. Може ли дакле бити слободоумнијег закључка, но кад нема никаквог ограничења, кад је слободно свакоме кад год оће да дође да коме шта прода или да од кога шта купи?

Па и пак и противу тога оће сада да се војује, па и таква моја радња хоће да се изопачава!

Но ствар је начисто. Г. Вице Конзулу Енглеском као да не годи самосталан рад мој и у опште српских власти. Он као да би желео да све то дође под његову непосредну контролу, да он целога раду даје правац, а да ли ће се и како ће се то слагати са нашим законима и уређењима наше земље, то је друга ствар. За ово ево још једног доказа: г. Бекер баш данас у разговору са мном, напомену ми, како су се пре неколико дана двојица потукли на арнаут пазару у Нишу, па како власт није ништа предузимала, јер су се завађени међу собом измирили, па ме пред г. Козлићем инжиниром упита: зар то може тако да иде? на одговор мој, да власт и није могла без доставе и тужбе дотичног лица ни да зна шта зато, а још мање да чини како

извиђење, пошто су законом побројана дела које се без тужбе приватног лица но по званичној дужности ислеђују, - он ми рече да се чуди томе; а ја му опет примети да би се требало онда чудити па и замерити кад власти не би вршиле како треба постојеће законе у земљи, а треба ли каквог преиначења у законима нашим који су према нашим приликама прављени, то је посао законодавне власти.

Види се дакле да г. Бекер намерно, идући по вароши и од једног до другог јавног места састајући се сад са овим сад са оним којима се из буди који узрока постојеће стање у земљи нашој не допада или који му могу послужити за његове цели, - тражи сваку прилику да српским властима а у првome реду мени, чини разне неприлике и готово важност побија.

Мени је одвећ непријатно, Господине Министре, што сам принуђен, да вам после овако кратког бављења поменутог господина у Нишу, овакве доставе чиним, и ја сам се као што ћете се сами из до сада наведеног уверити, доста уздржавао и чинио све што је могуће, да се покажем што услужнији и предусретљивији и да се одрже повољни односи између наше власти и представника тако племенитог народа као што је народ Енглески и тако моћне државе као што је држава Њеног величанства Краљице Енглеске, али се бојим, да би дуже моје ћутање давало све већег маха г. Бекеру, чија радња прелази по готову у просто туторисање, и да би можда такво ћутање штетно било по интересе и једне и друге државе, па с тога да ми је дужност за времена упознати вас са овим и учтиво молити за упутство: Како ћу се убудуће управљати, оћу ли водити непосредну преписку са г. Бекером, - јер он уверава, да је ред, да он непосредно корешпондира са мном и другим властима, - каква су у главном овлашћења која он има, и простирули се до оних граница у којима се он већ у велико креће?, како би се ја, ако сам на погрешном путу, а он у своме праву, могао иначе управљати како треба, те да се не дође до веће напетости између њега и мене и наших власти.

Препоручујем се и овом приликом вашој наклоности узимам слободу назвати се

У Нишу, 17. септембар 1879.

ваш понизни слуга
Коста Павловић
начелник окр. Нишког

3.

АС, МИДС, ПО, 1879, Ф - П, Д - I, Гулд - Ристићу, 18. IX 1879

Гулд шаље Ристићу све акте који говоре о односу Бекера са српским властима због ненадлежног заузимања за заштиту Јевреја и Турака. Признаје добре намере српске владе али не може да објасни како је могуће да се дешавају такве ствари пред очима Његовог величанства кнеза, што представља повреду Берлинског уговора и како је могуће да се такви поступци толеришу од стране начелника округа.

Акт од 10. септембра (30. VIII)

Господину Ф. Гулду, Министру Резиденту њез. ве. Британског у Београду

Ниш, 10. септембра 1879.

Господине

У вези са мојим извештајем бр 12, част ми је саопштити вам, односно овдашњег јеврејског становништва следећа факта.

Око половине месеца јула т. год. овдашње месне власти позвале су богатије становнике да положи извесне суме на име приреза (контрибуције). Међу ове били су увршћени хришћански влада (треба владика) и јеврејски рабинер, који су изузети од плаћања извесних општинских трошкова. Рабин се не хтеде склонити да плати тражену суму (500 дуката) наводећи да он као француски поданик није дужан сносити ове намете. На скоро (треба ускоро) затим букне кућа рабинова и сасвим изгоре.

Осим његове изгорело је још 10 кућа у комшилуку. Кућа рабинова процењена је на 1 200 турских лира. Већи део намештаја његовог такође је покраден у тој забуни. Јевреји говоре да овај пожар стоји у свези са тражењем приреза од њих, и они шта више тврде, да њихов непристанак на плаћање ове контрибуције је главан узрок последње палевине. Немогуће ми је да ову ствар на чисто изведем, но судећи по свему што сам досад сазнао, рекао бих да је могуће, да је овај пожар намерно изазват, тако да Јевреји живе у непрекидном страху од нових сличних догађаја.

Друга жалба Евреја састоји се у томе, што су под српском управом Јевреји принуђени, да своје дућане, осим суботе затварају и недељом и празницима који је број знатан у Срба.

С друге стране опет пијачни дан који се под Турцима држао понедељником, држи се сада суботом када Јевреји празнују.

Штета која отуда за Јевреје произилази, заиста је велика, јер у овој земљи, где сви тежаци у одређени дан долазе у варош, да своје производе (изостављено продају) а у исто време да набаве што им треба, дан пијаце јесте најважнији дан за трговце. Што се тиче Јевреја, као вредни, сматрају ове дане као штетне за трговину.

По постојећем распореду Јевреји, не могу да се користе пијачним даном у недељи. Ових дана има педесет два у години, недеља такође педесет два, а празника педесет тако, да скоро $2/5$ од целе године губе. Јевреји су дакле у неповољнијем положају у односу на своје хришћанске суграђане, који се сами могу ползовати пијачним данима у великој штети.

Акт од 15. септембра (3. IX)

Господине

Врло ми је жао што сам принуђен јавити вам де се Јеврејима све једнако неправде чине од стране овдашње власти.

У прошлу суботу, 13 ов. мес. Мардокај Мандел овд. трговац предао је у друштву са својим оцем Аврамом Манделом (чију сам вам изјаву послао приложену мојој депеши Н 11) првостепеном суду тужбу противу извесних лица која су му украли један пакет са новцем 68 тур. лира. Суд уместо да га саслуша и да нареди полицији да учини увиђај по овом делу, отера га са упутством да своју тужбу поднесе ономе од кога је и до сада правду тражио. Овим је суд хтео пребацити именованим Јеврејима, што су се као енглески поданици ставили под заштиту енглеског конзула.

Мардокај Мандел обраћао се више пута са молбом да му се ова жалба узме у поступак али је свагда уместо да му се молба уважи био је истериван судским пандурима.

Мардокај Мандел подозревајући да је неки дечко рђавог понашања Саламо Катберивас био учесник у овој крађи, упути се у његов стан са намером да му претресе ствари. Сестра овог младића на питање Мандела одговори му овим речима: "мој брат није ништа кући донео, ако му не верујете, уверите се сами", па говорећи почне претурати јастуке и душеке, да би Манделу доказала како ничег сакривеног нема.

Затим младић поднесе власти тужбу против Мандела за "силовање" и својевољно претресање његових ствари. Ја сам уверен да је ова тужба само мајсторија Катберивоса, да се извуче из неприлике. Мандел се уосталом приближава шездесетој. Ја сам о овоме известио начелника с молбом да изда налог полицији да врши своју дужност и поведе истрагу, но у залуд, јер докле је овај начелник у Нишу, дотле ће тешко Јевреји долазити до својих права пошто га његови потчињени органи и сувише потпомажу у његовој политици опозиције.

потписао Бекер

4.

АС, МИДС, ПО, 1879, Ф - II, Д - I, Гулд-Ристићу, 23. IX 1879.

Гулд шаље Ристићу извод телеграма који му је послао Бекер о поступцима српских власти према Турцима

Београд, 23. септембра 1879.

Његовој Екселенцији господину Ристићу
председнику министарског савета, Министру иностраних дела, у Београду

Господине Министре Председниче,

Част ми је послати вашој екселенцији извод телеграма који сам примио од г. Бекера, вице Конзула Британског у Нишу, односно поступања власти са Турским поданицима.

Начелник је казао да ће од вароши Ниша што је могуће мање оставити после њега, па је зато наредио да се сруши још четрдесет кућа, од којих највећи део припада Турцима. Он је дошао сиромашан, а одлази богат. Тешко је разумети како се такав чиновник може трпети, макар и привремено.

5.

АС, МИДС, ПО, 1879, Ф-II, Д-I, Пов. бр. 471, Министар иностраних дела - Павловићу, 28. IX 1879.

Поводом покушаја енглеског вицеконзула да се меша у надлежности српских власти у погледу заштите Јевреја и Турака, Ристић скреће пажњу Павловићу да конзул нема права да контролише српске власти и да заступа њене поданике

У Београду, 27. септембра 1879.

Кости Павловићу, начелнику нишког округа

Господине

Примио сам ваше писмо од 17. ов. мес. којим ме извешћујете о покушајима енглеског вице Консула у Нишу г. Бекера да се меша у рад наших власти и да узима под своју заштиту Јевреје, српске поданике.

Г. Бекер, по своме положају није никакав политички него само трговачки агенат вел. британске владе. Као такав он има да заступа само велико британске интересе и поданике, а није ни колико позван да контролише наше власти и заступа наше поданике.

У сваком дакле случају где не би били у питању интереси или поданици енглески, ви ћете учтиво али одлучно одбити интервенцију г. Бекера. Према томе ви нећете примити ову интервенцију ни у оним случајевима где би били ангажовани интереси аустро-угарских поданика, пошто влади књажевској није ни с које стране саопштено да је ве. британски, вице Консулу у Нишу поверено и заступање интереса аустро угарских поданика, за које постоји у Србији нарочито аустро-угарско посланство. Ако се дакле Аустро-угарски поданици налазе повређени у својим правима, нека се обраћају својој надлежној власти.

Исто тако нећете ни примити интервенцију г. Бекера у питањима полит. природе као трговачки агенат, он има да заступа код наших власти само трговачке интересе енглеских поданика, а у питањима политичким нека се обраћа своме посланству у Београду, које ће их расправити са минист. спољних послова.

Што се тиче појединих случајева у којима вам се г. Бекер до сада обраћао и о којима је реч у вашем писму и у враћајућим се ак-

тима ја сам дао спремити одговор, које вам овде шиљем и које ћете ви г. Бекеру од ваше стране послати.

На послетку не могу а да вам не захвалим на вашем детаљном извештају које ме поставља у стање да овд. велико Британском посланику објасним некоректности поступака његовог вице конзула у Нишу.

О односно драгомана кога је г. Бекер у своју службу примио имам част известити вас да г. Бекер има права узети у своју службу кога хоће, али да се тиме то лице не ослобађа ниједне од грађанских дужности које (је) имао као наш поданик. Ви ћете дакле драгомана г. Бекеровог примати као таквог у његовој званичној дужности али нећете престати да га сматрате као нашег поданика.

6.

АС, МИДС, ПО, 1879, Ф-І, Д-V, Пов. бр. 475, Гулд-Бекеру, 29. ІХ 1879.

Поводом заштите Аврама и Марданоја Мандела, аустријских држављана, Гулд скреће пажњу Бекеру да то није његова дужност, сем ако су у питању енглески грађани

у Нишу септембра 1879.

Г. Дру. Бекеру Велико британском вице Консулу у Нишу

Господине Вице Консуле,

Имао сам част примити ваша писма од 2 и од 5 ов мес. којима сте ми саопштили жалбу Аврама и Мардокаја Мандела овд. трговца и аустро-угарских поданика.

Пошто сам извештен да влади књажевској није послато, да је вама поверено заступање интереса аустро угарских поданика у Нишу, то имам част изјавити вам, г. вице конзуле, да не могу примити вашу интервенцију у овој ствари, као што ја нећу моћи примити ни у једном случају, у коме не би били ангажовани интереси велико британских поданика.

Примите господине вице Консуле уверење мога поштовања.

СУЗАНА РАЈИЋ
МИЛАН С. ПИРОЋАНАЦ
ЗА МОЈУ ДЕЦУ
Београд 1895.

Милан С. Пироћанац (1837-1897) свима нам је познат као један од оснивача и вођа Напредне странке, творац страначког програма и председник владе 1880-1883. године. Његова политичка биографија још увек није написана, али су се историчари и правници освртали у својим радовима на његове политичке идеје и деловање. Иако није баш био склон писаној речи, Пироћанчева политичност је мамила на разматрање и анализу. Тако је Слободан Јовановић у есеју о Милану Пироћанцу¹ изнео своје погледе на његову унутрашњу и спољну политику, а Драгослав Јанковић се у свом делу *Рађање парламентарне демократије. Политичке странке у Србији XIX века*² у одељку «Српска напредна странка» такође бавио Пироћанчевим деловањем у странци, делатношћу и политичким промашајима његове владе.

Пироћанца као политичког радника добрим делом осветља и његов дневник, насловљен *Белешке Милана Пироћанца*, који се налази у Архиву Српске академије наука и уметности.³ *Белешке* почињу 1882,⁴ а завршавају се 1894. годином, што повећава значај текста који је овде приређен, јер са њим Пироћанчеве *Белешке* заправо чине целину. Разлика је у форми приповедања – прво је кратка аутобиографија, написана пред крај живота, а друго дневник у којем су информације сукцесивно записиване.

¹ *Политичке и правне расправе*, свеска друга, Београд 1990, 307-339.

² Београд 1997.

³ Бр. 9988. и 9989.

⁴ Поред ових континуираних забележака постоје још два дела, један из 1878. године који се односи на хапшење и суђење Аћиму Чумићу за учешће у Тополској бини и један веома кратак део из 1880. године од свега пет страна.

Увек уздржан када је реч о приватном животу, Милан Пироћанац у осам стотина страна *Бележака* није написао нити једну реч о својој породици, пореклу, школовању.

Захваљујући краткој биографији Пироћанца од Милана Ђ. Милићевића⁵ и Страњакловићевом препису Пироћанчевог рукописа биографског карактера који је Пироћанац написао као аманет својој деци око 1895. године, може се бацити светлост и на његов приватан живот, рођење, порекло, школовање, женидбу, потомство.

Ради се о препису рукописа, ког данас нема у оригиналу у нашим архивама. Страњакловић је својеручно преписао на тридесет страна малог формата тај део рукописа који говори о пореклу Пироћанчеве породице и тада живим њеним потомцима, закључно са фамилијама својих сестара Кате и Насте. Наставак, који се односи на самог Пироћанца, његово школовање, службовање и приватан живот, Страњакловић је прекуцао на ћириличној писаћој машини у два примерка, по једанаест страна. Један примерак данас се налази у Заоставштини Драгослава Страњакловића, у Одељењу рукописа Народне библиотеке Србије, Р 373/И/5 и није насловљен, а други се чува у Архиву САНУ, такође у Заоставштини Страњакловића, бр.1455/89. У тексту се на више места Пироћанац обраћа својој деци, даје им поке за будућност и саветује им да се уче на његовим животним грешкама.

* * *

Милан С. Пироћанац рођен је у Јагодини 1837, где је завршио основну школу. Гимназију је учио у Крагујевцу (1848-1852) и Београду (1853-1854), после чега је продужио школовање на Лицеју (1854-1856) на правном одсеку, а затим је пред крај 1856. године отпутовао у Париз, такође ради изучавања правних наука. У Паризу је за четири године стекао титулу дипломираног правника. После тога провео је годину дана у Хајделбергу и крајем 1861. вратио се у Србију.

Као ђак презивао се Недељковић, а касније је променио презиме у Пироћанац, под којим је отац Стеван био познатији. Породица је пореклом била из села Шугрина под Бабиним зубом у Пиротском округу.

⁵ Рукописно одељење Народне библиотеке Србије, Р 343/IV, *Белешке о разним људима из народа српског. Милан С. Пироћанац, Милица, мајка Милана Пироћанца* (даље: *Белешке...*), обе биографије објављене су делимично у *Додатку поменика ос 1888*, Београд 1901, 125-130.

Отац Стеван се због сукоба са Турцима одметнуо у хајдуке и повремено се скривао и бежао је у устаничку Србију, где је коначно прешао 1815. године. У Србији није имао стално станиште, а највише је времена провео у Слатини код Књажевца и у Јагодини. Стеван је учествовао с кнезом Милошем у борбама против Турака, због чега је после ратних година добио од кнеза државну службу у Јагодини. После повратка шест нахија 1833. Стеван је премештен за начелника у Књажевац, где је Пироћанац провео детињство. Стеван је купио кућу, земљу, шуму, воденицу на Тимоку, што је био приличан иметак. До краја живота, до 1856. године, Стеван је живео у Књажевцу.

Пироћанчева мајка Милица била је родом из Љубаве (Јагодински округ) и, по Пироћанчевом казивању, Милица је најпре била удата за Павла Цукића из Крчмара, једног од војвода Карађорђа Петровића, да би се после његове смрти преудала за Стевана Недељковића, капетана, који се тада по трећи пут оженио. Милица и Стеван Недељковић имали су четворо деце – кћери Катуну и Насту и синове Милоја (умро као дете) и Милана. Будући да се отац Стеван женио четири пута, Пироћанац је имао полубраћу Милоша из другог очевог брака и Љубомира из четвртог брака. Са братом Милошем, окружним начелником у Параћину, био је у веома присним односима и често је одморе проводио у Параћину са братовљевом породицом.

Милан Пироћанац се оженио први пут 1878. године Јеленом, кћерком доктора Младена Јанковића, која је идуће године умрла и са њоме није имао деце. Други пут оженио се 1881. године Амалијом, кћерком Николе Миловановића трговца из Новог Сада, који се преселио у Београд. Амалија и Милан Пироћанац изродили су кћер Анђелију (удату касније за Милоша Петронијевића), сина Стевана који је рано умро, као и синове Николу и Милоша.

* * *

Самосталност у мишљењу и чврстина сопственог суда отежали су Пироћанцу да изгради успешнију политичку каријеру. С краљем Миланом се није могао слагати не само због различитости ставова како треба водити политику, већ и због изражене ђудљивости обојице која се изродила у чисту обострану антипатију. Краљ Милан је за Пироћанца говорио да је «уображени велики господин», а Пироћанац за краља да је неодговоран, површан и да прецењује снагу свог ума.

Али, као и са краљем тако ни са Напредном странком Пироћанац није нашао заједнички језик управо због своје крутости и неспремности да попусти када то прилике налажу. Све то је утицало на то да се Пироћанац осами и изолује како од државних послова, тако и од саме странке.

У сваком случају, Пироћанац није прецењивао свој успех у странци и државним пословима. Напротив, аргументовао је свој неуспех својом нарави, јер, како сам каже «нисам могао са Двором, нити сам могао са странком, а нисам имао снаге на расположењу да их победим».

Оштроумност Милана Пироћанца први пут су запазили министар Илија Гарашанин и кнез Михаило 1862. године, после бомбардовања Београда, када је, по задатку, написао одговор на Портин мемоар. Уз бистрину ума, у позитивне карактерне особине Пироћанцу се приписују исправан суд, чврстина карактера, особеност у манирима, истанчан укус на свим пољима и, што је веома важно, врло добро памћење.

Насупрот врлинама, ту је и не тако мали брај Пироћанчевих мана, које су примећивали и његови не баш бројни пријатељи. Разлог томе свакако лежи управо у оним особинама које га баш нису красиле, као што су гордост, таштина и претерана амбиција, раздражљивост и ћудљивост. «Овај човек има ума колико најбоља глава, али има неких ћуди као какво размажено дете. Мучно му је наћи места...», забележио је Милан Ђ. Милићевић.⁶ Слободан Јовановић који је познавао Пироћанца записао је да је имао «рђаву нарав и рђаво понашање».⁷ Ништа боље мишљење није имао ни Љубомир Каљевић.⁸ Интересантно је да је и сам Пироћанац био самокритичан по том питању па је у рукопису који је оставио деци за поједине незгоде у животу окривио своју «опору нарав и круто држање».

У сваком случају, овај обимом невелики део текста, који нам је сачуван захваљујући препису Драгослава Страњковића, избавио је од заборавља многе важне моменте из приватног Пироћанчевог живота, које ће корисно послужити како оном ко се намери да напише Пироћанчеву биографију, тако и осталима који ће у овом тексту наћи фрагментарне податке за друштвену повест Србије 19. века.

⁶ АСАНУ, бр.9327, *Дневник*, књ. 9, 12. фебруар 1878.

⁷ *Нав. дело*, 322.

⁸ *Моје успомене*, Београд 1909, 36.

* * *

Приређивач је настојао да интервенције сведе на најмању могућу меру. Најчешће су додавани интерпункцијски знаци и знаци навода у управном говору, пошто их је аутор неуједначено користио. Скраћено написане речи допуњене су у угластим заградама.

Уједначено је писање великих и малих слова, одвојено и састављено писања речи. Најчешће исправке вршене су у погледу промене застарелог облика речи - много – много, променути – променити, јошт – још, ауторитет – ауторитет, каки, таки – какав, такав, ово дана – ових дана, хрђав – рђав, ладнокрван – хладнокрван, садања – садашња, гледаоц – гледалац.

Такође, извршено је уједначавање у погледу облика личних имена, назива држава и владарских титула. Наиме, Пироћанац је често једно име писао у две, три варијанте. Такав је случај са именом Михаило које је бележено и као Мијаило, Михаило и Мијајло, Радивој и Радивоје, Инглиска и Енглеска, Јевропа и Европа, књаз и кнез. Определили смо се за савремене облике: Михаило, Радивоје, Енглеска, Европа, кнез.

Држећи се данашњих правила о гласовним променама унели смо измене: одпустити - отпустити, одпочео – отпочео, подписао – потписао, односа – односа, отличан – одличан, жалостна – жалосна, нуждан – нужан, отликован – одликован, отложи – одложи, предцима – прецима и слично.

Избачено је сувишно слово ј, које је аутор, као и већина његових савременика, исписивао, као амбицијозна - амбициозна, или је исто слово додато, на пример кои – који.

Наслови новина, као и наслови књига исписани су курзивом. Исто тако, именице су сложене у роду и броју, тамо где аутор није тако поступио.

Облици глагола у пасиву, као назват, држат, казато, узимата итд., измењени су у назван, држан, казано, узимана.

Без угластих заграда допуњени су глаголски облици у аористу: ја примети – ја приметих, одговори – одговорих, њи – њих.

Сва подвучена места у тексту пренета су из Страњаковићевог преписа.

У Београду,
15. октобар 2002

Сузана Рајух

«Наша је породица пореклом из села Шугрина. То је незнатно сеоце прислоњено као какво гњездо уз тврду стену из које пробија поток бистре воде. Оно лежи на путу из Параћина у Књажевац, или на Св. Николу, на десној страни, недалеко од Темске.

Ево шта је мени причано о пресељењу наше породице у Србију и шта ја овде за вас децо бележим, јер више нико не би знао то да вам исприча.

Мој дед звао се Недељко, а баба Неда. Недељко је био угледан и имућан домаћин не само у селу него и у оном крају. Трговао је са овновима и ишао је често тога ради и до Цариграда. Кад се је враћао с једног таквог пута из Цариграда премлатили су га Турци моткама близу села и опљачкли. За ово убиство знао је и био је у њега умешан и Недељков брат од стрица Рајко.

Не само што турска власт није извиђала ово убиство, него је због њега и опстанак целе породице дошао у опасност и баба Неда, за коју причају да је била мала курјачица, склонила се са својом децом у Пирот код оца Живкића Стефановића, који се је такође преселио доцније у Књажевац, где му је и данас породица. Неда и Недељко имали су троје деце: Станију, Цвету и Стевана, мога оца.

Колико су остали у Пироту, не зна се, тек извесно је да то није било дуго и да су се вратили на своје огњиште у село. Отац је почео обрађивати земљу, али Рајко му је правио неприлике кад је почињао орати, при чему је мати водила волове, а он држао ралицу. Рајко га је нападао да то није његова него Рајкова земља и легао преко преко бразде. Пошто га је отац тако орући обишао једаред, дваред и почео остављати прозоре на њиви, он је био принуђен напустити посао и вратити се кући. Рајко му је претио да је он смрсио конце његовом оцу, па да ће и њему.

Око 1806. од момчића отац је постао снажан млад човек и у то време прешао је најпре сам у Србију оставивши матер и сестре на дому. Чим је отац прешао у Србију Рајко је из страха побегао у Цариград, али кад је отац после неког времена пренео и породицу у Србију, Рајко се је ослободио и у село вратио. Отац је био најпре поручио из Србије својим сељацима да му доведу породицу на границу и дотерају кућни мал који је био знатан у стоци и у рани, али су му ови одговорили: 'Шта ће један човек да уради једном селу?' и нису хтели поруку да испуне. Штавише, почели су да разносе имовину и да је деле са Турцима. Отац онда измоли у ондашњег заповедника Тимочког краја, те му овај даде пратњу и он с том четом рупи једне ноћи пред своју кућу и повиче мајци: 'Хајумат и товарите што можете на коње, ми идемо у Србију'. Неда је почела запевати наглас и клети сина, али није ништа помогло, пресељење је извршено.

Нешто доцније отац је образовао чету своју и с њоме по Турској чешће крстарио. Зато су га они крајеви и познавали под именом, 'хајдук Стеван'. Он прича из тога живота један случај врло редак.

Једном је био сам са једним другом, снажним и крупним људом. Били су заморени и гладни, кад угледају у страни чобанина висока човека, наслоњена на велику таљагу усред свада. Отац рекне другу: 'Иди и затражи један комад леба од оног човека'. Овај пође сав наоружан до зуба до пред чобанина и отац легне иза једног густиша у хладовину. Чобанин је гледао човека оружана који наступа без да ичим макне, а овај њему сербез приступао. Кад је човек стао пред чобанина и затражио леба, не мислећи на зло, овај као муња севне таљагом, а хајдук под оружјем, немајући кад да се њиме послужи, стругне што игде може низа страну, но чобанин му није дао далеко измаћи, ваљда су га два корака три спасавала од таљаге. Кад је стигао до места на коме се је отац одмарао, он повиче: 'Не дај Стеване, погину' и у тај мах одјури даље. Отац ђипи и нађе се пред човеком са грдном таљагом у рукама, који потегне да га удари по глави, но отац мане главом у страну и таљага удари по десној руци у којој је већ био наперен пиштољ. Пиштољ излети из руке и таљага удари о пас и одбије корице од јатагана. Како је отац левом руком потегао други пиштољ, како га је запео и окинуо, вели не зна ни сам, али наједаред пиштољ је лануо и чобанин је⁹. Отац вели да му тај пиштољ дотле никад није хтео да упали.

Много доцније, после неког сукоба са Турцима на Морави за време кнеза Милошева¹⁰ кад је наступила ноћ, наши су се растурили у гомилицама поред Мораве. Отац, са неколико својих другова, склонио се је био под једну тополу од кише. Наједаред, по пуцању гранчица на земљи и шуштању лишћа опажало се да се неко у пустој помрачини, у којој се ништа није дало распознати, њима пришуњао. Кад су кораци стигли сасвим близу отац рикне: 'Ко је?' и у тај пар осети цев од дуге пушке како му се одапре у прса. Пушка скреше и плане, али не састави, а отац коме је остао пун само онај пиштољ што никад не пали, шчепа тај пиштољ, он опали и човек који је пошао стропошта се мртав. Отац је пробао јатаганом да му одсече главу, али како је ударао и по зубима јатаган се сав искрзао. Пиштољ који није никад палио дваред је упалио и оба пута спасо живот господару.

⁹ Празнина у Страњаковићевом препису.

¹⁰ Милош Обреновић I (1873 -1860), војвода у Првом српском устанку, вожд Другог устанка, кнез 1815-1839. и 1858-1860.

Приликом кад је кнез Милош пристигао у Ћуприју Турцима ради закључења мира,¹¹ у њиховом логору налазио се је један човек који је био уплетен у убиство очевог оца Недељка. Отац је убио Рајка, видеће се доцније како, а заклињао се је матери да ће убити и овога. Чим га је угледао, он је потегао пиштољ и убио га на место. За њега је много платио, али није ништа више претрпео. Освета га је унеколико извинила, но главно је што је онда Србији требало људи.

Док је био још у књажевачком крају и пошто се Рајко вратио у село из Цариграда, отац је једне ноћи са четом дошао у село које је било сво у сну. Дошав најпре пред кућу Рајкову, заповедио је да се отвори. Рајко није хтео да отвори, али кад му је отац рекао да је он дошао и да ће га са свима његовима жива изгорети, Рајко је отворио, после су повезали најугледније сељане, једног по једног и на сред села у округ поставили. Сељаци су добили сваки по један два ударца батином што нису мал хтели дотерати на границу, а Рајку је отац секиром најпре испребијао руке и ноге и после га дотукао из пиштоља. Турци су стигли доцкан да Рајка спасу, али су га затекли још врућег, а нису нашли за нужно да иду за четом. После овог случаја отац није више четовао по Турској, него се склонио коначно у Србију.

У почетку отац није имао сталног боравишта. Као стари народи што су се селили из једног дела света у други, тако је он овде у малом; једног лета остао је овде док је прикупио летину, па се кретао даље. Живео је по земуницама, а све што је имао вукао је са собом. Казивао ми је да је неко кратко време провео у Слатини испод Књажевца на десној обали Тимока, а доцније је живео у Трешњевици на Морави и Јагодини. Године 1815. био је у сукобима с Турцима на Морави код Сињег Вира и Дебелог Дрвета и ту је сам седам Турака заробио, а девет посекао. Ове су робове наши поубијали кад је отишао из шатора [?]¹² на службу и отац то није могао никад прежалити.

Отац је ступио у државну службу, ту је догурао до чина мајора (цивилни ранг) и као пензионер умро је у Књажевцу 23. марта 1856. године и сахрањен је код књажевачке цркве.

¹¹ Преговори кнеза Милоша и Марашли –Али паше вођени су у августу 1815, види: Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић*, књ. I, Београд 1908, 207-212.

¹² Страњаковић није сигуран да ли је ову реч исправно прочитао и иза ње је ставио знак питања.

Отац је стекао кућу и нешто имања у Јагодини и ту је живео док се Турци нису иселили из оних пет округа.¹³ Том приликом купио је велико имање у Књажевцу, који се је звао онда Гургусовац, кућу, воденицу на Тимоку усред вароши, земље и забране и тамо се преселио, а на имању у Јагодини остао је старији мој брат Милош. На несрећу, имање очево у Гургусовцу допадне се кнезу Милшу и он му га отме и преда своме љубимцу Пећанцу, који је онда намештен за окружног начелника у том крају. Овај је човек уживао имање пуних седам година, продавао и поклањао од истог и тек када је кнез Михаило¹⁴ ступио на владу имање је оцу враћено, али без накнаде за уживање од седам година и без поклоњених и продатих земаља. Земље Лазе Максимовића у Књажевцу, све су то наше земље поклоњене, јер се је Пећанац хранио у његовој кући и Лаза је све то лепо примио иако је узео сестричину мога оца за жену. После седам ових година отац се вратио с породицом у Гургусовац и ту је живео до смрти.

Ово красно имање прешло је наслеђем и куповином на Љубомира, мога брата из брака са Полом, али га овај није умео одржавати и продато је у бесцење за дугове.

Књажевац је једно од најлепших места у Србији и људи су били некад врло добри и с природом су хармонисали. Сад су људи неваљали и сасвим уназађени у свачему.

Отац је био јако одан кнезу Милошу, иако му је овај имање отимао. Због њега је дваред лежао хапс. Није чудо, он је видео да је Милош ослободио ово парче земље, а знао је домаћин из Шугрина шта слобода вреди.

Пошто је кнез Милош Србију напустио, њега су хапсили у Крагујевцу и мучили га на одору. Тада је био, поред многих других, ухапшен и Јован брат кнеза Милоша. Овоме је Вучић потегао сабљом више главе и викнуо: 'Признај или оде глава!', а овај је признао да је било вечере код Арсе Андрејевића, пуковника у Крагујевцу, на којој су били он, мој отац, Анђелко из Јагодине и неки други и да су се на тој вечери договорили да, по заповести кнеза Милоша Вучића и све ондашње угледније кнежеве противнике поубијају. То је била оптужба подигнута против осталих и мога оца. Испитујући оца, претили су му да ће га убити, да ће га обући наново у његово бело сукно и протерати у Турску, откуда је и дошао. Отац им је на

¹³ Мисли се на шест нахија припојених Србији 1833. године: Крајинска, Црноречка, Параћинска, Крушевачка, Старовлашка и Подринска.

¹⁴ Михаило Обреновић III (1823-1868), кнез 1839-1842. и 1860-1868.

све то просто одговорио да је господар Јован Обреновић слагао, да на вечери није било никакве завере и да кнез Милош није наредио да се они поубијају, доказ је у томе што су живи, јер, додао је отац, 'да је само мени кнез наредио да вас ја поубијам, ниједног од вас не би данас било међу живима'. Ова се ствар свршила на хапшењу и истрази и људи су пуштени од суђења кући.

Отац је могао доиста учинити што вели да би учинио да му је кнез Милош заповедио. Казивао ми да је на старој граници био негде преко Мораве неки турски ђумрукција који је имао поган обичај да пред нашим људима, док им је пасоше прегледао, псује Милошеву Љубицу.¹⁵ То је Милошу причано и њему је дојадило слушати овај поганлук. Једног дана запита мога оца: 'Је ли Стеване, како би се ја могао курталисати овога поганца и наплатити му се?' Отац му га је донео мало доцније жива везана у Крагујевац и, како сам слушао, сам га је кнез убио својом руком и заповедио да се тамо затрпа иза штала.

Отац је био ожењен у прво време, док се је бавио у Књажевачком крају, али не знам да ли се је ту оженио или је жењен прешао из Шугрина, но биће пређе да се је ту оженио. У том браку имао је једну девојчицу и једног сина. Једног дана синчић пође за матером непримећен, кад је ова пошла на Тимок да испира рубље и ту се удави, оставивши машице на обали које је собом понео био. Кад мати примети да јој нема детета код куће, она полети Тимоку и ту нађе само машице, а ни трага од детета. Јадна мати престрави се и не смеде дочекати оца, него узме кћер и побегне у род. Отац је није тражио и тако је овај брак био разведен. Ова се је жена преудала у Извор селу у Сврљигу и док сам ја мали био долазила је понекад нашој кући у Књажевцу и мени свагда најбољег воћа доносила. Отац и мати никад је нису пустили да иде празних шака од нас.

Отац се је оженио по други пут око 1815. године Иконијом, мајком Милошевом и из тога брака имао Милоша, мог старијег брата. И овај брак није био боље среће. Иконија је била веома врсна и радна жена, ја сам је као дете виђао код Милоша, али је била јако цандрљива. Кад се оцу досадило, они су се раздвојили, а отац је Милоша задржао. Њега је одгајила баба Неда и моја мати. Иконија се преудала у Опарићу у Левчу и ту је засновала нову породицу.

По трећи пут отац се је оженио мојом матером Милицом из Љубаве. Моја је мати била удата за Павла Цукића (војводу) из Крчмара, а после његове смрти удала се за мога оца. Са Цукићем имала

¹⁵ Љубица Обреновић (1788-1843), супруга кнеза Милоша Обреновића.

је једно мушко дете, но то је раније умрло. Павле је имао живу жену Аницу коју је отерао и с мојом матером венчао се нагнавши силом мог ујака, а материног брата, који је био свештеник, да их венча. Мати је била стасита, веома лепа жена, о њеној се лепоти и сад још прича у Крчмарима. Анкини синови Цукићи долазили су к нама у Књажевац и ја сам познавао Уроша капетана ...¹⁶ и још једног, чини ми се Павла, што су га хапсили и осуђивали због неке вајне политике за владе Карађорђевића.

У овоме браку рођени смо Ката, Наста, Милоје и ја. Милоје је умро као дете, а Ката и Наста помрле су у њиховој 50-ој години отприлике. Мати нам је умрла у Књажевцу 12. јуна 1848. године и код цркве је сахрањена.

Те исте године пред јесен мој се отац по четврти пут оженио са Полом, кћери Јанићија Ђурића из Страгара, а удовом Ђорђа Поповића окр.[ружног] начелника...¹⁷. У овом браку имао је троје деце: Љубомира, Илију и Савку. Илија је умро као дете, Савка пошто се је удала, а Љубомир има данас пуну кућу деце.

Од очевих сестара, Станика се удала у Књажевцу за неког Аћима, а Цвета у Трешњевицу за неког Јову. Од Станике нема даље мушких потомака, а од женских су само Максимовићи, а од Цвете има и синова и кћери. Кућа им је и данас пуна и напредна, а и Цвета је била изврсна и красна жена и домаћица. За нас је била вазда права радост да одемо до тетка Цвете у Трешњевицу.

Миљевић М.[илан] погрешно каже у свом споменику V да је моја мати родом из Дулека у Левчу. Ево шта мати прича о својој удадби за Павла Цукића. Њу је хтео да отме неки Белостанац¹⁸ и он се је са својим друштвом сукобио са Цукићем и устукнуо. Павле је силом натерао матер да за њега пође и брата свештеника да их венча.

О Цукићевој смрти мати прича ово.¹⁹

Аница, прва жена Цукићева, живела је са децом подаље у одвојеној кући и Павле је чешће код ње свраћао. Једног дана дође од Анице сав промењен у лицу. Жалио се да му је зло и почео је јако повраћати. Одма му је пало на ум да га је кнез Милош преко његове прве жене отровао. Тога дана попио је био кафу код ње. Клали су пловке и запајали га крвљу њиховом и млеком. На то груну Мило-

¹⁶ Страњаковић је у препису на овом месту ставио тачке, очигледно не могавши да прочита реч.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Вероватно грешком преписана реч, треба Белосавац, становник села Белосавци у Крагујевачкој нахији.

¹⁹ О Цукићевој смрти види: М. Гавриловић, *нав. дело*, 317, 338.

шеви људи и Павла болесна поведу у Крагујевац, заковавши му ноге испод коња. Павле је често говорио 'Неће мене Милош као Петра Молера²⁰, што је гајтаном удавио'.

Отац је био стасит, угледан, кошчат и веома снажан човек. У целој, изглед му је био оштар као да је био соја арнаутског. Био је озбиљан, ћутљив, расудан, непопустљив кад нешто каже, па ма доцније и сам увиђао да је могло бити и другојаче, веома ретко могао се видети насмејан. Био је врло вредан, а у животу у свему умерен. Није био у стању да попије више од сатлика²¹ вина и ако би попио само чашу више морао би да поврати с'места. То су сви знали и у гостима остављали га на миру. Није псовао никад и кад је био срдит само би рекао: 'Анатема те убила', а кад је хтео рећи да ко којешта говори рекао би: 'Тандаре броћ'. Он није знао шта је страх, иако неписмен, није веровао ни у какву празноверицу.

Од породице наше матере има нешто још у Љубави. У Јагодину се доселио најближи рођак Васа Налбантези²², прозвани 'Гр-маљ'. Он је оставио сина Косту и кћер Ленку удату за Косту Ивковића чиновника. Они имају деце.

Мој брат Милош оженио се из Параћина из угледне породице капетана Пере Маринковића, Катом. Милош је служио држави и дотерао до окр.[ужног] начелника. Имао [је] више деце, но она су помрла врло рано. После његове смрти оставио је Цајку, удову Драгутина адвоката и Христину, удату за Весу Петровића телеграфисту. Драгутин је умро, а за њим ове године и кћи која је иза њега заостала. Умрла је Христина, оставивши неколико деце, а за њоме мати Ката. Цајка се преудала за Великића и имају једно дете.

Од моје сестре Кате остале су Станија, која је данас удата, са троје женске деце, Перса, удова у Прокупљу са децом и Илинка, удата за Славковића Димитрија. Имају деце. Живојин има пуну кућу деце. Ката се је удала за Анту Аранђеловића из Јагодине.

Наста се је удала за Глишу Торића [?] из Јагодине. Од деце данас остала је Анка, удова са једном кћери, Станислава и Милка, удата за Јоцића телеграфисту. Имају више деце.

Ја сам се родио у Јагодини 7. јануара 1837. год. Црквених протокола онда није вођено, чини ми се. Уосталом, мене је калуђер из једног оближњег манастира Јошанице крстио у кући, а кума му је

²⁰ Петар Николајевић Молер (? - 1816), сликар, истакнути војвода у Првом и Другом устанку.

²¹ Сатљик, нем. - стаклена бочица од 1/8 л, из које се обично пије ракија.

²² Од налбант, -ин, занатлија који се бави поткивањем, поткивач.

била бабица Јованиа. Са венчаним кумом кнез Милетом,²³ био је отац онда нешто у омрази због политике и кнеза Милоша, а мој му је отац сметао. Једва се сећам нашег становања у Бачини. Отац је тад ту био срески старешина, а у Јагодини остао сам до шесте године. После смо отишли у Гургусовац (Књажевац), где сам школу отпочео и свршио четири основна разреда. 1848. год. отишао сам у Крагујевац у гимназију и ту сам изучио четири [разреда] гимназије. 1852. год. продужио сам гимназију у Београду, пети и седми разред – шести смо нас неколико бољих ђака прескочили јер је те године седми први пут заведен. 1854. год. прешао сам у Лицеј²⁴ у природо-словни одељак и ту [сам] остао две године. 1856. год. пред зиму отишао сам у Париз ради изучавања правничких наука. У Паризу остао сам четири године и добио степен лисансијера (Licencier en droit). Затим сам прешао у Хајделберг у Немачку и ту сам остао годину дана, а на концу 1861. год. вратио сам се у Србију.

Као што се види из мојих школских сведочанства, свагда сам био међу првима у школи, а у Паризу полагао сам испите са белим куглама.

Док сам још у Паризу био ја сам се решио да не улазим у државну службу. Отац ми је био хапшен неколико пута, ни крив ни дужан, због политике. Брата Милоша гонили су Стевча²⁵ и његове потркуше 1858. год., хапсили га без какве кривице и, кад нису тако могли да му науде, отели су му преко закона пензију. Умало човек што није с породицом скапао од глади. Тек кнез Михаило кад је ступио на престо вратио му је службу и начинио га окр.[ужним] начелником. У овоме послу нарочито се је одликовао Милован Јанковић,²⁶

²³ Милета Радојковић (1778-1852), учесник оба устанка, познати старешина, председник Великог народног суда, велики сердар Расинске области, једна од кључних личности буне подигнуте 1835. против кнеза Милоша.

²⁴ Лицеј (1838-1863), отворен је у Крагујевцу, а пренет је у Београд 1841. године.

²⁵ Стеван Стевча Михаиловић (1804-1888), кнежев местозаступник 1859, председник Државног савета 1859-1861, председник Министарског савета и министар грађевина 1785, 1876-1878. Оставио мемоаре о свом животу и раду: *Мемоари Стефана Стевче Михаиловића у два дела од 1813 до 1842 и од 1858. до 1867*, Београд 1928, приредио Ж. Живановић. Други део *Мемоари Стефана Стевче Михаиловића (1861-1878)*, Споменик САНУ СХХХII,8, Београд 1991, приредио В. Крестић.

²⁶ Милован Јанковић (1828-1899) професор економије на Лицеју од 1856. године, један од тзв. светоандрејских либерала; иако је учествовао у свргавању кнеза Александра Карађорђевића и повратку Обреновића на престо, брзо је пао у немилост и код кнежева Милоша и Михаила, био је затваран а затим је емигрирао. По убиству кнеза Михаила 1868. вратио се у Србију. Кратко време био је министар

ондашња вајна интелигенција, а данас разлупана либерална клепетуша. Свакојако, то није била слика која би ме могла намамити у државну службу.

Нажалост, ја нисам могао ни умео одржати ово моје решење. И.[лија] Гарашанин,²⁷ који ми је био искрен пријатељ, Мариновић²⁸ и други после дугог наваљивања склонили су ме да се примим државне службе и ја, поколебан њиховим разлозима, учиним погрешку коју никад не могу прежалити и која је најтежа у моме животу. Зато децо знајте добро, нема горчијега леба, ни неблагодарнијег посла него бити државни чиновник, а у Србији нарочито боље је чистити нужнике него се назвати државним чиновником.

Не велим овим да не треба служити земљи, напротив, у њеној служби треба често и имање и живот утрошити, али се то не мора чинити у својству државног чиновника, ове последње класе људи у Србији, која нажалост за сада представља једину интелигенцију у земљи. Треба служити отаџбини као грађанин независан, као војник, као посланик, као министар, јер он није чиновник ако разуме свој позив; а кад се посао сврши, вратити се своме послу.

Са службом ступио сам у Министарство спољних послова. Министар је тада био Ф.[илип] Христић,²⁹ али га је одма затим заменио И. Гарашанин. Није прошло ни неколико недеља откако сам као изванредни експедитор постао држ.[авним] чиновником, а из Савета, коме је сад Мариновић био председник, дође представнику (И. Гарашанину) предлог да ме предложи кнезу за Столоначелника у Савет. И. Гарашанин није хтео да ме пушта од себе и зато ми рече да је с Милојем Лешјанином, начелником Министарства, угодιο да ми се овде у Министарству какво место да. То место ја нисам могао добити за читаве три године, док су сви моји другови отишли испред мене у служби и могао сам га добити тек кад је кнез Михаијло интервенирао. Ова околност показује колики је ауторитет имао И.

финансија 1875, затим управник Фондова до 1880. и председник Главне Контроле до 1889.

²⁷ Илија Гарашанин (1812-1874), државник, министар унутрашњих дела 1843-1852, 1858-1859, кнежевски представник (председник владе) и министар иностраних дела 1852-1853, 1861-1867, члан Државног савета 1856-1858.

²⁸ Јован Мариновић (1821-1893), државник, министар финансија 1856-1857, председник Министарског савета и министар иностраних дела 1873-1874, председник Државног савета.

²⁹ Филип Христић (1819-1905), један од првих државних питомаца који су 1839. послати у иностранство на школовање. Докторирао на правима у Паризу, био министар и дипломатски представник Србије у Цариграду, Бечу, Лондону, први гувернер Народне банке Краљевине Србије.

Гарашанин код својих колега. Можда је томе допринела нешто и моја опора нарав и круто држање, али за врло кратко време образовала се против мене лига да ме изгна из Министарства спољних послова, у којој су били Мариновић, Цукић,³⁰ Рајко Лешјанин.³¹ Сва су ова господа врло добро стајала у двору и И. Гарашанин имао је муке да ме ту задржи. Нападали су на моју нарав, кудили су мој рад, говорили да сам лењ, напослетку казивали су како сам невоспитан и да сам једном пљунуо кроз прозор Министарства док је кнегиња Јулија била у башти, а ондашње новине Каљевићева *Србија* доносиле су како ништа не знам.

Ова је лига доцније разбијена. У комисији мешовитој за продају турских добара ја сам био секретар и кад ни наши комесари Црнобарац и Ф. Христић, доктори права у Паризу, ни Петронијевић, који се је врзао као помоћник министра по нашем Министарству, ни Милоје Лешјанин, нису умели да одговоре на Мемоар који су турски комесари поднели, ја сам одговорио и тај је одговор био утук за моје нападаче. Сад су морали променити понашање. Најпре су ћутали као заливени, затим су опет почели. 'Истина, Пироћанац је даровит, али је лењ, а за државну службу треба људи уредни' итд. Али, и ово шапутање ја сам наскоро затим прекинуо. Требало је цару Наполеону³² послати мемоар у коме би биле изложене користи које би фран.[цуска] политика задобила ако би нашу политику на Истоку потпомагала. Тај је мемоар био написао Матија Бан,³³ а Милоје Лешјанин га поправљао. Једном приликом ја сам тумачио у разговору између фр.[анцуског] конзула Ботмилија³⁴ и И. Гарашанина. Разговор је вођен о великој политици и кад је свршен И. Гарашанин продужи га са мном. Наједаред извади из свога стола писаћег један завијутак од неколико табака и пружи ми са речима: 'На, прочитај га пажљиво па да ми кажеш шта о њему мислиш'. То је био тај мемоар, по мом мњењу није био ни за какву употребу и ја сам морао за неко-

³⁰ Коста Цукић (1826-1879), професор Лицеја 1848-1851. и 1853-1856, начелник Министарства иностраних дела 1856-1858, министра финансија 1861-1868.

³¹ Рајко Лешјанин (1826-1872), професор права на Лицеју, школовао се у Хајделбергу и Паризу; као министар правде 1861-1868. истакао се у уређењу судске струке у Србији.

³² Наполеон III (1808 - 1873), француски цар 1852 – 1870.

³³ Матија Бан (1818-1903), књижевник, песник, драмски писац. У Србију дошао 1844. године, а 1845. постао васпитач кћери кнеза Александра Карађорђевића, од 1850. професор француског на Лицеју. По налогу српске владе често је обављао дипломатске мисије, шеф пресбириа 1861-1880.

³⁴ Ботмилијан (Botmillian) виконт, француски генерални конзул у Београду 1862 – 1866.

лико само дана написати други који је цару и послат. Тај мемоар за-творио је уста мојим противницима. Мариновић ми је сад ласкао, Цукић је тражио прилике да ступи са мном у одношаје јер је кнез Михаило рекао И. Гарашанину да у мемоару не треба променити ни-једну запету, него га послати тако како сам га ја написао. Марино-вић је правио неку малу примедбу и И.[лија] Чолак Антић однео је тај Мемоар из Београда. Ништа се не треба чудити што су моји не-пријатељи намах умукли сад и други лист окренули. Кнез Михаило створио [је] о мени сам лично своје мишљење. Ови су га знали, а знали су и то да је било опасно код кнеза у овакој прилици интригу продужити. Једном приликом кад је кнез, седећи у колима са сестри-ћем својим бароном Милошем Бајићем, угледао на шеталишту мене и моје друштво, он му је рекао: 'Милоше ово је, видиш, будућност ове земље'. Ова господа нису ми више могла сметати, али је Мари-новић, чим је постао министром кнеза Милана,³⁵ оборио поново на мене дрвље и камење. Ја сам за њега имао само амбиције неограни-чене, а никакве способности, ја сам био други Црнобарац,³⁶ ја сам био пуст и спор и шта ти још знам. Он ме је оговарао и код свих по-сланика, а кад сам му ја постао министар, он је тек онда могао да оцени правилно да ли ја што вредим или не вредим. Морао је по мо-јој заповести да испашта своје погрешке глупачке почињене у Лон-дону приликом исправке трговинског уговора са Енглеском, морао је да ради и да призна да је онако добро како ја наређујем да се ради. Али, чим су наши званични односи престали, престали су и приват-ни. Зашто је овај човек на мене тако мрзио, ја никад нисам могао знати, ако не зато што се је он држао за прву величину политичку, а ја то нисам никад био у стању да умотрим.

Но, у самом Министарству било је још смешније. Затекао сам два начелника Лешјанина Милоја, лепог човека који је знао нешто и француски и немачки, а од науке ништа, а шта је могао да ради види се из Архиве Министарства, мало ће се наћи његов рукопис, а кад се што нађе, то је просто мучење по једне једине реченице, која се на неколико начина окреће и понавља. Овај сваштар рано је клонуо, а наскоро после и умро. Други начелник, неки Митар Атанацковић, био [је] просто шашав човек. Секретар Милан Стојићевић могао је

³⁵ Милан Обреновић IV (1854-1901), кнез 1868-1882, краљ 1882-1889.

³⁶ Димитрије Црнобарац (1818-1872), политичар и правник, министар правде и просвете 1857, за време друге владавине кнеза Михаила државни саветник, као министар просвете у влади Николе Христића 1868. укинуо је забрану Вуковог правописа.

поднети за каквог писара у полицији, ограничен до зла Бога. Други секретар Јевта Аврамовић, веле да је продавао пенерлије, доцније постао учитељ грчког језика а затим прешао у службу Министарства спољних послова што је знао и нешто немачки, био је неки Алекса Пачић секретар турског језика, прави Левантинац, неки Павле Спасић, за кога веле да је дошао кајишарским путем до сведочанства да је постао *Licencier en droit à Paris*. Оно друго чиновника мало који да је свршио целу гимназију. Сва ова гомила комадара није могла да ме гледа у Министарству. Свакоме се чинило да ћу да му отмам место његово. И ту су се дешавале веома смешне сцене. Ја сам обично радио послове што ми је министар давао да радим, али радио сам и обичне послове канцеларијске кад ми се даду. Начелник није волео са мном да има посла и зато сам га имао са секретаром Аврамовићем. Највише преписке имали смо са Аустр.[ијским] конзулатом и она се је односила на предмете обичне природе, као што су достављање решења, позива и одговора да су акта достављења. Ја нисам мислио да ми треба измишљати особену литературу за овај посао и просто почео сам писати концепте по постојећем шаблону. Али, да виш чуда, мој Јевта Аврамовић све прецрта што ја напишем, па напише нешто другојаче, уместо ову реч напред он метне другу, а ону назад. Други пут ја просто препишем оно како је он поправио од речи до речи, он опет прецрта па напише нешто другојаче, али ја покупим ову литературу па је предам министру и кажем му да ми је таква шала досадна.

Кад сам ја постао начелником, све је морало лећи, али је сваки мислио да сам га оштетио што сам му то место заузео. У Србији нећете моћи наћи ниједног чиновника који не би себе држао способна за све службе од пандура до министра и који је већ ту тај мисли да има право на ред у аванзовању.

Ја сам вам, децо моја, ово испричао укратко овде у том само циљу да видите шта је државна служба и с каквим јадом и гадом има човек посла кад у њу уђе.

Године 1867. ја сам већ био начелник у Министарству спољних послова, важно место и угледан положај. После убиства кнеза Михаила ја сам остао на том месту више нешто од године дана што ондашњи намесници нису имали куражи да се лише мога рада још првих дана. Требало им је да се упознају послом и кад је Ристић Јован³⁷ мислио да је уватио све крајеве, они ме преместе у Окр.[ужни]

³⁷ Јован Ристић (1831-1899), државник, вођ Либералне странке, капућехаја у Цариграду 1861-1867, кнежевски намесник 1868-1872, краљевски намесник 1889-1893, министар иностраних дела 1867, 1872-1873, 1875, 1876-1880, 1887.

суд беогр.[адски] за председника, место ниже по положају од оног што сам имао. Ја сам хтео да напустим места држ.[авну] службу, али на наваљивање пријатеља останем у истој да не би из реда излазио. На концу 1871. год. навршавао сам десет година службе, 10. нов.[ембра] 1861. ступио сам у службу и 10. нов.[ембра] 1871. добио би право на пензију. То ондашњи моји непријатељи Јов.[ан] Ристић и његов пашеног Радивоје Милојковић,³⁸ и цела либерална група нису могли да допусте. По њиховом рачуну ја не треба само да будем истеран из службе, треба да будем истеран и без пензије. Зато је израније урађено како да се тај посао сврши. Истражили су указе мога постављења на прво звање и чим је јесен наступила 1871. год. почео је рад. Живко Недић почео је долазити непрестано у Окр.[ужни] суд да би што пронашао у мом раду са чега би се окривлио. Нашли су да сам за једног чиновника који је оптуживан за утају одвојио мњење и гласао да нема утаје и за тај случај тражили су президијално од Кас.[ационог] суда да он огласи да сам у овом случају радио несавесно. Суд Кас.[ациони] одбио је овај захтев досад невиђен, чудећи се да је један министар имао дрскости да изађе пред Кас.[ациони] суд оптужујући једног судију за одвојено мњење, које није ништа пресудило, кад му по закону не сме тражити рачуна за мњења уопште. Али, овај неуспех вајном министру правде Стојану Вељковићу³⁹ није сметао да предложи Намесништву да се ја отпустим из државне службе на основу овог истог одвојеног мњења, јер се, вели, јасно види да сам ја тако гласао само зато да правим влади опозицију. То се је радило у почетку новембра месеца. (Не треба заборавити да сам ја најурио Живка Недића из суда пандурима; и још то да је мој млађи брат Љубомир у месецу августу или септ.[ембру] те исте 1871. год. чуо у кући Д.[имитрија] Матића,⁴⁰ онд.[ашњег] министра, да ћу ја бити отпуштен из државне службе пре него што задобијем право на пензију. Ову су тајну жене избрбљале. Ја сам знао да се на томе ради, али нисам водио рачуна о ономе шта се ради, мени је то била веома мала ствар. За службом нисам марио и што сам у њој заостао била је ствар политике и ничега другог. На Светог Аранђела 8. новембра⁴¹ видео сам Мариновића. Он ми исприча шта му је све Бла-

³⁸ Радивоје Милојковић (1832-1888), председник Апелације, министар унутрашњих дела (1868-1872, 1876-1879, 1880, 1887), председник Министарског савета (1869-1872), министар правде (1875).

³⁹ Стојан Вељковић (1830-1925), професор Лицеја, министар правде 1871-1873, 1879-1880, председник Касационог суда 1897-1901.

⁴⁰ Димитрије Матић (1821-1894), политичар и правник, професор грађанског и државног права на Лицеју у Београду, секретар Апелационог и члан Касационог суда, министар просвете 1859, 1868-72, 1878-1879, од 1872. члан Државног савета.

⁴¹ По старом календару.

знавац⁴² о овоме раду његових колега казивао и како се налази у неприлици шта да ради. Мариновић ми примети да би добро било да се експлициран са Блазнавцем. Ја то нисам хтео, али на његово наваљивање одем тога истог дана после подне код Блазнавца. Он ми је саопштио целу интригу ових поганаца и у разговору још додао на моју примедбу да је Ристић рђав друг и да то он, Блазнавац, најбоље зна јер му је Ристић утајио 30 дук.[ата] цес.[арских] што му их је у Паризу позајмио као ђаку, он рече да, ма колико ја знао о Ристићу да је рђав и неваљао, да је он, у ствари, још много гори – (о овој утаји причали су ми др. Стева Милосављевић⁴³ и Милосав Протић,⁴⁴ Ристићев пријатељ). У то време пређе кнез Милан преко улице и уђе у кућу Блазнавчеву. Ја сам хтео да се опростим, али ме Блазнавац задржа само на једну реч и замоли ме да причекам док прими кнеза у сали. Не прође два три минута, а кнез сам отвори врата од собе где сам ја био и још с врата рече: 'Баш ми је мило г. Пироћанац да из ваших уста чујем каква је то ствар за коју се окривљујете'.

Кнезу је ствар била сасвим позната, он је слушао све што се је у седници о њој рекло и износио је један за другим разлоге министрове и осталих министара против мене. Мени није тешко било показати кнезу да су узети овде, у службу неке политике против моје личности, сасвим глупи разлогу, с рачуном да неће бити никог који ће их испитивати. Због политике мене је требало истерати из државне службе, а са личне мржње треба ми одузети право на пензију, зато је решено да се како - тако пре 10 г. отпустим из службе и да ја за такво решење знам још од летос. Кнез ме је задржао више од једног часа и отпустио ме врло љубазно, не казавши ни речи од онога шта он мисли. Блазнавац у овом разговору није прословио речи.

Сутрадан изнесе се питање у седници на решење, јер је то био последњи дан кад ми се пензија још могла одузети. 10 [новембра] већ то није могло бити без повреде закона. Министри сви примили су предлог Вељковића да се отпустим из службе. Наједаред кнез, који је присуствовао седници, на велико изненађење свих, рече: 'Ниједан разлог од тих што сте изнели против Пироћанца не стоји и ја мислим да влада ради против државног интереса кад тера из

⁴² Миливоје Петровић Блазнавац (1824-1873), управник Тополивнице 1861-1865, министар војни 1865-1868, први намесник 1868-1872, председник Министарског савета и министар војни 1872-1873.

⁴³ Др Стева Милосављевић (1827-1879), први српски лекар (завршио медицину у Паризу) и начелник грађанског санитета 1859-1879. На његову иницијативу српска влада је почела да шаље питомце у иностранство на изучавање медицине.

⁴⁴ Милосав Протић, члан Касационог суда, народни посланик, посланик Србије у Русији.

службе способна чиновника без узрока'. Па онда почне редом побити разлоге изнешене онако како је од мене јуче чуо и како кнез Милан има особени дар да туђу мисао брзо схвати и са више пространости и са више ватре. Узбезекнута господа умукну, а Блазнавац на то рекне да он мисли да кнез има право и да ни он не може пристати да се ја из службе отпустим. Тиме је ствар била свршена.

Сутрадан, 10, дође ми пре доручка мој судија Павле Спасић – повереник и пријатељ Стојана Вељковића, чија је писма покрао из судских ак[а]та кад је Вељковић тужен био за кривицу што је порекао свој потпис на обвези да своме ванбрачном детету у Хајделбергу даје 300 талира, или фунта, на издржавање – вештаци су већ били изrekli да је писмо Вељковићево - и тако робије и срама спасао га. Спасић почне ме испитивати да би што сазнао о моме састанку с кнезом код Блазнавца. Ја сам доручковао, слушао га смешећи се и са задовољством; наједаред рекнем му: 'Данас је Павле 10. нов.[ембар]. Дакле, твоји пријатељи, господа министри, могу јести говна колико им је драго, ја стеко право на пензију'. После неколико дана на основу овога што сам рекао тражено је да се преместим у Гор.[њи] Милановац за председника суда, а у ствари да се уклоним из Београда јер се сумњало да Блазнавац нешто са мном угађа. У Гор.[њем] Милановцу био је окр.[ужни] начелник И.[лија] Коцић l'ame donnée⁴⁵ Радивојева и Ристићева, а одма за мном дошао је тамо и неки Таса Јелић, који је био шпијун и Карађорђевића и српске владе ондашње, но ова господа нису мени могла ништа да учине. У Гор.[њем] Милановцу, без да се мешам ма у шта мимо послова мог суда, ја сам био од часа господар свега. Начелник као глупак морао је предамном свагда да ћути, а Јелића су одагнали моји млађи чиновници из Милановца претећи му да ће [га] испребијати ако ту остане - општински избори испадали су дотле како је хтео начелник, тога пута ја сам отишао не да гласам него да видим како се врше избори и избори су испали у противном духу. У Горњем Милановцу провео сам задовољно годину и по, за време ферија пропутовао сам Чачански, Ужички, Крушевачки округ и Рашку и прешао преко Плоче на Копаонику. Идућег пролећа 1872. разболим се и једва сам жив остао. Зато у месецу јуну преселим се у Београд, тражећи да ми се уважи оставка на државну службу. Кад сам кнезу то поменуо, он је ћутао, кад сам с Ристићем, министром председником, говорио, он ми рече да би требало да одем у суд, па би они гледали после да ли ми се може дати какво место овде у Београду – на шта сам ја приметио да ми

⁴⁵ У преводу: предана душа, предан свом душом

не иде у рачун да му то задовољство учиним. Министар правде био је Марко Лазаревић⁴⁶ и он ме склони на то да по истеку ферија затражим одуство које ће ми он дати, те да о оставци не буде решавано док се кнез не врати с пута, али кад ја затражим из Књажевца одсуство, Лазаревић ми пише да није у стању да ми га одобри. Ристић то није дао и ја поднесем оставку. Ову оставку могао је само кнез да уважи. Али, Јов.[ан] Ристић бринуо се чак и о мојој плати и наредио да ми се не издаје иако оставка није уважена, при свем том што је знао да нећу умрети од глади, јер се је сам вајкао пред Милосавом Протићем говорећи: 'Овome не можемо ништа, има од чега да живи'. Сиром човек, те јесени његов је положај [био отежан], и за време док је Мариновић склапао кабинет, он је слао свог повереника к мени да види да ли би ја пристао да уђем у Ристићев кабинет. Кнез ми је сам причао да је знао за ове Ристићеве покушаје и да му није нимало ишло у рачун да они усп[е]ју, зато је са образовањем новог кабинета и похитао.

Чим је образован кабинет Мариновића, у који је ушао без мог знања мој најбољи пријатељ Чумић, мени је казано да ми се оставка не уважава и да је бачена у архиву и како је Скупштина била на прагу, понуђен сам да се примим за кнежевог посланика. Ја сам се бранио, али није било хасне, морао сам пристати и тако као председник Гор.[њо]милановачког суда будем постављен за кнежевог посланика у Скупштини. Чумић је опомињао кнеза да ја могу постати незгодан у Скупштини, јер немам обичај да слушам друге него моју памет, али је кнез волео баш са тога рачуна да моје наименовање неизоставно тражи. У Скупштини били смо готови на првом кораку. Влада је хтела Ж.[ивка] Карабибериновића,⁴⁷ управника који је упропастио Прву српску банку, за председника, ја и моји пријатељи нисмо хтели и кнез је био бесан против мене. За овим је дошла одма ствар

⁴⁶ Ово је једна од ретких погрешака Милана Пироћанца у бележењу њему тада временски удаљених дешавања. Наиме, Марко Лазаревић (1830-1900) био је 1872. министар унутрашњих дела у првој влади коју је основао кнез Милан, пошто је постао пунолетан. Тада је постављен за министра уместо Радивоја Милојковића Ристићевог пашенога, јер се сматрало да је приврженик председника владе Блазнавца, бившег намесника, који се све више учвршћивао у војсци и политици. Влада је трајала до Блазнавчеве смрти, почетком априла 1873. У наредном кабинету који је образовао Јован Ристић, Лазаревић је био министра правде. Значи, овде је реч о пролећу 1873, а не 1872. године.

⁴⁷ Живко Карабибериновић, трговац, председник Београдске општине и председник Народне скупштине.

Белимарковићевих злоупотреба⁴⁸ и крађа. Ја сам је узео у моје руке, сва је Скупштина кренула за мном и кнез и влада били су не може више огорчени против мене. Пред Божић ја напустим Скупштину и дођем у Београд. Чинило ми се сувише рано да се на првом кораку кнежеве владе доведе кнез у положај који га може упропастити у очима земље и ја сам му оставио слободно поље. У месецу фебруару влада се је вратила у Београд, пошто је успела да оправда Белимарковића и први акт њен био је да ми уважи оставку, која више није вредела, пошто је предата Ристићевом кабинету, а не Мариновићевом и пошто сам ја од овог кабинета као председник Гор.[њо]милановачког суда за посланика кнежевог постављен. Чумић је пристао на овај срамни акт, који није ништа друго до један простачки кајиш владе. Овај случај, децо, довољан [је] да вам покаже колико су политика и чежња за влашћу опасне ствари. Чумић је остао ипак мој пријатељ као и ја његов само с тога што за мене државна служба није ништа значила, иначе могли бисмо се на свагда тога ради растати. Веома је занимљиво што ми је кнез Милан, који је владу управ силовао да ме на овај начин истера из службе, послао ми одма свог повереника Марка Лазаревића да ми каже како ће он наскоро исправити ову будалаштину коју је влада према мени учинила, на што је добио одговор да није потребна никаква исправка, јер се ни на кога не љутим.

Ја сам ступио сместа у ред адвокатски и отпочео рад, али после 8 месеци отприлике будем од краља принуђен да уђем у кабинет који је Чумић после Мариновића образовао. Ја сам одвраћао краља од образовања таквог кабинета, проричући његов пад после неколико недеља и упућивао га да се обрати Јеврему Грујићу,⁴⁹ потпредседнику Скупштине, који је био шеф опозиције у Скупштини која је Мариновићев кабинет оставила у мањини. Кнез се није дао ни опепелити. За њега је, говорио је, Јеврем Грујић убица кнеза Михаила, он види и сада како цури крв кнежева са прстију Грујићевих и он му неће пружити руку па ма и он прошао као кнез Михаило. Али, овај говор није ништа сметао да нам кнез после три недеље, четири,

⁴⁸ Јован Белимарковић (1827-1906), генерал, министар војени и заступник министра грађевина 1868-1872, краљевски намесник 1889-1893, члан Државног савета 1872-1875, професор Артиљеријске школе. О афери везаној за злоупотребе Јована Белимарковића у Министарству војном види: Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића (1868-1878)*, I, Београд 1990, 187-192.

⁴⁹ Јеврем Грујић (1826-1895), политичар, истакнути либерални првак, један од оснивача Дружине младежи српске, секретар Светоандрејске скупштине 1858, министар правде 1860-1861, 1876-1878, министар унутрашњих дела 1875, посланик у Цариграду, Лондону и Паризу, саветник.

предлаже да се сложимо са Стевчом Михаиловићем и Јевремом Грујићем и образујемо службени кабинет. – Овај је кабинет дао оставку после седам, чини ми се, недеља и ја сам отишао одатле у Кас.[ациони] суд за члана.⁵⁰

1880. на концу образовао сам кабинет који је трајао око три гидине, нечувено дуго време за кабинет краља Милана. Дваред, три[ред] за то време краљ је чинио покушаје да се мене лично ослободи, а напредњачки кабинет задржи, али му је ишло потеже, иако је и у самим мојим колегама Гарашанину⁵¹ и Мијатовићу,⁵² нашао за то помоћнике. Напослетку, цео се кабинет уклонио и ја сам отишао наново у ред адвокатски. Нуђено ми је посланство у Бечу, но ја сам га одбио. За време мога министровања краљ ме је наименовао државним саветником и то скоро против моје воље. Сам је он својом руком написао указ и потписао га и донео га лично мојој кући. Овај куријозум наћи ће се у архиви.

После неколико месеци и после умирења зајечарских нерета⁵³ М.[илутин] Гарашанин образовао је кабинет. Од првог дана краљ је све употребио што је знао да мој утицај на кабинет ослаби и мало - помало ствари су догле дошле да је кабинет мене и странку слагао и у Бугарски рат улети. То је дало повода да се парти[j]ски послови доведу у ред и одбор од 21 лица, од којих се је око половине састала, нашао је да се од владе не треба одвајати, на што сам ја иступио из странке и оставио сасвим политику.⁵⁴

Ваш отац, децо, није успео у својој политици. Његова је тежња била да стави спољну политику земље на независну ногу и да

⁵⁰ Реч је о влади Аћима Чумића која је на управи била од 7. децембра 1874. до 1. фебруара 1875. године. У том кабинету Милан Пироћанац био је министар иностраних дела.

⁵¹ Милутин Гарашанин (1843-1898), син Илије Гарашанина, политичар. Један од вођа Напредне странке, министар унутрашњих дела у Пироћанчевој влади 1880-1883, председник владе 1883-1887, посланик у Бечу 1883-1884. и Паризу 1894-1898.

⁵² Чедомил Мијатовић (1842-1932), професор Велике школе, посланик Србије у Лондону и Цариграду, министар иностарних дела и министар финансија. Оставио успомене под називом *The Memoirs of a Balkan Diplomatist*, London, New York, Toronto and Melbourne 1917.

⁵³ Тимочка буна избила је у септембру 1883. у Бољевачком срезу Црноречког округа и брзо се проширила на Књажевачки округ. Буну је енергично угушио Никола Христић, министар унутрашњих дела и председник владе, а радикалске прваке је похапсио, види: А. Раденић, *Радикална странка и Тимочка буна*, I-II, Београд 1988.

⁵⁴ О овим дешавањима Пироћанац много обимније пише у *Белешкама*, АСАНУ, бр. 9989, године 1883, 1884, 1885.

ступи у тесне интимне односе са балканским држава, да доведе у ред администрацију, да осигура правосуђе и уреди финансије, ојачавајући државна средства за рад, да органише војску. – Ни струја у странци, која је исто што и друге две странке и која тежи за командом, ни тежње на престолу, нису хтеле ове намере потпомагати. Краљ Милан привезао је своју политику за Аустрију, администрација му је била красна, независни судови нису му требали, а није волео ни строгу контролу у финансијама, из познатих разлога. Он је гледао на војску као на своју личну гарду и ништа више, а струја, она је опет хтела места власти и пара за партизане, све је друго била споредна за њу ствар, с чиме се је могло у лепом разговору и цилитати, али што је слабо за срце пријањало.

Ваш отац децо нити је могао са двором, нити је могао са струјом, а није имао снаге на расположењу да их победи. Ту лежи узрок његовом неуспеху.

Заборави[х] забележити да сам у државној служби доживео да ми се о глави ради. Улазећи у рат 1877. год.⁵⁵ побуни се неки крагујевачки батаљон у Крагујевцу и разиђе се. Вође ове непослушности оду у Тополу и сместе се у ограду озидану Карађорђевића. На њих се пошље један батаљон војске под командом Милутина Јовановића, доцнијег генерала и он вође похвата а кућу и ограду топовима разруши. Била је и нека сорта куле која је иза старог Карађорђа заостала и која је тада порушена и овај случај употребио [је] краљ Милан да се Чумићу освети што га је овде - онде грдио. И Чумићу начине процес издајства у Тополи и осуде га на смрт. То су све вршили ванредни војени судови, а Ристић Јован и Радивоје Милојковић, министри, желели су датом приликом и Милана Пироћанца [да] униште. Стевча, министар председник, причао ми је како су Ристић и Радивоје скоро из дана у дан понављали да у комплот мора бити умешан и Пироћанац кад је Чумић ту, јер су они присни пријатељи. И на томе основу што је неки Голобочанин⁵⁶ казао да је видео у кафани 'Код српског краља' и Пироћанца како игра карте, а ту је Чумић непрестано долазио и њега Голобочанина тамо довео – тражили су ови поганци да се и ја пошљем у Тополу. Краљ им то није одобрио и они су се морали задовољити главом Чумићевом, међутим и ова им се је измакла код свих њихових напрезања да ју поједу. Милан Ђ. Милићевић и ја успели смо да је спасемо помоћу Руса, преко

⁵⁵ Други српско-турски рат вођен је 1877-78. године.

⁵⁶ Ђорђе Деметровић Голобочанин, трговац из Смедерева, један од осуђеника у Тополској буни, карађорђевићевац.

кнеза Церетелева,⁵⁷ љубимца генерала Игњатијева.⁵⁸ Чумић[а] је Ристић код Руса представио као човека Карађорђевића и проданог Аустрији и наш поса није био лак. Ствар се свршила са убиством Јеврема Марковића, од кога је кнез Милан зазирао што је он некад негде рекао да ће он Милана из револвера. Чумић је најпре помилован од смрти, а кад сам ја образовао кабинет 1880. год., он је коначно сваке казне ослобођен.⁵⁹

Год. 1879. настојавањем мојим образовала се је група политичних људи која је хтела да се стане напут овим зликовачким насиљима и политичном хајдуклуку ова два неваљалца. У њој су били Радовић, Павловић, Ст. Новаковић, Кујунџић, затим М. Ђ. Милићевић и Ракић,⁶⁰ а најпосле Ч. Мијатовић и М. Гарашанин. Овај последњи пришао је групи тек пошто [је] трећи број *Видела* изашао.

⁵⁷ Алексеј Николајевић Церетелев (1848-1883), кнез, секретар руског посланста у Цариграду за време српско-турских ратова 1876-78.

⁵⁸ Николај Павлович Игњатијев (1832-1908), гроф, директор Азијског департмана Министарства иностраних послова (1861-1864), амбасадор у Цариграду (1864-1877).

⁵⁹ Аћим Чумић, заједно са Јевремом Марковићем и Илијом Милосављевићем Коларцем оптужен је 1878. као главни завереник у Тополској буни (1877) и осуђен на смрт, али је помилован на 10 година заточења. Из затвора је изашао 1880, када су напредњаци, по доласку на власт, амнестирали политичке кривце. О томе више у *Белешкама* М. Пироћанца, АСАНУ, бр. 9988, 1878. година.

⁶⁰ Димитрије Радовић (1837-1909), правник, 1881. председник Апелационог суда, 1875. и 1881-1883. министар правде, председник Касационог суда 1884-1894.

Ђорђе М. Павловић (1838-1921), правник и професор Грађанског права на Великој школи 1864-1871, један од првих чланова Напредне странке, министар унутрашњих дела 1875-1876, министар финансија 1884, министар правде 1885-1886.

Стојан Новаковић (1842-1915), историчар, политичар, оснивач Напредне странке, министар просвете и цеквених дела 1873, 1874-1875, 1880-1883, министар унутрашњих дела 1884-1885, председник владе 1895-1896, посланик у Цариграду, Паризу, Петрограду.

Милан Кујунџић Абердар (1842-1893), студирао филозофију у Бечу и Минхену, завршио у Оксфорду. Професор на Великој школи, уредник *Младе Србадије* 1871, гласила Уједињене омладине српске. Потпредседник (1881-1882), а затим председник Народне скупштине (1882-1885), кратко време 1883. изванредни посланик Србије у Риму.

Милан Ђ. Милићевић (1831-1908) књижевник и државни чиновник 1850-1899 у разним државним звањима, истакнути члан Напредне странке.

Мита Ракић (1846-1890), студирао у Немачкој и Швајцарској (1871-1874). По повратку у Србију оженио се кћерком Милана Ђ. Милићевића и направио политичку каријеру у просветној струци, Министарству унутрашњих дела и Министарству финансија.

Коста Протић (1831-1892), генерал, начелник Штаба Врховне команде у рату 1877-78, краљевски намесник 1889-1892.

Он се је бојао да у овој групи неће бити у стању да игра прву улогу и, како је имао неке везе са Двором преко Косте Протића, генерала, он је мало водио рачуна и од онога што се тамо жели; али, кад је видео да ће да остане усамљен и он је ушао у групу, на несрећу целог нашег рада, јер што год је недаћа дошло Напредној странци дошло јој је највише од њега и Ч. Мијатовића. Оба лакомислена, оба неваљала и оба два до лудила амбициозна.

Наш политични рад изазвао је огроман одзив у народу и, у истини, *Видело* је било у Србији први лист који је европски био ре-дигован. Ристићева владавина опадана је из дана у дан. Та два неваљалца, Ристић и његов пашанац, ни више ни мање, него смисле да ударе по Пироћанцу, а кад не буде њега, око кога се је све искупило, остали ће се разићи. М. Гарашанин дође пред мој полазак у Рајхенау и каза ми како је говорено у кући Живка Недића да су набављена два лажна сведока, један у Неготину а други, чини ми се, у Смедереву да сведоче као [да] је Пироћанац спремио комплот против кнеза Милана. Ова су господа знали тачку најслабију код кнеза, јер на њу су ударили. М. Гарашанин ме је питао шта ће они радити ако мене ухапсе; ја сам му одговорио да они не смеју дирнути док не огласе ванредно стање и створе ванредне судове, а кад би то било нека раде како најбоље знају, а ја ћу се већ умети бранити и сам од напасти. Кнез Милан морао је знати о овом раду ових неваљалаца, јер је просто оћутао кад је о њему било говора пред њим. Овај комплот остани не извршен и ја заменим Ристића на челу владе те исте године на концу. И немојте децо мислити да су само ова два неваљалца, Ристић и Радивоје, могли бити тако неваљали, не, има њих много више. Чебинчев процес није ништа друго него ново издање такве једне срамне радње и ту је извео човек за кога се држало да је свестрано и високо образован, а који је међутим био проста шпијунчина Миланова целог живота свога - Светомир Николајевић⁶¹ остаће у историји као ретка појава једног неваљалог до крајности поквареног шупљоглавог властољубца.

Ја сам се први пут оженио 1876. год. са Јеленом, кћерком др. Младена Јанковића. Она је умрла идуће године, не оставивши деце.

Други пут оженио сам се са Амалијом, вашом матером, год. 1881, 12. октобра. Прво нам је дете било Анђелија, друго Стеван, који је умро рано, треће Никола, а четврто Милош. Стеван, јадни, био је ванредно добро дете, даровит и племенит.

⁶¹ Светомир Николајевић (1844-1922), професор Велике школе и политичар прво у Радикалној странци, а затим поверљив човек краља Милана.

Мати вам је из породице Николе Миловановића, трговца који се је из Новог Сада са децом и женом преселио у Београд. Његова је породица из Крагујевачког округа, али јој сада трага нема. Његова жена, а ваша баба Марија, из породице је Тешића,⁶² чији се чланови налазе у Новом Саду, син Милутин и две удате кћери, Љубица, удата за Ат. Араницког и Даница, удата за Мила Спајића у Митровици.

Породица бабе Марије доселила се из Вишњице испод Београда на Дунаву у Аустрију, али у Вишњици нисмо јој више могли наћи трага.

Од деде Николе има још једна сестричина Милица, удата за неког несрећника у Н.[овом] Саду. То је сав ближи род са те стране.

Ваша је мати, децо, била једна од најлепших жена, верна, одана жена, изврсна чуварица и добра и пуна пожртвовања мати, која је цео свој живот децо вама посветила. Будите јој благодарни и следујте њеним стопама».

⁶² Страњаковић није био сигуран у ишчитавању презимена, па је у загради додао (Томић?).

МЕШОВИТА ГРАЂА
Miscellanea
НОВА СЕРИЈА Књ. XXI (2003)

Издавач
ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД

За издавача
Др ТИБОР ЖИВКОВИЋ, директор

Секретар Редакционог одбора *Мешовите грађе*
АЛЕКСАНДРА ВУЛЕТИЋ

Компјутерска припрема за штампу
ЗОРАН ГАЈИЋ

Лектор
ЈЕЛКА ЈОВАНОВИЋ

Штампа
Чигоја штампа

Тираж
1000 примерака

ISBN 86-7743-029-6

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

94(497.11)''18''(093.2)
929:32(497.11)''18''(093.2)

МЕШОВИТА грађа = Miscellanea. Књ.
21 / редакциони одбор Петар В. Крестић,
Андрија Веселиновић, Александра Вулетић ;
Одговорни уредник Петар В. Крестић. –
Београд : Историјски институт, 2003
(Београд : Чигоја штампа). – 147 стр. ; 24 cm

Тираж 1 000. – Напомене и библиографске
референце уз текст.

ISBN 86-7743-029-6

1. Крестић, Петар В.

а) Србија – Историја – 19в – Историјска
грађа б) Политичари – Србија – 19в –
Историјска грађа

COBISS.SR-ID 105133324